

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1985, LET. XXII. UDK 3. YU ISSN 0040-3598

10

IZ VSEBINE

Boštjan Markič: Volitve 1986

Svet v dolgovi in Mednarodni denarni sklad: Razprave so prispevali: B. Kovač, M. Vrhunec, J. Stanovnik, M. Mrak, M. Koliševski, D. Türk

Andrej Kirn: Pastí razvoja (Aktualni intervju)

Marija Ambrožič-Počkar: Vloga drobnega gospodarstva pri razvoju razvitih in manj razvitih območij

Zdenko Roter: Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983 (1)

Boris Bergant: Imajo zeleni tudi prihodnost?

Ana Barbič: Ali delo zagotavlja kmeticam enakopravnost v družbi?

Lucijan Vuga: Osimski sporazumi

David McLellan: Marxovi Očrti/Grundrisse (Naš prevod)

TEORIJA IN PRAKSA

1985

10

revija za družbena vprašanja, let. XXII, št. 10, str. 1137—1296, Ljubljana, oktober 1985, UDK 3,
YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Bređa Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 600 din, za druge individualne naročnike 900 din, za delovne organizacije 1500 din, za tujino 2500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 150 din in dvojne številke 250 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodrska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

- BOŠTJAN MARKIČ: Volitve 1986 1139
FRANCE FORSTNERIČ: Poklicne kulturne ustanove in animacija občinstva 1145

SVET V DOLGOVIH

- Uvodni zapis 1149
BOGOMIR KOVAČ: Dolžniška kriza 1150
MARKO VRHUNEC: Slabo smo organizirani za mednarodno sodelovanje 1164
JANEZ STANOVNIK: Kriza kapitalizma, »kriza dolgov« in zunanja zadolženost Jugoslavije 1168
MOJMIR MRAK: Vpliv dejavnosti MMS na medsebojno trgovino dežel v razvoju 1178
MITRE KOLIŠEVSKI: Najpomembnejše je: kako smo uporabili tuja posojila 1183
DANILO TÜRK: Je Mednarodni denarni sklad oblast nad državami? 1187

AKTUALNI INTERVJU

- ANDREJ KIRN: Pasti razvoja 1191

ČLANKI, RAZPRAVE

- MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Vloga drobnega gospodarstva pri razvoju razvitih in manj razvitih območij 1199
ZDENKO ROTER: Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983 (1) 1217
BORIS BERGANT: Imajo zeleni tudi prihodnost? 1225

ZA IN PROTI

- MARIJA CIGALE: Razmišljanja o porodniškem dopustu 1238
DANICA FINK-HAFNER: O liku komuniste kot javno delujočem posamezniku 1240
MILAN FABJANČIČ: Pojasnilo 1242

IZ EMPIRIČNIH RAZISKAV

- ANA BARBIČ: Ali delo zagotavlja kmetičam enakopravnost v družbi? 1244

DRUŽBA IN UMETNOST

- JANEZ STREHOVEC: Lepa država, lepo delo 1255

MEDNARODNI ODNOSI

- LUCIJAN VUGA: Osimski sporazumi 1268

NAŠ PREVOD

- DAVID McLELLAN: Marxovi Očrti (Grundrisse) 1276

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

- BORIS JESIH: Manjšinsko predavanje na celovski univerzi 1286

PRIKAZI, RECENZIJE

- Politična znanost v svetovnih razsežjih (Adolf Bibič) 1289

- IZ DOMAČIH REVIJ 1292

- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1293
AVTORSKI SINOPSISIS 1295

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XXII, št. 10, str. 1137–1296,
Ljubljana, oktober 1985

CONTENTS

EDITORIAL

- BOŠTJAN MARKIČ: The 1986 elections 1139
FRANCE FORSTNERIČ: Preprofessional cultural institutions and their attraction for the public 1145

WORLD DEBTS

- Introductory remarks 1149
BOGOMIR KOVAČ: Debt crisis 1150
MARKO VRHUNEC: We are badly prepared for international cooperation 1164
JANEZ STANOVNIK: The crisis of capitalism, "debt crisis" and Yugoslav external indebtedness 1168
MOJMIR MRAK: The influence of IMF on trade cooperation among developing countries 178
MITRE KOLIŠEVSKI: The most important question is: How did we use foreign loans? 1183
DANILO TURK: Is the International Monetary Fund an authority above the states? 1187

TOPICAL INTERVIEW

- ANDREJ KIRN: development traps 1191

ARTICLES, DEBATES

- MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Role of small-scale industries in the development of developed and less developed regions 1199
ZDENKO ROTER: Religion and atheism in Slovenia 1968-1983 (1) 1217
BORIS BERGANT: Do the "Greens" have any future? 1225

THE PROS AND CONS

- MARIJA CIGALE: Some thoughts on maternity leave 1238
DANICA FINK-HAFNER: The image of a communist as a person in the public life 1240
MILAN FABJANČIČ: Explanations 1242

EMPIRICAL RESEARCH

- ANA BARBIČ: Does employment guarantee equal treatment of female peasants in the society? 1244

SOCIETY AND ART

- JANEZ STREHOVEC: Beautiful country, beautiful work 1255

INTERNATIONAL RELATIONS

- LUCIJAN VUGA: The Osimo agreements 1268

OUR TRANSLATION

- DAVID McLELLAN: An outline of Marx (Grundrisse) 1276

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS

- BORIS JESIH: Lectures on ethnic minorities at the University of Klagenfurt 1286

SURVEYS, REVIEWS

- Political science in the world perspective (Adolf Bičič) 1289

- FROM YUGOSLAV JOURNALS 1292

- BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1293

- AUTHOR'S SYNOPSIS 1295

СОДЕРЖАНИЕ

УВОДНОЕ СЛОВО

- БОШТЈАН МАРКИЧ: Выборы 1986 1139
ФРАНЦЕ ФОРСТНЕРИЧ: Профессиональные культурные учреждения и ободрение общества 1145

МИР В ДОЛГАХ

- Уводная запись 1149
БОГОМИР КОВАЧ: Долговой кризис 1150
МАРКО ВРХУНЕЦ: Мы плохо организованы в международном сотрудничестве 1164
ЈАНЕЗ СТАНОВНИК: Кризисе капитализма, кризисе долгов и внешняя задолженность Югославии 1168
МОЙМИР МРАК: Влияние деятельности ММС (Международного денежного склада) на взаимную торговлю в неразвитых странах 1178
МИТРЕ КОЛИШЕВСКИ: Самое важное-Как мы истратили внешний заем? 1183
ДАНИЛО ТУРК: Если международная валюта представляет лучшую власть в государстве? 1187

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

- АНДРЕЙ КИРН: Препятствие развития 1191

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- МАРИЈА АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Мелкое хозяйство в развитых и менее развитых областях 1199
ЗДЕНКО РОТЕР: Вера и неверие в Словении в 1968-1983 г. (1) 1217
БОРИС БЕРГАНТ: У зеленых тоже будущее? 1225

ЗА И ПРОТИВ

- МАРИЈА ЦИГАЛЕ: Размышление о отпуске по радом 1238
ДАНИЦА ФИНК-ХАФНЕР: О лике коммуниста как политического индивидуалистичного деятеля 1240
МИЛАН ФАБЈАНЧИЧ: Комментарий 1242

ОПЫТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

- АННА БАРБИЧ: Если работа обеспечивает крестьянкам равноправие в обществе? 1244

ОБЩЕСТВО И ИСКУССТВО

- ЈАНЕЗ СТРЕХОВЕЦ: Хорошее государство-хорошее дело 1255

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

- ЛУЦИЈАН ВУГА: Осимские договоры 1268

НАШ ПЕРЕВОД

- ДАВИД МЦЛЕЛАН: Очертания Карла Маркса (Grundrisse) 1276

СПЕЦИАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ

- БОРИС ЕСИХ: Доклад меньшинства на Университете в Целовце 1286

ИЗЛОЖЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

- АДОЛФ БИБИЧ: Политическое знание в мире 1289

- ИЗ ДОМАШНИХ ЖУРНАЛОВ 1292

- БИБЛИОГРАФИЈА КНИГ И СТАТЕЙ 1293

- АВТОРСКИЕ ПРОВЕРКИ 1295

BOŠTJAN MARKIČ

Volitve 1986

I

Če govorimo o volitvah 1986, potem ne bi smeli lahkomišlno prezreti dejstva, da bodo te delegatske volitve v obdobju ekonomske in politične krize. Kakor se to morda sliši za nekatera ušesa (še) vedno nekoliko trdo, vendar obstoj dejstev, ki takšno stanje potrjujejo, je vsekakor neusmiljen. Vsega tega ne poudarjamo zavoljo tega, da bi sejali malodušje in slikali podobo političnega in ekonomskega trenutka bolj črno kot to zasluži. Tudi še zdaleč ni naš namen, da bi stanje stvari prikazovali brezupno ali politično in ekonomsko apokaliptično. Nujno pa je, da si natočimo čistega vina, da stvarno ugotovimo, kje so v kadrovske politiki, v fazi evidentiranja in kandidiranja, pa tudi v samem aktu glasovanja tisti politično mobilizacijski vzvodi in naboji, ki bi omogočili, da bi volitve 1986 imele samoupravno usmeritev in vodile do takšnega izbora ljudi – še zlasti na izpostavljenih družbenih mestih – ki bodo samoupravni voz potegnili iz krize in omogočili uresničitev strategije tehnološkega razvoja.

Ne bi bilo prav, če bi zanemarili dejstvo, ki ne more biti brez nevšečnih posledic, da je v zadnjem kriznem obdobju, predvsem zavoljo materialne izpraznjenosti samoupravljanja in skrčenega razpona dejanskih odločitev samoupravljalcev, dokaj vidno upadla mobilizacijska sposobnost samoupravnega sistema, ki je bila dolgo časa izstopajoča primerjalna prednost našega sistema v odnosu do državnolastniških oblik socializma. Seveda: političnega sistema samoupravne družbe, delegatske demokracije, samoupravne usmerjenosti volitev ni brez ustvarjalne moči in pobude občanov in delovnih ljudi. Vse, kar duši pobude ljudi; vse, kar odločitve »odstopa« etatističnim in drugim odtujenim institucijam; vse, kar občana in delovnega človeka ponižuje na raven golega naslovljenca vseh (ne)mogočih administrativnih ukrepov, dela seveda medvedjo uslugo uspehu delegatskih volitev. Utrjevati samoupravno, delegatsko naravo volitev tedaj pomeni ponovno potrditi moč pobude ustvarjalnih sil samoupravne družbe.

II

Od prvih delegatskih volitev v letu 1974, pa do teh, ki so pred nami, to je do delegatskih volitev 1986, se je vendarle nabralo že dosti izkušenj

pri ocenjevanju delegatskega sistema. Delegatski izvor volitev – po svoji zasnovi – postavlja v ospredje temeljna družbena vprašanja, katerih rešitev občani in delovni ljudje pričakujejo. Volitve 1986 bi morale še posebej izostreno oceniti, kako so delegatske skupščine družbenopolitičnih skupnosti in njihovi izvršni sveti reševali temeljna družbena, zlasti še družbenoekonomska, razvojna, socialna, stanovanjsko urbanistična in druga vprašanja, ki občane življenjsko žulijo. Rešitev teh in podobnih vprašanj, perspektive, ki se odpirajo, ali pa zavore in zapore, ki se ob tem pojavljajo, bodo brez dvoma bistveno vplivale na vsebinski odnos občanov do volitev 1986. leta.

III

Z omenjenim vprašanjem je tesno povezano ocenjevanje dela vseh tistih posameznikov, ki so jim bile z volitvami 1982 leta ali pa še prej naložene delegatske in druge pomembne dolžnosti. Ta ocena naj bo objektivna, a zavoljo tega nič manj stroga in neprizanesljiva. Nosilci javnih funkcij pač morajo računati na javno oceno svojega delovanja. Javne funkcije že po naravi stvari same nosijo s seboj tudi določena politična tveganja in tega bi se morali nosilci javnih funkcij zavedati. Kdor tega ne zmore prenesti, naj iz tega potegne za sebe praktične zaključke in koristne nauke. Ni namen teh misli vzbujati nekakšno nezaupljivost do nosilcev javnih, samoupravnih funkcij ali sejati načelni dvom »do politike«. Nasprotno: če kdaj potrebujemo sposobne, ustvarjalne, domiselne, nesprenvedajoče se nosilce samoupravnih, delegatskih funkcij, potem je to prav sedanjí krizni čas. Vendar: kot je v vsakem profilu, v poklicu, na delovnem mestu koristno razločevanje, tako je kaj takšnega koristno (s strani občanov očitno celo pričakovano) tudi na družbenopolitičnem področju. Kakor so preveč preprosta in kratkovidna sumničenja »do politike in politikov« nasploh, bi vsak presplošen in v bistvu brambovski odnos do nosilcev javnih funkcij pomenil iskanje pokritja, težnjo za svojstvenim političnim alibijem za nedejavnost, neuspehe, nesposobnost in verbalizem.

Uspešno se pripravljati na volitve 1986 tedaj pomeni dosledno izvajati politiko razločevanja med uspešnimi in neuspešnimi ljudmi; pomeni obnavljati kadre, se odpirati prihajajočim mladim rodovom, ki naj s praktičnim prevzemom funkcij prevzemajo tudi odgovornost za družbenopolitično dogajanje. Za samoupravno družbo bi bilo hudo nevšečno, če bi v generacijski obnovi kadrov capljali za svetom, ki nas obdaja. Devetintridesetletni predsednik francoske vlade Fabius in generacija »mlajših« sovjetskih voditeljev (čeprav med 50-timi in 60-timi leti) kot sta Gorbačov in Rižkov, marsikaj pove o nujnosti odpiranja k novim kadrom. Morda bi koristilo včasih naši preveliki zagledanosti v lastno prakso, da kdaj vržemo oko na dogajanja tudi na drugih koncih našega planeta.

Sedaj ko v Jugoslaviji ni več velikih zgodovinskih osebnosti, se bomo pri nas morali navaditi na to, da bo čisto v redu in prav, če bo zaželjena in potrebna dinamika kadrovske spremembe vrgla na površje tudi »manj znane« osebnosti; in to tudi za (naj)višje ravni naše družbene organiziranosti. Naj se preizkusijo v trdi družbeni praksi, in če so res iz samoupravnega testa, ne pa le samoupravni »šminkerji«, naj uživajo potreben ugled za delo, ki v sedanjih kriznih razmerah prav gotovo ni lahko.

Današnji čas terja, če s samoupravljanjem resno mislimo, da prevzamejo funkcije vsi, ki imajo pametno glavo in ki znajo misliti in delovati. Gre skratka za ljudi, ki bodo pogumno in nestereotipno reševali ekonomske in politične probleme. Naloga zveze komunistov v volilnem procesu in v procesu analize delovanja delegatskih skupščin je (tudi) v tem, da se sprašuje o doseženem in sicer iz lastnih samoupravnih položajev, glede na razredne interese tistih, na katere programsko prisega. Ali bomo (zopet?) zapravili priložnost, da z volitvami 1986 utrdimo ljudi iščočega, nemirnega duha, pa tudi vizionarske pameti, resnične ofenzivne samoupravne angažiranosti in se odvrnili od ljudi, ki jih predvsem zarisujeta oportunitizem in strah, kako samoupravno prodirati naprej?

IV

Kar se tiče vloge ZK in frontne SZDL, se bržčas ne moremo zadovoljiti z dokaj šablonskimi ugotovitvami v Kritični analizi delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, da morata biti ZK in SZDL gibalo in nosilec uresničevanja kadrovske politike. Tisto, kar se zdi za sedanjí trenutek priprav na volitve 1986 zelo pomembno, bi lahko zgostili v sledeče: kako priti do sposobnosti družbenopolitičnih organizacij, da bi v volilni praksi (pri tem mislimo še zlasti na proces evidentiranja in kandidiranja) našle pravo mesto in svojsko ravnotežje med volilnim usmerjanjem in tistim, kar označujemo kot svobodo in spontanost izražanja volilne volje in samoupravnega razpoloženja volilcev. Kajti: volitve v delegatski demokraciji niso privlačne, če družbenopolitične organizacije »vse pripravijo«, tako da delegatski temeljni ravnini nič ne ostane za samostojno razmišljanje in suvereno volilno obnašanje.

Enostransko dušebrižništvo družbenopolitičnih organizacij je škodljivo in vodi do pasivizacije delovnih ljudi in občanov v volilnem procesu. Gre skratka tudi za to, da družbenopolitične organizacije, kadar je to potrebno, tudi v samem toku volilnega procesa »popravljajo« svoje pobude in da z veliko mero družbenopolitične občutljivosti spremljajo razpoloženje in opredeljevanje delovnih ljudi in občanov v procesu volilnega odločanja. Povedano nima seveda nič opraviti s politično nesprejemljivim mnenjem, da so delegatske volitve povsem spontano dejanje, v kar naj se družbenopolitične organizacije ne vtikajo. Očitno je pri družbenopolitičnih organizacijah problem v izdelavi meril volilnega odločanja in obnašanja.

Čeprav drži, da je v volilnem procesu delegatskega izvora upravičeno temeljni poudarek na kandidacijski fazi volilnega procesa, to je v procesih evidentiranja in kandidiranja, pa so lahko odprte liste, večštevilčnost kandidatov, učinkovit popravek za premajhno samoupravno demokratično razvito kandidacijsko fazo volitev. Raziskava Slovensko javno mnenje 1984 izpričuje, da si Slovenci resnično žele več kandidatov na prihodnjih delegatskih volitvah. To posebej pada v oči ob dejstvu, da je od leta 1981/82 (ko smo tudi spraševali o večštevilčnosti kandidatov) do leta 1984 skokovito narasel delež tistih, ki se zavzemajo za volitve z več kandidati. Leta 1981/82 dve petini vprašanih, leta 1984 pa že skoraj dve tretjini vprašanih sodi, da volitve z več kandidati prispevajo k razvoju politične odgovornosti in so bolj demokratične.

Glede na splošno znano dejstvo, da je pri nas problem v temeljni družbeni ravnini (zato, ker je treba oblikovati zelo številne delegacije), kako dobiti dovolj delegatov za vsa delegatska mesta, je naša podmena, da se želja Slovencev po več kandidatih za volitve 1986 nanaša predvsem na izpostavljene funkcije v političnem sistemu samoupravne družbe. K temu nas usmerja tudi odgovor v zgoraj omenjeni javnomnenjski raziskavi, da je za naše razmere značilno, da imajo vedno eni in isti ljudje vodilne funkcije. Očitno je, da je eno izmed možnih zanikanj ne tako redko pojavljajočih se ugovorov, češ da so se relativno ozka jedra politične strukture ogradila, oziroma zaščitila z zaprtimi kadrovsкими listami, ravno tudi odprta kandidacijska lista.

Morebitni »ekscesi«, ki se tudi utegnejo pojaviti ob odprtih kandidacijskih listah, nas ne bi smeli usmeriti v iskanje izgovorov za zaprte liste. Problematika večštevilčnosti kandidatov tudi narekuje zahtevnejše delo družbenopolitičnih organizacij, predvsem SZDL in Zveze sindikatov, da preprečita nenačelno in demagoško volilno tekmovalnost. Če bomo tam, kjer bo to res interes in želja ljudi, uveljavili večštevilčnost kandidatov (da to ne bo več takšna izjema kot doslej), potem v prihodnje vprašanje več kandidatov ne bo več tako izostreno kot je očitno sedaj pred volitvami 1986. Ni odveč tudi opozorilo, da »ekscesni primeri« rastejo najbolj pogosto tam, kjer ni dovolj prave demokracije, kjer ni javne, prevetrene in odprte kadrovske politike. Tu potem prihaja do izraza rivalstvo ter liderske pobude kandidatov. Če pa bomo izhajali iz meril delovnih uspehov in ustvarjalnih sposobnosti ter pravilno vrednotili tiste odnose, ki ukinjajo demagogijo, manipuliranja z ljudmi, oblastniško prevlado ter kakršnokoli politično ali materialno izkoriščanje, potem bodo tudi volilni ekscesni primeri skrčeni na politično zanemarljivo mero. Potem bo v volilnih procesih samoupravne družbe manj prostora za tiste, ki povečujejo zamisel »znajdi se« in to razumejo kot samovoljno razdeljevanje sredstev za »svojo« občino, pokrajino in republiko.

VI

Govoriti o volitvah 1986 pomeni tudi razmišljati o poenostavitvi volilnega procesa. Zapletenost volilnega procesa je prisotna do določene mere tako v kandidacijski fazi volitev kot tudi v sklepnem aktu volitev.

Če občan ali delovni človek ne razume in ne ve, kaj se v volilnem procesu vsebinskega dogaja, potem to dokazuje, da zapletenost volilnega procesa ni le problem, ki se tiče volilnih komisij, to je tistih, ki volitve organizacijsko pripravljajo. Vsebinska aktivna udeležba delovnih ljudi in občanov v volilnem procesu je okrnjena, če občani in delovni ljudje premalo vedo o odločujočih dejavnikih pri kandidiranju.

Paziti se moramo pred neprozornimi blodnjaki zapletenih volilnih dejanj, ki kaj lahko potisnejo dejansko demokratično vsebino delegatske opredeljenosti delovnih ljudi in občanov.

VII

Enako kot prejšnje delegatske volitve, tako tudi volitve 1986 odpirajo problem poznavanja kandidatov. Če takšnega poznavanja ni, se delegatske volitve sprevržejo v formalno glasovanje. Poznavanje kandidatov je neizogibni pogoj resnične volilne odločitve občanov in delovnih ljudi. Nepoznavanje kandidatov kaže na stopnjo anonimnosti in odpira vprašanje predstavljanja kandidatov v volilnem procesu delegatske demokracije in zastruje problem samoupravni naravi volitev prilagojenih komunikacijskih tehnik. Ne bi bilo odveč, če bi SZDL izdelala poseben pravilnik o predstavljanju kandidatov delovnim ljudem in občanom. Odmikanje od manifestativno-plebiscitarnega načina volitev nujno pomeni tudi drugačen pristop k »volilni kampanji«.

VIII

Nismo daleč od resnice, če sklepamo, da bodo volitve 1986 nalagale vsem subjektom volilnega procesa precej zahtevnejše naloge kot katerekoli prejšnje delegatske volitve. Računati moramo tudi s pojavi nasičenosti sprejemanja delegatskih obveznosti. Najbrž ne bi bilo na mestu, da bi evidentiranim kandidatom sladkobno govorili o tem, da je delegatska funkcija predvsem osebna čast. Bolj kaže odprto povedati, da je takšna funkcija, če se naloga jemlje resno, predvsem obveznost, včasih tudi breme in seveda odgovornost. Naj jo prevzamejo tisti, ki so na to pripravljeni, ki vidijo v uresničeni delegatski demokraciji, razbremenjeni neučinkovitosti, pravi izhod iz nakopičenih težav.

IX

Razčlenjevanje političnega procesa jugoslovanske družbe – to posebej izpričujejo tudi empirične raziskave – kaže, da se dejanska mesta strateškega odločanja (skorajda v skladu z dinamiko krize) pomikajo iz »delegatske sfere« v izvršilno strukturo družbenopolitičnih skupnosti in v forume družbenopolitičnih organizacij, zlasti še v vodstvena telesa ZK.

Če se bo ta proces nadaljeval (kar je glede na krizo zelo verjetno – ražen seveda če pesimistično ne predvidevamo še bolj zaskrbljujoče alternative), bo postalo ne samo politično praktično, ampak tudi znanstveno raziskovalno povsem legitimno vprašanje, zakaj potem sploh pripisujemo delegatskim volitvam takšen pomen? Kako je potemtakem z delegatskimi volitvami, če objektivno pada pomen delegatskih skupščin in temeljne družbene ravnine? Ali so delegati in delegacije res samo »pehota« in »manevrska masa« izvršilnih političnih in partijskih struktur? Zakaj potem, zlasti običajno slabo leto pred volitvami, ves »direndaj« in »ceremonial« okoli volitev? Očitno so stvari medsebojno povezane: le moč delegatov, delegacij, delegatskih skupščin lahko vtisne delegatskim volitvam samoupravno dostojanstvo in zasluženi pomen! Krepitev delegatskih skupščin krepi delegatske volitve in tu ne potrebujemo nobene politične kozmetike, ki bi iz demagoških razlogov zabrisovala sledove slabosti delovanja delegatskih skupščin. Samo če bo močnejša realna struktura dela in znanja v Jugoslaviji, bodo delegatske volitve 1986 zavestno dejanje sooblikovanja skupnosti združenih proizvajalcev. Bolj ko bodo volitve (vključno s fazo evidentiranja in kandidiranja) demokratično potekale v delovnih in bivalnih okoljih, kjer se dejansko vsakodnevno jasno pokaže, kdo je kdo, kdo je Delavec in Ustvarjalec, kdo pa »samoupravni« načelni govorec ali morda celo karierist, manj bo možnosti politikantskih prevar in protidelegatskih prelišenj. Ali bi bilo malo, če bi na volitvah 1986 v tem pogledu zaznali napredek? Ne smemo podcenjevati dejstva, da se le prek zavesti o odprti demokratičnosti in delegatski pomembnosti volitev krepi samoupravna volilna kultura, da tako narašča občutek zavezanosti in pripadnosti samoupravnemu sistemu, pa tudi odgovornost in zavest o samoupravnem odločanju.

Poklicne kulturne ustanove in animacija občinstva

Povod za te vrstice bi lahko bil tale dogodek: Ko je Jože Hudeček z ljubljanske TV delal anketo o letošnjem Ljubljanskem grafičnem bienalu (intervjuval je organizatorje in občinstvo), mu je predstavnica Moderne galerije med drugim odgovorila (glede zanimanja Ljubljančanov za razstavo), češ, mi smo poskrbeli za vrhunsko likovno prireditev, drugi dejavniki v Ljubljani pa naj se potrudijo, da jo bo čim več ljudi obiskalo in videlo.

Logika tega »mi-vi« sistema ni sprejemljiva. Se pa zlasti med poklicnimi kulturnimi ustanovami pogosto sliši. Ko smo, recimo, pred meseci raziskovali oz. novinarsko poizvedovali, kako poklicne kulturne inštitucije skrbijo za kulturno umetnostno vzgojo v srednjem usmerjenem izobraževanju, smo v Drami SNG Maribor dobili približno tak odgovor: naša stvar je postaviti na oster dramsko delo, naloga šolstva in drugih dejavnikov v kulturi pa je, pripeljati v teater mlade ljudi. Kako se je to stališče diskreditiralo, se je pokazalo že kmalu. Tačas v mariborski Drami ne ugotavljajo samo idejno estetske, izrazne, gmotne, organizacijske, delovne in kadrovske krize (najhujše od leta 1962 naprej), marveč tudi krizo občinstva, ki se v dvajsetih letih ni skoraj nič spremenilo, se pravi, da ustanova sama ni naredila nič za animacijo novih skupin, slojev in kategorij občinstev. Ni dovolj razvila kulturnega marketinga, ni učinkovito preučevala svojega »kulturnega tržišča« in tudi njena animacija in propaganda nista bili dovolj moderni, diferencirani, ne dovolj načrtno usmerjeni k določenim kategorialnim občinstvom, tudi ne semiotično dovolj agresivni pri uporabljanju sugestivnih sodobnih medijev. To je ugotovilo novo umetniško vodstvo mariborske Drame in ansambel ima zdaj natančen načrt tudi o tem, kako bodo naštete pomanjkljivosti popravili in ustvarili nov slog stika z obstoječimi, predvsem pa potencialnimi, novimi občinstvi.

To je otipljivo izkustveno in tudi teoretično spoznanje v mariborski Drami. Poučen primer. Za zdaj žal, se zdi, še precej posamičen. Namreč, mnenje, naj profesionalna kulturna ustanova predvsem ustvari, organizira in ponudi kulturnoumetniški »proizvod« (izdelek, storitev, dobrino, vrednoto), za publiko oziroma recipiente, ki bodo to sprejemali, pa naj poskrbi predvsem nekdo zunaj kulturne ustanove (recimo množični mediji, šolstvo, kulturni delavci, menda celo oblasti, družbonopolitične organizacije, krajevne skupnosti, turistični delavci, kulturno posredovalne organizacije, kulturni animatorji v OZD itd.), je v naših bolj tradicionalno usmerjenih oz. mislečih kulturnih inštitucijah kar pogosto. Res je, da so v oklepaju našteti dejavniki tudi dolžni skrbeti za kulturno vzgojo, anima-

cijo, propagando in sploh kulturno osveščenje prebivalstva: toda v »kulturni verigi« teh dejavnikov, kakor jim imamo navado reči zadnja leta, so poklicne in nepoklicne kulturne ustanove in vsi kulturni delavci prvi in poglavitni člen. Kdo drugi, če ne kulturna ustanova in »stroka« sama sta najbolj in najprej poklicani in dolžni, pa tudi sposobni svoje delo širiti med ljudmi?!

Ločevanje kulturne animacije in propagande od kulturne produkcije same (od institucij, ustvarjalcev, strok oziroma panog kulture in umetnosti) je škodljivo in zastarelo. Predvsem pa ni skladno z zakonitostmi določene kulturnoumetniške dejavnosti, ustanove ali medija. Navzkriž je tudi s samim kulturnoumetniškim dejanjem kot komunikacijskim procesom par excellence. Kulturno dejanje se ne dogaja in ne dogodi samoza-dostno. Le nekateri ustvarjalci (morda posamezni pesniki, redki glasbeniki, likovniki in še kdo) trdijo, da ustvarjajo »samo zase«, »za predal«, da jih komunikacija z občinstvom, sprejemalcem ne zanima. Da se njihov ustvarjalni interes izživi že s samim ustvarjalnim aktom, kaj pa se dogaja zatem, jim ni mar. Pa še redki avtorji takih izjav navadno niso čisto iskreni, lažejo najbrž sami sebi, morebiti zaradi razočaranja nad »svojim« neobstoječim ali nerazumevajočim občinstvom (in kritiko). A še ti pisci »za predal«, se večkrat izkaže, potihem računajo na »jutrišnjo slavo«, da bodo odkriti pozneje itd.

Ne poklicna ne ljubiteljska kulturna ustanova, organizacija, skupina ustvarjalcev ali tudi posamični ustvarjalci, ki kaj dajo na svoje delo, na smisel, odmev in *uresničitev* svojega kulturnoumetniškega dejanja ali stvaritve, preprosto ne morejo biti ravnodušni do svojega »odjemalca«, recipienta (bralca, poslušalca, gledalca), kajti ta ni le njihov (pasivni) naslovnik ali celo objekt, marveč je predvsem sokreator njihovega umetniškega dejanja. Kultura je komunikacija. To je kratkomalo aksiom, ki ne potrebuje dokazov. Kaj je namreč gledališka predstava pred prazno dvorano, koncert, razstava brez publike, knjiga brez bralca in poslušalca, film brez osredotočenih oči na platno? Sheme kulturnoumetniškega komunikacijskega dejanja si ne moremo predstavljati kot jedro, iz katerega gre puščica smeri sporočilnega toka v neznano, v prazen, gluhi prostor. Narobe, puščica mora zadeti sprejemalca, od katerega gre hkrati odziv nazaj k jedru dogajanja. Zato po pravici rečemo, da je kulturno umetniško dejanje interaktivni in interakcijski komunikacijski proces, kjer emitent sporočila (v obliki zvoka, znaka, simbola, glasu, giba in drugih kodov) in njegov recipient, sprejemalec hkrati (so)ustvarjata umetniški dogodek. Pri mnogih umetnostih se to dogaja časovno sinhrono, pri drugih pa v različnem času, se pravi, da je občinstvo ali avditorij pri umetniški kreaciji navzoče hkrati (gledališka predstava, koncert) ali pa pozneje. Avditorij je lahko zbran v socialni agregat prisotne publike ali pa razpršen na posamične recipiente (branje knjige). A v vsakem primeru ostane osnovni komunikacijski model umetniškega dejanja kot interakcijski (soustvarjalni) model veljaven. Predstava se dogaja hkrati v akterju

(igralcu) in gledalcu, poslušalcu, pesem, proza se realizirata šele v bralcu, poslušalcu. To so znane reči, ki pa jih je pri nas treba včasih znova priklicati v dokaz, da je »bleščeča osamljenost« umetniškega ustvarjalca dozdevna in njegova neodvisnost, avtonomnost od in do publike neresnična.

Ko pogledamo na kulturnoumetniško animacijo, propagando in »kulturni marketing« s tega stališča, se izkaže, da kriza mnogih naših kulturnih ustanov ni samo »kriza občinstva«. Prej bi lahko rekli, da je kriza neuresničenega kulturnoumetniškega dejanja kot interakcijskega komunikacijskega procesa, ki pa seveda in žal tudi ni samodejen in samoumeven. Ne samo odsotnost publike, tudi odsotnost zavesti o mogočem sprejemalcu umetniškega dejanja pri umetniškem utvarjalcu povzroča krizo in jo bo še. Kajti če naše kulturne ustanove ne bodo zasnovale lastnih, vsaj minimalnih »prisluskovalnih« in preučevalnih služb za kolikor toliko eksaktno empirično preučevanje *mogočih* publik, bodo vse bolj drsele v osamitev. Poudarjamo mogočih, ker nas bodoče publike morajo zanimati pravzaprav veliko bolj kot dane. Seveda je treba načrtno »prisluskovati« tudi interesom, motivom, željam danih publik, vendar se to zazdaj zdi pri nas manjši problem kot pa pridobivanje novih kulturnih udeležencev. Naše publike – raziskav o tem skorajda ni, izkustveno pa je pojav potrjen – se namreč ravno v najbolj kriznih kulturnih institucijah (mi smo za primer navedli Dramo SNG Maribor) »starajo«, so sociološko enolično strukturirane, prepichele in tradicionalne. Pri tem seveda ne gre samo za količine, za množice, ampak predvsem za to, da se morebiti najdejo nove, neizrabljene umetniško sprejemalne in soustvarjalne energije v publiku in publikah, kar pomladi tudi samo umetniško ustvarjanje. V našem primeru (mariborska Drama) vidijo taka neizrabljena nahajališča mogočih bodočih občinstev med mladimi, šolajočimi se in tudi tistimi, ki že delajo, v obmestnem zaledju, v novih mestnih stanovanjskih naseljih, ki so brez lastnih kulturnih jeder zgolj »spalni sateliti«, a tudi v najbližjem okolju kulturne ustanove.

V neki novinarski akciji smo ugotovili, da relativno manj prebivalcev treh mestnih krajevnih skupnosti v strogem središču Maribora (Ivan Cankar, Anton Aškerc in Rotovž) redno obiskuje poklicne kulturne ustanove (gledališče, muzeje, galerije), ki jih imajo tako rekoč pred vrati, kot pa se kulturno udejejuje prebivalcev krajevne skupnosti Grajena pri Ptuju. Natančneje, v KS Grajena je sorazmerno (odstotno) veliko manj krajanov, ki niso kulturno udeleženi bodisi kot publika kulturnih prirediteljev doma in na Ptuju ali kot aktivni ljubiteljski kulturni ustvarjalci, kot pa je v naštetih treh mariborskih krajevnih skupnostih takih meščanov, ki še nikoli niso prestopili praga bližnje kulturne ustanove ali pa jo obiskujejo zanemarljivo malokrat. To, da neposredna bližina velike, močne, poklicne kulturne ustanove ni pomemben motiv ali spodbuda za vsaj občasno kulturno udeležbo in da imamo potemtakem »bele lise« nerazvistiosti kulturnih navad tudi v mestnih središčih z zasičenim omrežjem

kulturnih ustanov, je naravnost alarmantno in kaže na resno krizo našega kulturnega institucionalizma.

Uvodno omenjena Hudečkova TV anketa med naključnimi Ljubljanci različne starosti, ki so bili vprašani, ali poznajo Ljubljanski grafični bienale in ali so ga obiskali, je bila podobno nespodbudna kot naša novinarska akcija v Mariboru, zato je upravičeno primera obravnavati vzporedno. Gotovo je zanimiv vidik TV ankete o Ljubljanskem grafičnem bienalu vprašanje, koliko se Ljubljanci (tako imenovani »povprečni Ljubljančan«) zanimajo za svetovno znani bienale v svojem mestu oziroma celo, koliko se z njim istovetijo, koliko je prireditev res njihova. To sestavino mora vključiti seveda vsakršna premišljena kulturna animacija v kulturni ustanovi in obenem zunaj nje. Načrtno animiranje in propaganda v kulturnih delovnih organizacijah samih pa morata seveda še dlje, k še bolj tankočutnim prijmom, ki upoštevajo dognanja teorije kategorialnih občinstev z njihovimi diferenciranimi interesi, potrebami in sistemi vrednot.

Uvodni zapis

Sredi junija 1985 sta Marksistični center CK ZKS in uredništvo Teorije in prakse organizirala razpravo ob izidu knjige Janeza Stanovnika *Svet v dolgovih in mednarodni monetarni sklad*, ki jo je izdala DZS v Ljubljani (1985). Razprave se je udeležil tudi avtor. Organizatorja in udeleženci razprave niso nameravali razglabljati zgolj o knjigi v smislu nekakšne kolektivne kritične presoje teksta, temveč predvsem o problemih zadolževanja nasploh, o reprogramiranju dolgov, oživljanju proizvodnje, o perspektivah svetovnega izvoza (zlasti izvoza dežel v razvoju, med katerimi je tudi Jugoslavija), o iskanju strukturnega ravnotežja gospodarskega razvoja v sodobnih razmerah, o stabilizaciji itn. – torej o veleznikih, ki jih sprožajo svetovna kriza, potreba po neodvisnem gospodarskem razvoju in prestrukturiranju svetovnega kapitalističnega sistema.

Ob temi o zadolževanju Jugoslavije, ki jo načenja tudi J. Stanovnik, so razpravljalci vključili v obravnavo še izredno ilustrativen članek Veselina Đuranovića »O nekaterih vidikih razvojne politike pred začetkom gospodarske krize« (Socijalizam št. 2/1985), nekateri razpravljalci pa tudi empirično gradivo iz knjige Momčila Cemovića, *Zakaj, kako in koliko smo se zadolžili* (izd. Institut za unapređenje robnog prometa, Beograd 1985).

V razpravi so sodelovali (oz. objavljamo njihove avtorizirane prispevke): mag. Bogomir Kovač, asistent na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, dr. Marko Vrhunec, predsednik Republiškega družbenega sveta za mednarodne odnose pri Predsedstvu SR Slovenije, Janez Stanovnik, član Predsedstva SR Slovenije, mag. Mojmir Mrak, višji raziskovalni sodelavec na Centru za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, mag. Mitre Koliševski, višji raziskovalni sodelavec na Centru za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju in dr. Danilo Türk, docent na Pravni fakulteti v Ljubljani.

Dolžniška kriza

V razdobju nekaj mesecev dobivamo v Jugoslaviji dve knjigi, ki sta medsebojno tesno povezani in razkrivata nekatere pomembne vidike enega najbolj perečih in aktualnih problemov sodobnega sveta – svetovne družbeno ekonomske krize in njene monetarne pojavnosti – svetovne krize dolgov. Opozoriti želim na delo J. Stanovnika, *Svet v dolgovi* (Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1985) in obsežnejšo analizo M. Cemovića, *Zakaj, kako in koliko smo se zadolžili* (Institut za unapređenje robnog prometa, Beograd, 1985), pri čemer govori prvo delo o mednarodnih vidikih krize in se samo v šestem poglavju dotakne zadolženosti in gospodarske stabilizacije v Jugoslaviji, medtem ko je Cemovićevo knjiga ravno nasprotno »introvertirana« v jugoslovanski prostor in ji svetovne razmere služijo zgolj kot zunanji okvir raziskovanja vzrokov in posledic našega zadolževanja (ni naključje, da se Stanovnik pojavlja v kratkem nagovoru k Cemovićevo knjigi).

Čeprav se obe knjigi v marsičem vsebinsko in tudi metodološko dopolnjujeta (oba teksta želita biti predvsem informativni in manj teoretsko analitični razpravi), bomo našo pozornost namenili samo delu J. Stanovnika, pa še tukaj se bom omejil samo na nekatere teze, ki so nastale ob (in ne o) branju te drobne, toda vsebinsko bogate knjige; pri tem mislim predvsem na postavitev teoretskih okvirov, znotraj katerih je mogoče razumeti analizo svetovne dolžniške ekonomije, krize dolgov kot dela širše ekonomske – in če želite – civilizacijske krize sodobnega kapitalizma. Teoretsko izhodišče je potemtakem razkritje protislovnega položaja sodobne dolžniške krize, ki je na eni strani sestavni del globalne strukturne krize sodobnega kapitalizma, hkrati pa je sredstvo iskanja alternativnih rešitev transformacije kapitala, njegovih produkcijskih, tehnoloških, organizacijskih, koordinacijskih, motivacijskih in drugih oblik, ki kot »tempirana bomba« alarmantno povečuje temeljna eksistencialna protislovja naše civilizacije (to velja posebej še za dvotretjinsko nerazvito večino sodobnega sveta).

Na začetku bom postavil sedem preliminarnih tez, katere bom kasneje skušal povezati v širšo celoto:

1. Prva teza govori o krizi svetovnega kapitalističnega sistema, ki je po svojem značaju globalna (zaobseže vse pore svetovnega kapitalističnega sistema in posebno dramatično vpliva na zgodovinske perspektive socializma kot svetovnega procesa), strukturna (ekonomska, politična, ideološka, sociokulturna, nacionalna . . .) in dolgoročna (v smislu dolgoročnih Kondratjevih ciklov) ter označuje navidezno preprosto dejstvo, da sedanji sistem kapitalistične reprodukcije ne funkcionira (kriza akumulacije kapitala in njenih nosilcev).

2. Osrednji problemi globalne, velike, strukturne in dolgoročne krize kapitala so zaobseženi že v notranjih, potencialnih faktorjih krize kapitalističnega produkcijskega načina (njegovih entropičnih momentih), ki so vseskozi navzoči in dejavni v kapitalističnem sistemu in jih teoretsko razkrije Marx v Očrtih in Kapitalu: omejenost naravnih produkcijskih faktorjev, funkcije denarja (hic!), padanje profitne mere, nezadostna poraba, strukturna ekonomska in razredna nesorazmerja in predstavljajo teoretsko metodološko izhodišče za konkretizacijo sodobne krize kapitala kot posebne zgodovinske artikulacije in ponderacije teh faktorjev.¹

3. Tretja faza pričinja s preprostim dejstvom: kapital obstaja, če akumulira, akumulacija kapitala pa zahteva določeno stabilno institucionalno okolje, na katerega vpliva kapital sam (oziroma nosilci kapitala), delno pa je eksogeno pogojena (politični, ideološki, sociokulturni, nacionalni, ... faktorji akumulacije kapitala), pri čemer kapital išče takšne institucionalne oblike, v katerih se v danih pogojih najlažje reproducira.

4. Akumulacijo kapitala poganjata dva dinamična mehanizma: konkurenčni boj in razredni boj, ki se odevata v različne institucionalne strukture, med katerimi je na primer monetarna struktura, ki nosi v sebi obe omenjeni dimenziji, hkrati pa je njena stabilnost pomemben institucionalni faktor reprodukcije kapitala (ta stabilnost je bila v šestdesetih letih porušena).

5. Monetarna kriza, ki začenja konec šestdesetih let, je rezultat širše ekonomske krize in izhaja iz notranjih strukturnih protislovij kapitalističnega produkcijskega načina, njegovih institucionalnih oblik in načina funkcioniranja (posebno keynesianskega modela v zadnjih tridesetih letih), hkrati pa pomeni kot osamosvojena institucionalna struktura kapitalistične akumulacije sredstvo razreševanja globalne kapitalistične krize in postaja eden nosilnih ekonomskih, političnih in ideoloških sektorjev sodobne »kontrarevolucije« kapitala, neokonservativne ideologije in strategije razvoja ter pomemben pokazovalec reprivatizacije kapitala.²

6. Dolžniška kriza je kot podsistem monetarne in širše družbeno ekonomske krize nova oblika institucionalizacije akumulacije kapitala in vzpostavljanja nove strukturne (hierarhične) odvisnosti v okviru svetovnega kapitalističnega sistema (internacionalizacija produkcije in prisvajanja presežne vrednosti, svetovnega trga, mednarodne družbene delitve dela...) in kot taka preko pojavnih oblik protekcionizma svetovne menjave, povečanja deficita plačilnih bilanc, povečanja obrestnih mer, visoke inflacije in vedno večjega zadolževanja predstavlja novo obliko prerazdelitve ekonomske in politične moči v svetovnem kapitalističnem sistemu.

¹ Kapitalizem je v bistvu krizni družbeni sistem in prav v tem je vzrok za njegovo zgodovinsko dinamičnost in razvojnost, saj so krize najučinkovitejša (ne pa tudi zgodovinsko najelegantnejša) sredstva razreševanja družbeno ekonomskih problemov.

² Analiza sodobne krize, svetovnega kapitalističnega sistema in razvoja socializma kot svetovnega procesa je bila predmet okrogle mize v Cavtatu 1983. leta, vendar je skoraj v celoti obšla svetovno dolžniško krizo, ki je še danes bela lisa v marksističnem preučevanju.

7. Problem zadolženosti in »začarani krog« dolgov (novo zadolževanje zaradi odplačila zapadlih dolgov v osemdesetih letih) je kot monetarni fenomen odvisen od realnih tokov svetovnega kapitalističnega sistema in je dolgoročnejši rezultat naporov svetovnega kapitala (posebno ekonomske strategije najrazvitejših držav in njenih transnacionalnih finančnih družb), da ohrani akumulacijo kapitala, ki je potrebna za njegovo prestrukturiranje ob razreševanju sodobne globalne sistemske krize, hkrati pa je posledica pomanjkljive ekonomske in politične strategije posojiljemalcev, ki so zaradi različnih notranjih razlogov globoko podcenili ekonomski pomen in posledice zunanje (izposojene) akumulacije kot faktorja gospodarskega razvoja.

Zdi se, da bi bilo metodološko najpriljubljeneje pričeti teoretsko analizo sodobnega sveta z rekonstrukcijo kapitalističnega produkcijskega načina v Marxovem pomenu in z razpravo o enoti analize,³ ki lahko na primer zajame sodobni svet kot celoto – svetovni kapitalistični sistem z notranjo hierarhično strukturo (na primer pri Wallersteinu – center, polperiferija, periferija), ali pa nasprotno izhajamo iz konkretnih nacionalnih držav, njihovih ekonomskih interesov in razredno političnih strategij, ki v kompleksni mreži medsebojnih ekonomskih, političnih, ideoloških tokov tvorijo določeno svetovno gospodarsko ureditev z vzporedno koeksistenco različnih alternativnih in komplementarnih gospodarskih sistemov (zdi se, da je J. Stanovnik bliže zadnji teoretski možnosti). Ne glede na to, ali v celoti pristajamo na teorijo svetovnega kapitalističnega sistema (Frank – Wallerstein), s Sweezyjevo tržno definicijo kapitala⁴ ali pa sprejemamo samo delno opredelitev hierarhije, odvisnosti in strukturalno funkcionalne celovitosti svetovnega kapitalizma (na primer v Bettelheimovi teoriji

³ V teoretizaciji enote analize lahko sistematiziramo tri teoretske pristope:

a) teorija strukturne odvisnosti predpostavlja državo kot politično, kulturno, etično, nacionalno enoto in raziskuje vzroke ekonomske diferenciacije med njimi;

b) teorija svetovnega, globalnega sistema predpostavlja najprej celoto – svetovni kapitalistični sistem, ki se notranje diferencira;

c) teorija artikulacije produkcijskih načinov izhaja iz »nacionalnih produkcijskih načinov« oz. družbenih formacij, ali pa ostaja na abstraktni ravni t. i. produkcijskih načinov kot »idealnih prerezov« (Marx) različnih konkretnih družbeno ekonomskih ureditev.

V vseh treh pristopih je osrednji problem razmejitev med ekonomsko in politično ravni družbene reprodukcije na lokalni in svetovni ravni. Za Wallersteina je na primer svetovni sistem najprej ekonomski sistem, ki se notranje diferencira na posamezne politične države, Waltz pa nasprotno razlaga svetovni sistem kot politično organizacijo (naddržavni sistem), ki si podreja ekonomske procese akumulacije kapitala, medtem ko si nekateri drugi avtorji (Chase Dunn, McGovern . . .) prizadevajo za njuno združitve.

Glej W. L. Hollist, J. N. Rosenau, *World system structure, Continuity and change*, Sage Publication, London, 1981.

Kratek prikaz dajeta redaktorja v uvodni študiji *World system debates* in pa W. L. Hollist v zaključnem poglavju *Anticipating world system theory synthesis*. Del polemike objavljata v svoji knjigi tudi T. K. Hopkins, I. Wallerstein, *World system analyses, Theory and methodology*, Sage Publication, London 1982.

Zanimivo domačo teoretsko alternativo predstavlja tudi Fabinceva opredelitev (nacionalnih) ekonomskih prostorov, v I. Fabinc, *Strategija mednarodnih ekonomskih odnosov*, BIGZ, Beograd 1976.

⁴ Wallersteinov – Frankov pristop izhaja iz globalnega kapitalističnega sistema, ki je že od samega začetka svojega nastanka (16. stol.) v bistvu mednarodni ekonomski sistem (svetovni sistem), ki se notranje hierarhično deli na center in periferijo, glede na kolonialno in imperialistično strategijo akumulacije kapitala vodilnih držav (na primer v zgodovinskem zaporedju: Španija, Holandija, Anglija, ZDA . . .). Za njun pristop je značilna opredelitev kapitala na temelju blagovne produkcije (tržne menjave, svetovnega trga) in ne kot specifičnih produkcijskih odnosov (glej na primer Dobb-Sweezyjevo polemiko o razvoju kapitalizma v Evropi).

artikulacije produkcijskih načinov in družbenih formacij),⁵ ostaja v drugi polovici XX. stoletja nesporna vzpostavitev nekaterih novih kvalitativnih premikov v okviru svetovne družbene delitve dela, preoblikovanja svetovnega trga, svetovne trgovine, mednarodne produkcije presežne vrednosti, mednarodne centralizacije kapitala, internacionalizacije lastnine, delovne sile, organizacije, upravljanja, internacionalizacije produktivnih sil; internacionalizira se trg kapitala (mednarodne finančne borze, evropski denarni trg . . .), množijo se mednarodne ekonomske integracije, transnacionalna podjetja in finančne institucije; vzpostavljen je mednarodni monetarni sistem in podobno. Vse te velike spremembe so rezultat nove institucionalizacije akumulacije kapitala po veliki, sistemski, dolgoročni ciklični krizi v tridesetih letih in so po našem mnenju vidne samo znotraj globalne in kompleksne vizije svetovnega kapitalistnega sistema (SKS), ki teoretsko metodološko izhaja iz Marxove opredelitve kapitalističnega produkcijskega načina in sodobne teorije artikulacije produkcijskih načinov.

Za zgodovinski razvoj kapitala je značilno spreminjanje »zgodovinskih modelov akumulacije kapitala«, ki ga označuje značilna globalna oblika artikulacije produkcijskih načinov in hierarhije nacionalnih držav (na primer Španije, Holandije, Anglije, ZDA), vsak zgodovinski prehod iz ene oblike akumulacije v drugo pa sproža globalne, dolgoročne, sistemske, strukturne krize, ki zahtevajo strukturne spremembe produkcijskih načinov in njihove artikulacije ter spremembo hierarhije nacionalnih političnih držav.⁶ Marx je prvi razvil družbeno ekonomski pojem krize sistema, zato širši teoretski pojem krize ne more mimo njegovih temeljnih opredelitev reprodukcije kapitalističnega produkcijskega načina, nanj pa se navezuje tudi bogata teoretska tradicija kasnejše marksistične politične ekonomije (Lenin, R. Luxemburg, Buharin, Grossmann, Pollock, Sweezy, Dobb . . .). Kriza nastane, ko institucionalna struktura nekega družbeno ekonomskega sistema (na primer kapitalizma) ne dopušča reševanja problemov akumulacije kapitala in reprodukcije temeljnih sestavin sistema (kapitalističnih produkcijskih odnosov, produktivnih sil . . .) in pomeni dezintegracijo sistema (obstoječa institucionalna struktura kapitala ne zagotavlja njegove normalne reprodukcije).

⁵ Obsežnejšo Bettelheimovo interpretacijo in alternativen pristop k značilni Emmanuelovi teoriji neenake menjave najdemo v njegovi teoriji produkcijskih načinov in družbenih formacij, ki povezuje strukturalistični pristop (Balibar, Althusser) s teorijo razvoja/nerazvoja (teorija artikulacije produkcijskih načinov). Glej A. Emanuel, Nejednaka razmjena, Rasprava o antagonizmima u međunarodnim ekonomskim odnosima, Predgovor i Teorijske napomene C. Bettelheima, Komunist, Beograd 1974.

⁶ E. Altvater je razvil distinkcijo malih in velikih kriz, ki je enako uporabna za oba alternativna teoretska pristopa – teorijo dolgih valov in teorijo razvojnih stopenj. Male krize povzročajo samo adaptabilne procese znotraj družbene reprodukcije in ne spremenijo strukture kapitalističnega sistema (homeostatični, adaptabilni mehanizmi, dinamično ravnovesje . . .), velike krize pa predstavljajo pomembne spremembe sestavin in strukture kapitalističnega sistema, ali drugače: male krize pomenijo adaptabilne spremembe znotraj kapitalističnega produkcijskega načina, velike krize pomenijo njegovo transformacijo (ne pa tudi njegove negacije – G. Arrighi meni, da je sodobna kriza določena vrsta »diskontinuirane spremembe«, ki zahteva destrukcijo institucionalnih okvirov akumulacije kapitala – S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein, *Dynamics of global crises*, Macmillan, London, 1982, str. 176). Glej E. Altvater, Kapitalizam u krizi oblika, *Marksizam u svetu*, Beograd 1984, št. 5–6.

Tradicionalne marksistične teorije kriz so se zadovoljile z različno sistematizacijo objektivnih ekonomskih faktorjev (ekonomski determinizem, objektivizem),⁷ šele Habermas teoretsko poveže sistemski vidik krize s subjektivnimi, socialno normativnimi zahtevami in pričakovanji, ko teorijo ekonomskih kriz dopolni s teorijo krize legitimnosti v poznem kapitalizmu.⁸ Na ekonomski in legitimacijski vidik krize se navezuje teorija institucionalnih struktur T. Weisskopfa oz. družbenih struktur akumulacije kapitala D. M. Gordona,⁹ ki velike krize (kot strukturne spremembe dominantnih produkcijskih načinov po Altvatru) razlagata z institucionalnimi strukturami akumulacije kapitala oz. njihovo izčrpanostjo in dezintegrativnostjo in oživljanje povezujeta z novimi življenjskimi institucionalnimi strukturami kot novimi modeli akumulacije kapitala (tukaj mislimo na lastninsko, organizacijsko, upravljalško, tehnološko, motivacijsko strukturo, strukturo države, finančno strukturo, strukturo razrednega boja in podobno). Menim, da je teoretski okvir, ki bi lahko pojasnil fenomenologijo sodobne krize dolgov, zaobsežen v naslednjem teoretskem zaporedju:

a) abstraktna možnost kriz (Marxova analiza kapitalističnega produkcijskega načina);

b) institucionalna strukturna kriza akumulacije kapitala (Gordon, Weisskopf);

c) ekonomska, sistemska in socialna kriza (Habermas), ekonomska in politična cikličnost (Somaini).

Na najabstraktnejši ravni moramo analizirati notranja razmerja kapitalističnega produkcijskega načina, na konkretno zgodovinski analitični ravni pa institucionalne strukture, ki vodijo v gospodarsko in širšo družbeno krizo ter razkrivajo hkrati nove institucionalne strukture akumulacije kapitala.

Velika strukturna kriza tridesetih let je v bistvu ponudila tri zgodovinske alternative nove institucionalizacije akumulacije kapitala (zgodovina vedno nastopa kot možnost, ki si jo je treba šele izbojevati, in ne kot nujnost, ki prihaja sama od sebe):

a) stabilizacija zaposlovanja, racionalizacija investicij in intervencionizem države oß stari razredni strukturi kapitala in dela (New Deal);

b) avtoritativni politični intervencionizem države in podreditev aku-

⁷ K. Marx, V. I. Lenjin, etc., *Teorija sloma*, Globus, Zagreb 1981. D. Pirec dodaja dober teoretski uvod (Razmatranje o dijalektiki krize i sloma) in izčrpen bibliografski pregled.

⁸ J. Habermas, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb, 1982.

Habermasovo opozarjanje na družbene in sistemske vidike ekonomske krize ni novo, predstavlja pa v povezanosti teorije sistemov, teorije družbene evolucije in Marxove teorije družbenega razvoja (krize) pomemben mejnik in postavljanju (ne pa tudi dograditvi) teorije sodobne »družbene formacije« in njenih temeljnih problemov.

⁹ T. Weisskopf, Tekuća ekonomska kriza i istorijske perspektive, *Markszizam u svetu*, Beograd 1984, št. 5-6.

D. M. Gordon, Faze akumulacije i dugi privredni ciklusi, *Markszizam u svetu*, Beograd 1984, št. 5-6.

Oba teoretska pristopa, ki sta najznačilnejša, gradita na sodobnem konceptu ekonomskih institucij (samo delno povezanim z Veblovim institucionalizmom in neoinstitutionalizmom K. Galbraitha), ki se v sodobni marksistični teoriji navezuje na Marxov koncept produkcijskega načina (glej na primer predstavnike ameriške radikalne politične ekonomije Gintisa, Pochoda, Edwardsa, MacEwana in druge) . . .

mulacije kapitala potrebam vojaškega sektorja (Schachtov program v Hitlerjevi Nemčiji);

c) keynesianizem v obliki državno uravnavanega efektivnega povpraševanja za doseganje polne zaposlenosti in velikega politično ekonomskega konsenza med kapitalom in delom.

Med tremi alternativami je bila zadnja edina spočeta na teoretski osnovi (Keynesov teoretski sistem) in praktičnih izkušnjah Roosweltovega, Blumovega in Schachtovega gospodarskega programa tridesetih let in postane po II. svetovni vojni temelj izgradnje povojne institucionalne strukture akumulacije kapitala v okviru svetovnega kapitalističnega sistema. Keynesianizem razumemo kot novo institucionalno strukturo akumulacije kapitala, ki je vnesla v kapitalistično reprodukcijo prevlado političnega nadzora in državnega intervencionizma, s strategijo ekonomske rasti in večanjem realnih dohodkov pa je dosegla nujno politično stabilnost in legitimnost kapitalističnega sistema (razredni kompromis). Novo razmerje med ekonomijo in politiko je srž razumevanja kapitalizma druge polovice XX. stoletja, keynesianizem pa je njuno artikulacijo prvič sistemsko prevesil v prid političnega nad ekonomskim, tako da se mnogim zdi politični nadzor nad kapitalom dokončna rešitev protislovnega razvoja kapitalizma (kapitalistična država dobi s svojo ekonomsko vlogo akumulacije kapitala in politično funkcijo legitimacije ključno institucionalno obliko).¹⁰

Toda v tej povjni keynesianski institucionalizaciji akumulacije kapitala je ležalo novo protislovje, ki je kasneje, v šestdesetih letih, usodno vplivalo na razvoj krize svetovnega kapitalističnega sistema: keynesianska doktrina in strategija razvoja je pokazala veliko protislovnosti in neučinkovitosti na svetovni ravni, v razvoju svetovnega trga, mednarodne ekonomske delitve dela. Keynesianska država, ki naj bi nadzirala konkurenco med kapitali znotraj nacionalnega ekonomskega prostora, mora poseči po enakih mehanizmih tudi navzven, v mednarodnih ekonomskih odnosih, v vzpostavljanju svetovnega kapitalističnega sistema. Osrednje vprašanje je torej bilo, kako internacionalizirati keynesianski institucionalni model akumulacije kapitala. To, kar je država sorazmerno zlahka opravila navznoter, je bilo mnogo težje ali skorajda nemogoče doseči navzven, v svetovnem sistemu, kjer naj bi država prek trgovskih (bilateralnih in multilateralnih, preferencialnih . . .) sporazumov, fiksnih tečajev, mednarodnih finančnih institucij in podobno, posegala v druge nacionalne ekonomske prostore.

Veliki monetarni sporazum 1944. leta v Bretton Woodsu je v bistvu želel rešiti prav to temeljno dilemo internacionalizacije keynesianskega načina akumulacije kapitala: na eni strani želi vzpostaviti avtomatski mehanizem monetarne reprodukcije kapitala (svetovni monetarni sistem), hkrati pa povezuje monetarni sistem s političnim nadzorom najmočnejše

¹⁰ Glej odlično analizo v J. O'Connorja, *The fiscal crises of the state*, St. Martins Press, New York, 1973.

države kapitalističnega centra, ki bo ekonomsko, politično, vojaško in ideološko dovolj vplivna, da bo ob podpori ustreznih mednarodnih finančnih institucij (MMS – Mednarodni monetarni sklad, Mednarodna banka za obnovo in razvoj . . .) ukrepala sorazmerno z ekspanzivnimi potrebami akumulacije kapitala na svetovni ravni (širjenje kapitalizma v širino in globino, kot omenjata Lenin in Buharin). Mučna pogajanja med Keynesom in Whytom razkrivajo zakulisno zgodovinsko bitko med Pax Britanica nasproti razvijajoči Pax Americana za prevladujočo vlogo v svetovnem kapitalističnem sistemu in njegovo prilagoditev lastnim nacionalnim reprodukcijskim potrebam, pri čemer so Američani v Brettonwoodski sporazum uspeli vgraditi protekcionistične in intervencionistične klavzule, ki so trideset let kasneje dale MMS vse možnosti izrazitega naddržavnega intervencionizma v ekonomsko politiko in gospodarsko strategijo zlasti nerazvitih držav, dolžnic kapitala. Mednarodni monetarni sistem po Bretton Woodsu zapušča avtomatski mehanizem zlatega standarda in ga nadgrajuje z dolarjem kot mednarodnim plačilnim sredstvom, ZDA pa dobe s tem ekskluzivno pravico intervencionizma na mednarodnem monetarnem trgu in odločujoči vpliv na institucionalne mehanizme akumulacije kapitala na svetovni ravni. Bretton Woods je internacionaliziral keynesianizem tako, da je prestavil državni intervencionizem ZDA na svetovno raven – ob šibki predpostavki, da interesi dominantne države svetovnega kapitalističnega sistema ustrezajo interesom večine razvitih nacionalnih ekonomij (držav OECD).

Monetarni sistem je bil navidezno najstabilnejši institucionalni člen akumulacije kapitala na svetovni ravni, hkrati pa je ponovno razkril staro Marxovo resnico, da se kapital lahko reproducira samo na protisloven način, saj je ravno monetarni sistem, ki naj bi porajal in vzpodbujal razvoj svetovnega kapitalističnega sistema, postal v šestdesetih letih žarišče druge velike strukturne krize kapitala v XX. stoletju. Osrednje protislovje leži natančno tam, kjer ga je novi poveljni monetarni sistem želel preseči na temelju negativnih izkušenj tridesetih let: v internacionalizaciji keynesianskega institucionalnega modela akumulacije kapitala. Na eni strani stojita dolar kot nacionalna in svetovna valuta ter ZDA, ki morajo imeti zaradi intenziviranja mednarodnih tokov kapitala (mednarodne produkcije presežne vrednosti) vedno večji deficit plačilne bilance, hkrati pa se na drugi strani zelo neenakomerno razvijajo posamezni deli svetovnega kapitalističnega sistema (center, polperiferija, periferija), predvsem pa nekatere ekonomsko najbolj razvite države (Japonska, ZRN . . .) dohitevajo in prehitevajo ZDA ter tako slabijo njen dominantni ekonomski in politični položaj v svetu. ZDA so skušale z neposrednimi (navznoter) ali posrednimi (navzven) intervencionističnimi ukrepi ohraniti svoj vodilni položaj: v šestdesetih letih so reagirale s konsolidacijo dolarja in novo trgovinsko politiko (Kennedyjeva runda), v sedemdesetih letih Nixonova administracija radikalno spremeni konvertibilnost dolarja za zlato in preide s fiksnih na prilagajajoče variabilne devizne tečaje, v osemdesetih

letih posebno Reaganova administracija poseže po visokih obrestnih merah in politiki močnega dolarja (revalvacija) – toda vse te tridesetletne spremembe so samo dokazovale, da svetovni monetarni sistem, ki je absolutno odvisen od gospodarskega položaja ZDA, njene ekonomske politike ter politične strategije, preprosto nikoli ni mogel uspešno funkcionirati kot svetovni kapitalistični sistem.

Vendar velja ob sistematičnem izgubljanju ekonomske (pre)moči ZDA v zadnjih dvajsetih letih opozoriti še na drugo stran destabilizacije mednarodnega monetarnega sistema: z naraščanjem akumulacije kapitala, njegovo centralizacijo in koncentracijo narašča tudi transnacionalna produkcija presežne vrednosti in z njo tudi reprivatizacija svetovnega kapitalističnega sistema. Zgodovinski trend razvoja kapitalistične blagovne produkcije namreč ne vodi v nacionalizirane gospodarske sektorje, etatizirano kapitalistično produkcijsko strukturo (državno lastnino in upravljanje, etatistični produkcijski način po Lefebvru, generalni kartel po Hilferdingu), temveč vzporedno razvija kolektivni korporacijski, uravnavano konkurenčni, omejeno profitni transnacionalni kapitalistični sistem (transnacionalna podjetja, kolektivna lastnina in upravljanje . . .), ki se izmika državni kontroli – in to še posebno velja za transnacionalizacijo bančništva in finančnega poslovanja (razvoj transnacionalnih privatnih bank, skupna bančna združenja ali »klubi bank« . . .).

Dokler je bila mednarodna likvidnost ob fiksnih deviznih tečajih pod popolnim nadzorom ZDA in njej podrejenih mednarodnih finančnih organizacij, ki so prilagajale stopnjo mednarodne menjave ali pa intervenirale z velikimi količinami mednarodnih valut, je mednarodni monetarni sistem še lahko deloval; toda kronični deficit ameriške plačilne bilance, vedno slabša konkurenčna sposobnost ameriškega gospodarstva, šibkost dolarja kot nacionalne in svetovne valute, naraščanje ekonomske vloge transnacionalnih podjetij in finančnih družb, postopno prepušča skrb za mednarodno likvidnost privatnim (kolektivnim) bančnim institucijam. Sredi šestdesetih let (1964) je privatni kapital prvič po Bretton Woodsu, v še vedno trajajočem boju angleškega funta in ameriškega dolarja, izigral zaradi svojih spekulativnih namenov državno intervencijo obeh vlad, kar je pomenilo prvi značilen preobrat v mednarodnem monetarnem sistemu: transnacionalna podjetja in bančne institucije so dokazale nemoč državnega intervencionizma, pokazale so na nesposobnost internacionalizacije keynesianizma na ravni svetovnega kapitalističnega sistema (v začetku sedemdesetih let razpade sistem političnega nadzora, obstoj ameriške valute kot svetovnega denarja in fiksne devizne paritete).

Dejansko bi lahko s Schumpetrovim sarkazmom ugotovili,¹¹ da so protislovja mednarodnega monetarnega sistema rezultat lastnih razvojnih uspehov kapitalističnega sistema. Monetarna institucionalna struktura, ki je po II. svetovni vojni vplivala na hitro širjenje mednarodnega kapitali-

¹¹ J. A. Schumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Globus Zagreb, 1981, str. 81–82.

stičnega trga, internacionalizacijo produkcije presežne vrednosti in keynesiansko ekonomsko strategijo in z državo blagostanja vzpostavlja celo zadovoljiv razredni konsenz med kapitalom in delom, hkrati povečuje koncentracijo in centralizacijo privatnega kapitala in krepi tržne sile nasproti državnemu intervencionizmu (transnacionalna podjetja in finančne družbe, ustanavljanje regionalnih monetarnih trgov, regionalizacija svetovnega trga blaga in produkcijskih faktorjev . . .). To dejansko pomeni, da je monetarna kriza rezultat globjih strukturnih sprememb institucionalizacije akumulacije kapitala, ki so bile v nasprotju s starim monetarnim sistemom, utemeljenim na internacionalizaciji keynesianizma.

Na tem mestu ne morem analizirati vrste vzrokov, ki so pogojevali krizo realnih tokov svetovnega gospodarstva v sedemdesetih letih, pomembnejša je klasifikacija možnih alternativ preseganja krize, ki je pomembna za preučevanje monetarnih vidikov sodobne reprodukcije kapitala.

Običajna strategija izhoda iz velike strukturne krize kapitala temelji na zniževanju cene delovne sile (znižanje relativnih mezd, nezaposlenost) in zniževanju relativnih cen fiksnega in cirkulirajočega kapitala (tehnološke spremembe ter inovcije, večja produktivnost . . .). Toda v sodobni krizi sta obe smeri obnove nevarno blokirani: mezde in brezposelnost se ne moreta znižati zaradi prejšnjega delovanja keynesianskega razrednega konsenza socialne države, močnih sindikatov in politične demokracije (to je velika sprememba glede na krizo tridesetih let), cene kapitala pa na drugi strani zadržuje tehnološka konkurenca (namesto cenovne konkurence tridesetih let), uvajanje druge tehnologije četrte generacije (robotizacija, informacijska družba) in dramatično povečanje cen energije (naftni šok 1973, 1979). Ob neuspešnosti klasičnih sredstev reševanja strukturne krize je obstajala še tretja alternativa ekonomske politike: inflacija, ki naj bi začasno rešila probleme prerazdelitve dohodka in monetarna ekspanzija, ki naj bi omogočila prestrukturiranje produkcijskega kapitala.

Če pustimo ob strani inflacijske procese, ki so v obdobju recesije vodili v zagonetko stagflacije (to velja za teoretsko videnje keynesianske doktrine), lahko monetarni ekspanzionizem opredelimo s tremi značilnostmi:

a) povojni monetarni sklad kot podsistem velikega kapitalističnega sistema je dramatično razrahljan (ekonomski položaj ZDA);

b) narašča privatizacija svetovnega bančnega in finančnega sistema, privatne likvidnosti;

c) z naftno krizo se pojavi ogromna količina petrodolarjev, ki začne preko (privatnih) bank avtonomen krog privatne likvidnosti in svetovnega zadolževanja.

Naftna kriza sedemdesetih let ni bila vzrok, temveč posledica svetovnih ekonomskih procesov, saj v obdobju padanja vrednosti dolarja in sprostitve deviznih tečajev ter cen zlata, kartelna združitev proizvajalk nafte (OPEC) te procese zgolj kompenzira z višjo ceno nafte in preko

transmisije velikih transnacionalnih naftnih družb samo še dodatno zaostri krizo akumulacije kapitala (reprodukcijski stroški naraščajo, plačilne bilance uvoznice nafte postajajo globoko negativne...). Monetarni sistem je stal pred novo nalogo: kako financirati deficite plačilnih bilanc uvoznice nafte in na drugi strani kako realizirati finančne presežke proizvajalk nafte (gre za obojestransko pokrivanje okoli 400 milijard dolarjev). Reševanje tega problema sovпада s spremembami institucionalne strukture akumulacije kapitala na svetovni ravni, saj petrodolarji postanejo aktiva privatnih transnacionalnih bank, ki prično posojati denar za pokrivanje deficitov plačilnih bilanc, s čimer se prične odvijati svetovni krog zadolževanja. Svetovni proces zadolževanja je že na samem začetku imel dve temeljni značilnosti, ki sta izhajali iz globljih strukturnih lastnosti svetovnega kapitalističnega sistema:

a) razpoložljivost finančnih sredstev in cenenost kreditov (negativna obrestna mera) je spodbujala zlasti dežele v razvoju, da s krediti ne financirajo zgolj deficitov plačilnih bilanc, temveč tudi svoje razvojne programe, kar pripelje do več kot 400% rasti zadolževanja v sedemdesetih letih;

b) mednarodna likvidnost in finančni tokovi postajajo vse bolj privatizirani in zato na svetovni ravni neobvladljivi (privatne banke pokrivajo več kot 50% mednarodnih likvidnih sredstev, svetovni denar postaja vse bolj privatni denar, s čimer se zmanjšujejo možnosti za obvladovanje mednarodnih monetarnih procesov).

Naftni dolarji so pomenili samo dodatno spodbudo k prekomerni akumulaciji kapitala, ki je v sedemdesetih letih vodila v depresijo in strukturno krizo, obstoječi institucionalni sistem akumulacije kapitala pa je dopuščal samosvoj, stihijski krog uporabe teh sredstev preko kreditnih potencialov privatnih bank – s čimer se pričinja kriza prekomernega zadolževanja. Ključno vlogo v zaostrovanju svetovne ekonomske krize in njenih monetarnih problemov (dolžniška kriza) so spet odigrale ZDA, ki so že petnajst let sistematično spodkopavale mednarodni monetarni sistem, da bi ohranile – kot njegova nosilka – svoj vodilni položaj v svetovnem kapitalističnem sistemu. Razvite države so imele v sedemdesetih letih več kot 80 milijard dolarjev plačilno bilančnega deficita, zato sprva rešujejo svoje probleme s keynesiansko inflacijsko ekonomsko politiko, kasneje pa prevlada strategija antiinflacijskih stabilizacijskih programov na monetarističnih temeljih. Strategija ekonomske politike najrazvitejših držav svetovnega kapitalističnega centra (posebej ZDA) je le navidezno presenetljiva: trda (restriktivna) monetarna politika z visokimi obrestnimi merami (pozitivne realne obresti), zmanjšanje davkov in povečanje proračuna¹², povečanje protekcionizma v mednarodni menjavi in stimulacija tržne konkurence ter podjetništva.

¹² Teorija ponudbene ekonomije, na katero se idejno opira strategija reaganizma, zahteva sicer zmanjšanje proračuna, toda to so vladni strategji upoštevali samo na socialnem področju, medtem ko so vojaški in drugi izdatki povečali državni proračun ZDA preko prelomne meje 200 milijard dolarjev.

Država se vrača k stari neoklasični liberalistični ideologiji trga in privatnega podjetništva, kar predstavlja predvsem konservativno ideološko refleksijo realnih procesov reprivatizacije svetovnega kapitalističnega sistema – ne v klasičnem pomenu individualnega podjetništva (Schumpeter) – temveč v novi, tehnološko pogojeni decentralizaciji uveljavljajoče se informacijske družbe (kolektivna, vedno bolj samoupravno pogojena lastnina). ZDA so z visokimi obrestmi in revalvacijo dolarja sicer izgubljale konkurenčni položaj na svetovnem trgu, toda hkrati privabljajo v ZDA ogromno količino kapitala, ki ga uporabljajo za stabiliziranje svojih notranjih ekonomskih razmerij (proračunski deficit) in financiranje prestrukturiranja svojega gospodarstva; tako se ZDA iz izvoznice kapitala spreminjajo v uvoznico (neto pritok kapitala je leta 1984 za 33 milijard dolarjev večji od neto odtoka).¹³

Svojevrstno evolucijo dolžniške krize, ki je vodila do začaranega kroga zadolževanja (zadolževanje zaradi odplačila dolgov) in paradoksalnega negativnega transfera finančnih sredstev iz nerazvitih dežel – dolžnic v razvite dežele (ZDA kot neto uvoznik kapitala),¹⁴ si lahko ponazorimo tudi s preprostim simbolnim zapisom, kjer D – pomeni celotni zunanji dolg, d – odstotek naraščanja tega dolga, r – predstavlja obrestno mero in rD – odplačila dolga. Temeljni pretok kapitala (»basic transfer«) je razlika med neto prilivom kapitala in odplačilom dolga:

$$dD - rD = (d - r)D$$

in je lahko pozitiven ali negativen, če je d – večji ali manjši od r – in meri našo odvisnost od mednarodnih finančnih tokov. V začetku zadolževanja je d – sorazmerno visok, toda ko zunanji finančni viri dosežejo določen delež vseh vloženih (investiranih) sredstev, prične d – padati (doseganje te točke je odvisno od tujih posojilodajalcev, strategije domače ekonomske politike in razvoja, odvisno pa je tudi od svetovne recesije, obrestne mere, prejšnjega zadolževanja . . .). Obrestna mera (r) se spreminja pri različnih tipih dolgov, v celoti pa je odvisna od gibanja svetovne obrestne mere (LIBOR) – in prav obrestne mere so po sedemdesetih letih hitro narasle (od 6,6% 1973. leta na 11% 1982. leta in celo do 13% pri privatnih bankah) ter povzročile – hkrati s splošnim upadanjem zadolževanja (d) – negativen finančni transfer. Negativen finančni transfer je načelno mogoče preprečiti z naraščanjem zadolževanja (d) ali pa z znižanjem obrestne mere (r), dejansko pa sta, vsaj z zgodovinskega vidika, prevladovali dve brutalnejši metodi zmanjševanja dolga: bankrotiranje (zmanjšanje

¹³ ZDA so, paradoksalno, med največjimi svetovnimi dolžnicami, in imajo več kot 100 milijard neto dolga v tujini, njihova zadolženost pa zaradi negativne plačilne bilance hitro narašča in bo po ocenah konec 1986. leta dosegla 300 milijard dolarjev, kar lahko pripelje do novih, nepredvidljivih pretresov v mednarodnih finančnih tokovih. Ker so dolgovi v ameriški valuti, naloženi v akumulativne produkcijske dejavnosti in ker pričakujejo dinamično rast ameriškega gospodarstva, zadolženost ne bi smela preseči nadzorovanih meja, vendar je to v sodobnih razmerah vsekakor nova velika nevarnost dolžniške krize.

¹⁴ Analizo finančnega transfera sta na temelju Domarjevega modela ekonomske rasti razvila P. Streeten, *The Frontiers of development studies*, Macmillan, London 1972, za neposredne tuje investicije in F. Stewart, *The international debt situation and north-south relation*, World Development, February 1985, za dolžniško ekonomijo.

odplačil) ali pa inflacija (ob fiksni obrestni meri narašča $d - z$ inflacijsko stopnjo).

Sodobna kriza je zavrnila obe možnosti: bankrotstvo je postalo zaradi ogromne zadolženosti in podržavljanja dolgov nezaželeno, če ne že nemo-goče (posebno je nevaren bankrot velikih bančnih institucij, ki bi podrl relativno ravnovesje potrebnega bančnega zaupanja), inflacija pa je z upoštevanjem realne obrestne mere (monetaristični koncept ekonomske politike) postala osrednji predmet stabilizacijskih (antiinflacijskih) programov – in tudi MMS zahteva kot prvi pogoj novega zadolževanja znižanje inflacijske stopnje.

Dejansko so ostali samo še nekovencionalni načini razreševanja dolžniške krize: odločujoča politična vloga MMS, ki v svojih strateških nasvetih ne odstopa bistveno od Volckerjeve razvojne strategije v FED, reprogramiranje dolgov (o vlogi obeh fenomenov piše obsežno J. Stanovnik v svoji knjigi), hkrati pa se pojavljajo nove institucionalne oblike reševanja, kot na primer borza dolgov, zavarovanje dolžniških razmerij, mogoči kolektivni embargo odplačevanja in podobno (glej na primer Castrov julijski poziv latinskoameriškim dolžnicam).

To, kar je marksistična politična ekonomija zaman dokazovala v šestdesetih in tudi v sedemdesetih letih, da prihaja do prelivanja vrednosti (presežne vrednosti) iz svetovnega juga na sever (teorija strukturne odvisnosti, teorija akumulacije kapitala na svetovni ravni, teorija neenake menjave, teorija mednarodne eksploatacije . . .), postaja v osemdesetih letih z negativnim transferom dolgov povsem očitno – podobno kot je danes že jasno, da je dolžniška kriza sredstvo za razreševanje globalne ekonomske krize svetovnega kapitalističnega sistema. Vendar pa se svetovni kapitalistični sistem – in znotraj njega predvsem kapitalistični center z ZDA na čelu – giblje na samem robu ekonomskih zmožnosti, z visoko stopnjo rizičnosti, da bo celotna finančna operacija, ki danes že presega 1000 milijard dolarjev, namesto v prestrukturiranje svetovnega kapitalističnega sistema pripeljala v njegovo civilizacijsko katastrofo. Navedimo nekaj primerov v potrditev tega.

Ekonomski problemi dežel v razvoju so domala nerešljivi in za večino najsiromašnejših predstavljajo nepremagljive fizične eksistenčne ovire. V najslabšem položaju je subsaharska Afrika; štirideset najsiromašnejših dežel dolguje 90 milijard dolarjev, 12,5% vseh dolgov dežel v razvoju v letu 1984 (njihova skupna zadolženost približno ustreza zadolženosti Brazilije ali Mehike); odplačevanje dolgov zavzema pri nekaterih monokulturnih izvoznicah do 90% vsega deviznega preliva (1 milijarda dolarjev zadolžitve je za deželo z 200 dolarji per capita neprimerno večja omejitev kot pa 100 milijard dolarjev v deželi z 20 000 dolarji per capita); hkrati tudi MMS posveča najrevnejšim deželam (in relativno majhnim individualnim dolžnicam) izredno skromno pozornost. Dolžniška svetovna ekonomija je v zadnjih desetih letih usodno zapečatilá razvojne perspektive najrevnejših dežel, posebno s področja subsaharske Afrike, ki postajajo prizorišče ene

izmed največjih civilizacijskih tragedij XX. stoletja (lakota in množično umiranje), ob katerih se vest svetovnega človeštva le počasi prebuja.¹⁵

Če je skupen dolg v razvoju od 1970. leta do 1983 narasel od 72 do 810 milijard dolarjev in z negativnim transferom vrednosti nevarno ogroža razvojne perspektive in celo fizično existenco skorajda tretjine človeštva, pa »tempirana bomba« dolgov grozi tudi nasprotni strani – velikim posojilodajalkam. Razmerje med krediti in bančno aktivo največjih svetovnih bank nasprotuje vsakršni bančni ekonomski logiki: ameriška banka Citicorp je na primer odobrila petim južnoameriškim državam 174% kreditov preko aktive svojih delničarjev (1983); podobno tudi Bank of America, Chase Manhattan, Manufactures Hanover, First National Chicago in druge velike ameriške banke v poprečju presegajo 150% svoje aktive, hkrati pa naraščajo z nezmožnostjo odplačevanja sumljive in vedno bolj rizične terjatve.

Banke si pomagajo tako, da na strani svoje aktive spreminjajo kratkoročne in srednjeročne dolgove v dolgoročne, odlaganje dospelosti dolgov na strani pasive pa nadomeščajo z medsebojnim povezovanjem in neposredno državno intervencijo. Neuravnoteženost bančnih bilanc, nizka dobičkonosnost in visoka rizičnost poslovanja (dolgoročna dospelost dolgov in kratkoročna vlaganja na aktivih) razkriva izredno krhkost bančnega sistema (ZDA so 1982. leta priskočile na pomoč Chase Manhattan in Citibank v Mehiki, FED je 1984 postal garant za vlogo Continentl Illinois in podobno). Odločitev ameriškega kongresa (18. 11. 1983), da poveča svoj delež v MMS, očitno razkriva namero ameriške vlade, da preko MMS prepreči kakršnokoli zaostrovanje pri odplačilu dolgov (MMS je še v začetku 1983 zavračal to možnost oziroma jo je pogojeval s stabilizacijskimi programi in razvojnimi plani dolžnic); mehanizem refinanciranja in reprogramiranja dolgov deluje v zadnjem letu brez večjih omejitev, in če k temu prištejemo, kot kaže, naomejen deficit ameriške plačilne bilance in njen proračunski primanjkljaj, ki ZDA še naprej prisiljujejo v kreiranje mednarodnega (svetovnega) denarja, potem se v bistvu svetovni monetarni sistem s piramido dolgov še vedno giblje v starih okvirih svoje institucionalne nesposobnosti.

Banke žele zaščititi svoje finančne zahtevke predvsem s tremi metodami: 1) zavarovanjem dolga proti bankrotstvu dolžnika; 2) z medsebojno zamenjavo sumljivih dolgov na svojevrstni borzi dolgov, kjer se določa ob dani rizičnosti realna vrednost dolga (10–50% nižja od nominalne); 3) s konverzijo valut (dolarja v druge nacionalne valute), ki lahko depreceirajo (to je samo pokazovalec fiktivnosti dolgov in ilozornosti njihovega odplačila). Celotna bančna operacija, ki vključuje tudi MMS, dokazuje fiktivnost celotne dolžniške ekonomije; dolžnikom ni potrebno dokazovati, da bodo odplačali dolg, temveč zadostuje že njihovo zagotovilo, da so za to

¹⁵ O različnih oblikah in načinih pomoči, ki dejansko ne odpravljajo protislovnosti nerazvitosti – temveč jih celo poglobljajo – pišeta T. Hayterand, C. Watson, *Aid rhetoric and reality*, Pluto Press, London 1984.

sposobni, kar seveda najbolj potrjuje njihova izvozna orientacija kot pokazovalec njihove plačilne solventnosti (to potrjuje tudi strategija MMS).

Iracionalnost dolžniške ekonomije dobiva s tem svoje povsem realne temelje: borza dolgov postaja sredstvo za devalvacijo dolgov sorazmerno s plačilno sposobnostjo dežel dolžnic (potrebno je zgolj preprečiti katastrofalne, nenadne devalvacije, ki bi lahko ogrozile bančni in monetarni sistem), tako da celotno odplačilo dolgov v svoji prvotni nominalni vrednosti za upnike ostaja le še fikcija, ki jo realno nadomešča edina alternativa – odpiranje svetovnega trga in odplačevanje obresti. To, kar je za razvite dežele – fiktivna finančna operacija, pa je za nerazvite dežele – dolžnice dramatična zgodovinska stvarnost, ki jo banke in MMS še naprej reproducirajo, da bi ohranile zaupanje v bančni sistem in preprečile morebitne neobvladljive finančne krize, ki bi ogrozile (relativno) krhko ravnovesje sedanje dolžniške ekonomije in svetovne ekonomske transformacije.

Dolžniška kriza nosi s seboj vse značilnosti Habermasove legitimacijske krize kapitalističnega sistema, do katere pride, če pričakovanja naraščajo hitreje kot možnosti za njihove zadovoljitve in zahtevajo novo institucionalizacijo svetovnega kapitalističnega sistema. Dokler so splošni interesi svetovnega kapitalizma sovpadali z interesi ZDA (Bretton Woods, Marshallov plan . . .), dokler se je keynesianizem še lahko delno internacionaliziral in je bilo mogoče s političnimi mehanizmi nadzorovati in vzdrževati meje reprodukcije svetovnega kapitalističnega sistema, je bila kriza samo notranja latentna nevarnost dominantnega kapitalističnega produkcijskega načina. Ko pa so se vsi ti procesi podrli, je postala abstraktna možnost krize zgodovinska stvarnost, ki se pokaže v globalni, sistemski dolgoročni krizi, katere sestavni del je tudi dolžniška kriza. Njeno parcialno reševanje preprosto ni mogoče, dokler se ne razvijejo celostne institucionalne rešitve akumulacije kapitala, ki bodo kljub navidezni reprivatizaciji kapitala doživele veliko notranjo transformacijo v obliki nove socializacije kapitala – toda z drugačnimi oblikami in sredstvi, kot so vsaj doslej veljali za njeno merilo (socializacija – etatizacija). Osrednji problem je potemtakem, kako v sodobnem svetu, v novih zgodovinskih razmerah poiskati novo razmerje med ekonomskimi in političnimi institucijami, med ekonomsko učinkovitostjo, ki je nujno potrebna za prestrukturiranje in transformacijo svetovnega kapitalističnega sistema – in njegovo politično legitimnostjo, ki bi jo sprejeli vsi sestavni deli svetovnega kapitalističnega sistema (probleme »realnega socializma« naj na tem mestu zanemarimo na račun socializma kot svetovnega procesa – kot druge plati socializacije kapitalističnega produkcijskega načina). Vprašanje, na katerega bo skorajšnja zgodovina morala dati dovolj natančen odgovor.

Slabo smo organizirani za mednarodno sodelovanje

Ko sem bral knjigo Janeza Stanovnika in prebral tudi članek Veselina Djuranovića sem glede na delo, ki sem ga opravljal pred desetimi ali petnajstimi leti, spet obujal spomine na takratno obdobje mednarodnih ekonomskih odnosov. Kot mnogi drugi se vedno znova sprašujem, zakaj so se stvari v svetu razvile v to smer in kako se nam je moglo zgoditi, da smo zabredli v današnje krizno stanje, ko smo vendar razpolagali s tako močnimi prednostmi, kot jih ponujajo samoupravni socialistični sistem, federativna ureditev in neuvrščen mednarodni položaj.

Sama knjiga kot tudi uvodna beseda tovariša Kovača in druga razmišljanja o celotnem mednarodnem položaju nedvoumno kažejo, da je prišlo v svetu do velikih, globalnih in korenitih sprememb, ki bodo dolgoročno vplivale na mednarodne odnose in v nobenem primeru ne bodo zasukale stvari nazaj, k prejšnjemu stanju. Ne gre več za politiko »sanacije«, politiko, ki naj obnovi tisto, kar je že bilo, temveč gre za nove odnose, razmerja in protislovja v svetovnem gospodarstvu in v sistemu mednarodnih ekonomskih odnosov. Naša glavna napaka je bila, da teh sprememb v svetu in njihovih vplivov nismo pravočasno niti dovolj resno upoštevali in se nanje ustrezno odzvali v času, ko se je pri nas zaradi odhoda Tita in Kardelja spremenil tudi način upravljanja oz. vodenja države in partije, kar je povzročilo globoka notranja vrenja.

Vse to ima v témi, ki jo obravnava Stanovnik v svoji knjigi, ključno vlogo. O sami knjigi, ki je glavni povod za današnji razgovor pa menim, da je pomembno delo in izreden prispevek k razčiščenju tega vprašanja in je danes zato zelo potrebna in koristna.

Knjiga ima dve temeljni značilnosti. Prvič, izobrazuje. Za tiste, ki se z monetarnimi vprašanji ukvarjajo desetletja, res ne prinaša kaj bistveno novega, vendar pa je ta krog poznavalcev pri nas relativno majhen.

Za vse druge, zlasti glede na potrebo podružbljanja, na potrebo, da ta vprašanja spozna čimširši krog delavcev, je prav, da se obravnavanje teh problemov začne s pojasnjevanjem, z izobraževanjem. To velja tudi za vrsto neuvrščenih držav in dežel v razvoju ter tudi za nekatere progresivne sile v svetu. V tem smislu daje knjiga celovit in zaokrožen pregled snovi.

Drugič, knjiga je pisana tako, da hkrati navaja k razmišljanju in spodbuja k akciji. V tem pogledu sem pričakoval, da bo avtor na koncu knjige temeljiteje obdelal smeri akcije, pa je končal le z osnovno ugotovitvijo, da stojimo pred težavno dilemo, v kateri smeri naj Jugoslavija in naši somišljeniki v vrstah neuvrščenih, kapitalističnih in drugih držav danes iščejo izhod iz sedanje monetarne situacije – zlasti iz dolgov. Kolikor

poznam neuvrščeni svet in naše zaveznike, zlasti v deželah v razvoju, sem mnenja, da bi bilo koristno knjigo čimprej prevesti v angleščino in jo posredovati tem deželam. Vemo, da je glavni problem dežel v razvoju prav nepoznavanje oz. premajhna seznanjenost s tem področjem, kar je tudi glavna nevarnost in velika ovira pri iskanju rešitev in možnosti za skupno akcijo.

Menim, da je zelo pomembno, da smo dobili knjigo, ki more vsakega slovenskega in jugoslovanskega politika in ekonomista prepričati, da so zunanje razmere in mednarodni vidiki zelo močan dejavnik, ki je odigral precejšnjo vlogo v naši notranji destabilizaciji. Prav tako je za te ocene zelo pomembno, da imamo hkrati na voljo Djuranovičev članek in Cemovičevo knjigo, katere pa žal še nisem prebral. Zlasti je važno razdobje, o katerem piše Djuranović. To je tistih »famoznih« pet let, ko je zunanji dolg od 7 milijard dolarjev leta 1976 narasel na 21 milijard dolarjev leta 1981.

Vsa stvar je začela s prvo naftno krizo leta 1973/74. V Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve smo za Zvezni izvršni svet izdelali prvo analizo o »udaru« energije na mednarodni sceni in opozorili, da je končano razdobje cenene energije in da je treba naše gospodarstvo temu primerno restrukturirati. Ta opozorila pa so ostala brez odziva in Zvezni izvršni svet je dal vprašanje ad acta. Ekonomska in razvojna politika se nista ustrezno odzvali spremembam v svetu in rezultat je bil, da smo povečevali uvoz nafte od 4,1 milijona ton leta 1972 na 11 milijonov ton leta 1979, torej v času, ko je že ves svet zmanjševal uvoz nafte.

Prvemu je sledil 1978 drugi »udar«, nov skok cen nafte, katerega je kasneje spremljalo poviševanje cen kreditov in kapitala z dvigom obrestnih mer in precenjenim tečajem dolarja. Če upoštevamo, da se je nafta podražila za več kot desetkrat in da so cene končnim izdelkom in opremi skokovito rasle, potem se ne smemo čuditi, da smo po podatkih Zveznega zavoda za plan letno morali dajati 3 milijarde dolarjev več kot prej, kar je ob prešibkem deviznem prilivu prispevalo k strmemu poraščanju zunanje zadolženosti. Zato smo takrat v Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve izdelali drugo analizo celotnega problema zadolževanja, ki je jasno opozarjal, da je treba rast zunanjega zadolževanja takoj zaustaviti, na kar je opozoril tudi Tito. Toda tudi ta opozorila niso zalegla in takratni ZIS nanje znova ni reagiral. Hkrati smo opozarjali, da je tudi razvojna politika v planu 1976–1980 zgrešena, ker da je preveč avtarktična in ne upošteva sprememb v svetu – zlasti na področju nafte in financ. Djuranović prav ugotavlja, da je do najmočnejšega skoka v zadolževanju prišlo prav na podlagi odločitev tega petletnega plana, oziroma tedaj, ko po štirih letih ni bil dosežen medrepubliški sporazum o zadolžitvi, ki je dosegla že 21 milijard dolarjev. Torej je šlo za popolnoma nekontrolirane zadolžitve brez obveznosti ustvarjanja deviz za njihovo vračilo, čeprav so te obveznosti jasno zapisane v naših zakonih. Če k temu dodamo še splošne neugodne razmere v mednarodnih ekonomskih odnosih – zaradi zastoja v

uresničevanju nove mednarodne ekonomske ureditve – tedaj je slika popolna.

Prav je, da o vsem tem razmišljamo, ne le zato, ker o tem pišejo objavljena dela, temveč da opozorimo na boleče, grenke izkušnje, ki jih imamo zaradi neupoštevanja vpliva zunanjih dejavnikov na naše notranje razmere. Pri tem, kot vidimo, ni šlo za neinformiranost, kar dokazujejo omenjene analize, temveč za nerazumevanje in politično nepripravljenost prilagajati se svetovnim gibanjem in za vztrajanje pri nenormalnem gospodarskem ravnanju – ob prepletanju zunanjih in notranjih dejavnikov. Te izkušnje moramo imeti vedno pred očmi, ko uresničujemo dolgoročni program ekonomske stabilizacije in ko odločamo o srednjeročnem in dolgoročnem načrtu razvoja do leta 2000.

Čeprav smo za tako streznitev v Jugoslaviji potrebovali veliko časa, sem v dvomih, ali se tega že dovolj zavedamo, saj vpliva razmer v svetu še vedno ne upoštevamo dovolj. Tudi pri reševanju problema dolgov se je treba opreti na zunanje in na notranje dejavnike, saj so oboji enako pomembni. Zato ne bi stvari formuliral tako, kot jih je Stanovnik v knjigi na strani 140, ko pravi: »Primer Jugoslavije je pokazal, da dolžniške države v razvoju tudi z največjimi žrtvami in z najbolj odprtim in lojalnim sodelovanjem z obstoječimi mednarodnimi organizacijami v sedanjih okvirih in pod pogojem obstoječih pravil mednarodne igre ne morejo v doglednem času rešiti svojega problema dolgov.« Menim, da je treba stvar postaviti tako, da moramo – ne pa da »ne moremo« – problema dolgov reševati takoj in sami z opiranjem na lastne sile, skupaj z državami v razvoju z opiranjem na kolektivne sile in seveda skupaj z obstoječimi mednarodnimi organizacijami, bankami in zahodnimi državami – z razvijanjem enakopravnega mednarodnega sodelovanja. To je edini možen in celovit način reševanja tega vprašanja. Zato pa moramo imeti vedno pred očmi zunanje in notranje razmere in dejavnike ter upoštevati njihovo medsebojno soodvisnost.

Menim, da je mobiliziranje sil na vse treh navedenih ravneh edina realna in konstruktivna strategija, ki mora postati temelj za nadaljnje raziskave in akcije tako doma, v okviru neuvrščenih držav kot tudi na mednarodnem področju.

Na mednarodnem področju moramo akcijo voditi tako, da bomo izhajali iz notranjih potreb in da bomo pri tem v celoti upoštevali – s čimer Stanovnik prepričljivo zaključuje svojo knjigo – potrebo po novem pristopu, to pa zaradi sprememb, do katerih je prišlo v svetu. Milka Planinc je šla že dlje, ko je v ZDA dejala, da je za rešitev dolžniške krize treba urediti tri stvari: pristop k tržiščem blaga, pristop k tržiščem kapitala in znižanje obresti. Na podobnih osnovah je zgrajen tudi predlog skupine petih izvedencev neuvrščenih, ki je koristno gradivo za strategijo neuvrščenih na monetarnem področju.

Pomembno je, da skupaj z državami v razvoju ugotovimo, da moramo problem dolgov reševati na vseh treh ravneh skupaj z drugimi subjekti v

svetu. To je edina možna strategija. V tem trenutku je izredno pomembno, da se tako opredelimo v platformi za ministrsko konferenco neuvrščenih v Luandi, in s tem za strategijo osme konference neuvrščenih na vrhu, ki bo prihodnje leto. Mnenja sem, da že dolgo nismo bili pred tako težavno, zapleteno in negotovo nalogo oz. odločitvijo, kaj storiti v prihodnje. Ta knjiga opozarja na nujnost, da poiščemo učinkovite in konkretne odgovore na monetarne izzive v svetu, ker smo v to prisiljeni. Za to nalogo bi morali v Jugoslaviji bolje strniti vse naše sile. Imamo sicer predvideno razpravo v republiškem in zveznem družbenem svetu za mednarodne odnose sredi julija o temeljnih vprašanih platforme za konferenco neuvrščenih v Luandi, vendar se bojim stereotipnih metod in predlogov, ki se spreminjajo v gole fraze, s katerimi ne bomo prišli daleč. Menim, da je to sedaj naša prva in glavna naloga na mednarodnem področju.

Kar zadeva naše notranje probleme, nismo še zdaleč imuni pred morebitnimi novimi »udari«, do katerih lahko pride. Naša tekoča politika je namreč še vedno premalo pripravljena in slabo organizirana za trajno in sistematično spremljanje gibanj na svetovnih tržiščih, kot so dvig ali padec dolarja, obresti, cen, itd., kajti vsak od teh premikov lahko pomeni kakšen majhen »udar«. Vemo npr., da nam lahko povišanja obresti za 1% odnese 200 milijonov dolarjev, da nam vsak dvig tečaja dolarja prav tako prazni devizno blagajno itd.

Premalo podrobno smo izoblikovali našo strategijo vključevanja v mednarodno delitev dela, čeprav okvirni program imamo. Ponavadi se ta strategija omejuje na izvoz in licence, manjka nam pa širok vsestranski pristop, ki bi nam prinesel nove, dodatne spodbude in možnosti. Mislim, da to ni vprašanje sistema, marveč vprašanje strategije, organiziranosti in obnašanja. Vedno govorimo, da se moramo organizirati za mednarodno sodelovanje, vendar za to ni pravega posluha. Govorimo, kako je pomembno znanje, toda svetovnega znanja ne zajemamo v zadostni meri. Govorimo, da potrebujemo strokovne kadre, ne oblikujemo pa kadrovskih jeder – npr. finančnikov, trgovcev, pravnikov, energetikov, ekolofov, politologov, tehnologov itd., ki bi bili sposobni sistematično in sproti spremljati mednarodna dogajanja in razvoj svetovne znanosti in tehnologije, ugotavljati njihove vplive in koristnost na nas – in nanje ustrezno reagirati. Vzemimo za primer mednarodnopravno sfero. Vedno ugotavljamo, da nimamo dovolj mednarodnih pravnikov, ki bi znali sestavljati koristne in strokovne pogodbe – pa se kljub temu ne organiziramo tako, da bi sistematično pritegovali kadre, ki jih že imamo ali pa poskrbeli za izobraževanje novih. Teh fondov kadrov ne aktiviramo, jim ne dajemo primernih nalog in jih ne uporabljamo dovolj sistematično v naši praksi. To velja za vsa področja družbene reprodukcije.

Podobno je s petletnim in dolgoročnim planom. V republiških in zveznih družbenih svetih bomo imeli jeseni na dnevnem redu témo o mednarodnih vidikih našega srednjeročnega in dolgoročnega razvoja. Že

sam pristop k tej temi je pokazal, da mnogi ne razumejo, za kaj gre. Neverjetno je, da se nekateri delavci sprašujejo, kaj pomenijo »mednarodni vidiki«. Potem ni čudno, da smo dva zadnja petletna plana napačno in nerealno zastavili, ter se oddaljili od razvojnih usmeritev. Takih napak ne smemo več delati.

Stanovnikova knjiga je prispevek za akcijo oz. napotilo, kaj moramo v prihodnjih snovanjih upoštevati. Opozarja na potrebo po združevanju znanstvenih in vseh drugih sil za bolj smotrno ekonomsko in razvojno politiko, in to v časih, ki so resni in negotovi ter terjajo mnogo temeljitih preudarkov – ob upoštevanju zunanjih in notranjih dejavnikov. Vsa ta razmišljanja nam bodo pomagala pri izpolnjevanju zelo zahtevne naloge, ki jo imamo v pripravah na kongrese ZK, ko moramo ne le ugotoviti, kaj se je zgodilo doma in v svetu, temveč tudi to, kako v bodoče naravnati našo družbeno dejavnost za nadajnji stabilnejši razvoj.

JANEZ STANOVNIK

Kriza kapitalizma, »kriza dolgov« in zunanja zadolženost Jugoslavije

Diskusija je sprožila vrsto problemov, ki terjajo temeljitejšo obravnavo. Mislim, da je taka diskusija predvsem pomembna in potrebna danes, ko dejansko dogajanje v svetu na vsakem koraku negira tradicionalne teoretične poglede in »znanstvene« prognoze. Bistvo marksistične analize stvarnosti je v tem, da nikdar ne zastareva, bistvo materialistične metodologije pa je v tem, da daje dejstvu vedno prednost pred apriorističnimi abstrakcijami. Materialistični realizem nas sili, da svoje teoretične zaključke stalno preverjamo v praksi in jih stalno prilagajamo in korigiramo v luči dejanskega razvoja. Prav v tem je dialektika marksistične metode.

Nedogmatična – in v tem smislu »neprizanesljiva« – diskusija o nekaterih temeljnih problemih je še posebej pomembna v razmerah, v kakršnih živimo in delamo danes, predvsem pa v pripravah na kongres Partije. Danes naravnost potrebujemo diskusijsko vzdušje, kakršno je bilo sredi petdesetih let v pripravah na VII. kongres ZKJ. Iz ustvarjalne diskusije, ki so jo takrat vodili in usmerjali Edvard Kardelj, Milentije Popović, Veljko Vlahović in drugi se je porodila cela vrsta ustvarjalnih idej, ki so bile potem vgrajene v Program ZKJ – kot na primer »socializem kot svetovni proces«, »neuvrčenost«, »samoupravljanje kot proizvodjalni in družbeni odnos« itd. Danes smo spet v situaciji, v kateri se moramo zavedati Kardeljevih besed, ki so vgrajene v Program ZKJ, namreč, da nam nič kar

je bilo ustvarjenega, ne sme biti tako sveto, da ne bi moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško . . .

Kriza kapitalizma, kriza svetovnega gospodarstva in »kriza dolgov«

Čisto teoretično – na žalost pa abstraktno – seveda ni težko najti razlage za današnjo svetovno »krizo dolgov« in sicer s teoretično razlago razvoja »kapitalizma« in razvoja »svetovnega gospodarstva«. Ko pa se vprašamo, kako prihaja do tega, da se kriza dolgov pojavlja najprej 1981. leta v socialistični Poljski, ki zapada v moratorij, da približno v istem času moratorij na dolgove proglašata tudi socialistična Severna Koreja, da leto kasneje prihaja v težave socialistična Romunija in potem tudi socialistična Jugoslavija, tedaj seveda tradicionalna teorija vsaj na prvi pogled ne daje več zadovoljivega odgovora. Ti dogodki odnosno ta dejstva nas silijo k temu, da iščemo logično zadovoljiv odgovor oziroma novo opredelitev pojmov in kategorij, ki smo jih doslej smatrali za dane in natančno opredeljene.

Kaj je pravzaprav »svetovno gospodarstvo«? Ali je to objektivna realnost ali pa samo »statistična« abstrakcija seštevanja veličin, ki pa v sociološko-ekonomski realnosti dejansko žive le v okvirih »nacionalnih ekonomij«?

Marksisti konec preteklega in v začetku našega stoletja so se še kako ubadali s tem vprašanjem (Hilferding, Luxemburg, Lenin, Buharin in drugi). Z zmago teze o »socializmu v eni deželi« pa je ta diskusija zamrla, dokler se ni ponovno pojavila v vargajansko-stalinistični inačici »dveh svetovnih trgov« in delitvi svetovnega gospodarstva na kapitalistično in socialistično.

Če za trenutek zapustim dogmatsko-historično evolucijo problema in se vrnem v svet dejanskega razvoja, potem moram ugotoviti vrsto dejstev, ki so še kako pomembna za razumevanje »strukture« in funkcioniranja svetovnega gospodarstva danes:

– V mednarodnih trgovinskih, monetarno-finančnih, storitveno-transfernih, migracijskih in tehnoloških procesih se danes pojavlja nekaj manj kot 200 samostojnih dežel sveta – od katerih jih je približno 160 suverenih in kot takih članic OZN;

– Transnacionalne korporacije – kapitalistične in državno-socialistične – so razpredle svetovno mrežo, ki se ne omejuje več samo na trgovinsko menjavo in finančno-storitvene transakcije, ampak posegajo neposredno v proces same produkcije;

– »Medsebojna odvisnost« je v pretežni meri ideološki mit, kajti velike in tehnološko-finančno močne dežele kot so na primer ZDA ali pa ZSSR so kaj malo »odvisne« od malih in gospodarsko šibkih dežel – kot sta na primer Lesoto ali pa Burkina Faso. Toda povečana medsebojna

povezanost nacionalnih ekonomij je dejstvo: delež zunanjetrgovinske menjave v celotni svetovni proizvodnji se je v štirih desetletjih po drugi svetovni vojni podvojil, pretok mednarodnih finančnih sredstev se je povečal za več kot 100-krat, razvoj komunikacijske tehnike, satelitike, informatike, tele-radiotehnike je spletel okrog našega planeta plašč, ki povezuje nacionalna gospodarstva v novo svetovno realnost; podobna ugotovitev velja tudi za svetovni transport, če drugih tehnologij sploh ne omenjamo.

In kljub vsemu temu se osnovni »metabolizem dela« dogaja še vedno kot proces družbenega dela. Družbe so pa konkretne in ne abstraktne. Čeprav se menjava blaga in pretok finančnih sredstev kvantitativno in relativno glede na druge veličine ogromno povečuje, so mednarodne migracije delovne sile še vedno izredno omejene. Ekonomski proces se zato v osnovi dogaja znotraj meja »nacionalnih ekonomij« – za katere bomo pogojno predpostavili, da so tudi politično suverene in da torej v okviru svojih političnih meja urejajo svoje odnose »s tujino«.

Svetovni trg ni v prvi vrsti mesto, kjer se srečujeta svetovna ponudba in povpraševanje, ampak je prvenstveno mesto, kjer se srečujejo in merijo relativne ekonomske moči. Vidiki monopolistične strategije neprimerno močnejše odredajo odnose cen in delitve preko svetovnega trga kot pa elementi relativne produktivnosti. Zato tudi lahko študija GATT na svoje veliko obžalovaje ugotavlja, da se danes samo še 15% svetovne menjave odvija v pogojih, ki ustrezajo načelom »svobodnega trgovanja« oz. upoštevajo načela GATT.

Devizni tečaji se zato v pogojih svobodno »plavajočih« tečajev ne formirajo kot »realni tečaji«, ki bi izražali relativno kupno moč nacionalnih valut, ampak so zmaličeni z netržnimi faktorji sile, predvsem pa z mednarodnimi pretoki kapitala. Današnji še vedno »precenjeni« tečaj dolarja – sodijo, da je precenjen za 30–50% – je predvsem posledica ameriških visokih obrestnih mer in velike investicijske privlačnosti ZDA, ne pa relativno večje produktivnosti ameriškega gospodarstva.

V »svetovnem gospodarstvu« vladajo odnosi sile in moči, ne pa odnosi produktivnosti. Svetovno gospodarstvo zato ni organska celota družbene delitve dela, ampak je konglomerat izredno različnih proizvajalnih enot, ki vstopajo v medsebojne odnose v praksi dominacije eksploatacije in celo agresije, ne pa v praksi harmonične interakcije odnosno medsebojne odvisnosti. Medsebojna odvisnost je zato cilj prihodnosti, ne pa slika sedanjosti.

Razvoj »svetovnega gospodarstva« je seveda najtesneje povezan s svetovnim razvojem kapitalizma. Kljub temu, da me Wallerstein izredno impresionira s svojo zgodovinsko študijo, moram reči, da me njegova teza o tem, da je kapitalizem kot svetovni sistem obstajal še preden se je utelesil v nacionalno-ekonomski sistem, ni prepričala. Nasprotno, v njej vidim nekakšen atavizem hegeljanskega idealizma oziroma intelektualne abstrakcije.

Intenzivne študije procesa imperializma, ki so v svetu nastajale v zadnjem pol stoletju – pa jih pri nas na žalost nismo dovolj spremljali – so osvetlile mnoga dejstva in zgodovinske tendence, na katerih je Lenin gradil svoje zaključke. Svetovni razvoj se logično ni razvijal v smislu Varga-Mendelsonovih »Novih podatkov . . .«, marveč v čisto nepričakovani smeri. Zadnjemu stadiju je sledil še eden ali celo več »zadnjih stadijev«.

Kapitalizem kot svetovni proces se ni razvijal tako, kot so to predpostavljali klasiki marksizma. Kapitalizem ni v svoji imperialistični ekspanziji prežemal pred-kapitalističnih nacionalnih ekonomij z novimi proizvajalnimi odnosi in jih prevajal na zgodovinsko višjo stopnjo kapitalističnega razvoja. Kapital se ni internacionaliziral, kot je bilo predpostavljeno, ampak je ostajal še kako zakoreninjen v nacionalnih interesih metropole. Kapitalistična ekspanzija se je zato dogajala prvenstveno kot ekspanzija nacionalne moči in dominacije metropole, ne pa kot ekspanzija kapitalističnih proizvajalnih odnosov. Kapitalizem je odvisne dežele predvsem eksploatiral, ne pa transformiral na nov naprednejši in produktivnejši način proizvodnje. Dejanski zgodovinski razvoj – zlasti po drugi svetovni vojni – je namreč pokazal, da transnacionalne kapitalistične korporacije niso težile predvsem k transformaciji družbeno-proizvajalnih odnosov v deželah, kjer so razvijale svojo dejavnost, ampak prav nasprotno; posredno in neposredno so konservirale pred-kapitalistične odnose, ker so jim le-ti omogočali pritek cenene delovne sile na podlagi cenene hrane, ki se je proizvajala v sektorju pred-kapitalističnih formacij. Proces svetovnega širjenja kapitalizma je bil zato prvenstveno proces eksploatacije, ne pa družbeno-ekonomske transformacije.

»Križa dolga«, ki je predvsem fenomen krize dolžniških dežel v razvoju, potemtakem ne moremo pojasnjevati s klasično analizo razvoja kapitalističnih proizvajalnih odnosov oziroma v okvirih preraščanja kapitalizma v svetovni sistem. Križo dolga moramo analizirati predvsem v luči svetovnega odnosa gospodarskih sil.

Do akumulacije dolga prihaja v desetletju, ki je sledilo »naftni krizi« 1974. leta. Temeljni vzrok zadolževanja ni deficit plačilne bilance ne naftnih dežel v razvoju po letu 1974, pač pa so te dežele sploh lahko vzdrževale tako velike deficite zato, ker so zlahka prihajale do cenениh deviznih kreditov. Krediti pa so bili na razpolago iz dveh razlogov: naftne dežele so ob povečanju cen nafte naenkrat razpolagale s finančnimi presežki, ki jih niso mogle takoj potrošiti za povečani uvoz in so jih zato nalagale v zahodnih komercialnih bankah. Zahodne nacionalne ekonomije pa so si prizadevale za visok izvoz, da bi s tem ohranjale visoko stopnjo zaposlenosti in gospodarske aktivnosti, ki sta ju vse bolj ogrožali inflacijski pritisk in tehnološki razvoj. Izvozniki so zato pritiskali na komercialne banke, da so te dajale deželam v razvoju kredite pod izredno ugodnimi pogoji: realne obrestne mere so bile negativne praktično skozi celo drugo polovico sedemdesetih let. Toda vse dotlej, dokler so dolžniške

dežele v razvoju povečale svoj izvoz, ta proces zadolževanja – čeprav je zajel nezaslišane razsežnosti – ni predstavljal resnega problema odnosno svetovne »krize«. Celo takrat, ko se vsled padca izvoznih dohodkov dolžniške dežele začele najemati nova posojila samo zato, da bi odplačevale obveznosti za stara posojila, to ni pripeljalo do »krize« likvidnosti odnosno solventnosti. Do krize prihaja šele v pričetku osemdesetih let, ko se v razvitih kapitalističnih deželah ostra antiinflacijska deflatorna politika stopnjuje s procesom ostre depreseije, kar pripelje najprej do stagnacije potem pa do največje povojne depresije. Depresija pa povzroči drastičen padec cen na svetovnih trgih in zato usihanje izvoznih dohodkov dolžniških dežel v razvoju. V tem trenutku »kreditna sposobnost« teh dežel pada, zasebne banke nenadoma konec 1982. leta prekinejo svojo posojilodajalsko akcijo, zasebni kapital začenja iz Juga masovno bežati na Sever in dolžniške dežele prihajajo druga za drugo v položaj nelikvidnosti. To pripelje do »krize dolgov«, ki jo potem Mednarodni monetarni fond »rešuje« z masovnim reprogramiranjem.

Tega procesa nikakor ne moremo pojasniti zgolj v okvirih in z metodološkimi prijemi klasične marksistične teorije krize kapitalizma. Predvsem to ni kriza »hiperprodukcije« pa tudi ne »subkonsumpcije«. Vse to se dogaja v splošni svetovni situaciji strukturne krize v razvitih deželah in v svetu nasploh. Toda ta strukturna kriza zajema tudi socialistične dežele. Stopnja rasti neto materialnega proizvoda socialističnih dežel Vzhodne Evrope in ZSSR, ki je dosegla v razdobju 1976–80 4,2% letno, pade leta 1981 na 1,7% in 2,8% leta 1982 ter v letu 1984 doseže komaj 3,6%. Vzroki te krize v socialističnih deželah so seveda drugačni kot v kapitalističnih, in v deželah v razvoju spet drugačni kot v razvitih deželah. Vzroki kriznih pojavov – kakorkoli so različni v posameznih delih sveta – so mnogo bolj subjektivne kot pa spontano-objektivne narave. Gospodarska depresija v razvitih deželah je bila neposredna posledica pro-ciklične politike, ki so jo vodilne družbene sile v teh deželah uvajale vsled svojih razredno-profitnih interesov. Strukturni deficit v državnem proračunu ZDA se ni pojavil spontano, sam od sebe, ampak je bil nasledek zavestne politične odločitve nove administracije za oboroževalno tekmo. Visoke obrestne mere niso bile posledica »tržnih sil«, marveč posledica restriktivne monetarne politike federalnega rezervnega sklada v docela očitni depresijski situaciji. Zato padec povpraševanja – potrošniškega in investicijskega – ni bil posledica cikličnih sil, ampak zavestne odločitve političnih sil, ki so s tem hotele izpeljati pritisk na delavski razred oz. na mezde, znižati stroške proizvodnje in s tem restavrirati sile »privatne iniciative«.

V deželah v razvoju »kriza dolgov« prav tako ni prvenstveno »bankrot modela neodvisnega gospodarskega razvoja«, kot so to navajali mnogi zahodni viri. Tudi ni v prvi vrsti kriza »kompradorskega kapitalizma«, kot trdi nova levica. Kriza dolgov v deželah v razvoju – čeprav moramo seveda priznavati velike razlike med temi deželami – je prvenstveno posledica dejstva, da so se te dežele integrirale internacionalno – še preden so se

integrirale v nacionalnih okvirih. Prezgodna mednarodna integracija je pripeljala do nacionalne dezintegracije. Drugače povedano: kapitalitični »sektor« dežel v razvoju se je prek transnacionalnih korporacij vključil v svetovne trgovinske, finančne in tehnološke tokove. Pri tem je pa zgubil zvezo z nacionalnim zaledjem. Zunanji šok je prizadel te nacionalne ekonomije veliko huje zato, ker nacionalno zaledje sploh ni bilo usposobljeno, da bi absorbiralo zunanji »šok«. Po dveh desetletjih »mednarodnega razvoja« pod parolo »razvoj preko trgovine« so postale dežele v razvoju neprimerno bolj ranljive za nenadne spremembe na svetovnih trgih, nad katerimi niso imele nobene moči ali vpliva. Kriza dolga – ki je pomenila, da se morajo obveznosti tujim kreditorjem plačati prej kot pa hrana za lačna otroška usta – je zato razdejala mnoge dežele v razvoju vse do stopnje množičnega begunstva in lakote, ki smo ji danes priče v Afriki.

Reprogramiranje in perspektive reševanja svetovne zadolžitve

Svetovna gospodarska situacija in z njo problematika dolgov se razvija tako naglo, da bi že danes moral napisati nekaj novih poglavij v knjižico, ki je izšla pred dobrim mesecem dni.

Predvsem je v zadnjih dveh ali treh mesecih postala Amerika svetovni neto dolžnik. V obdobju 1975–78 so ZDA uvažale povprečno letno 25 milijard dolarjev oziroma 1,3% svojega nacionalnega dohodka v obliki uvoza tujega kapitala. V zadnjih dveh letih – 1983. in 1984. – pa je uvoz inozemskega kapitala v ZDA znašal 103 milijarde dolarjev oziroma 3% nacionalnega bruto produkta. Celokupna zunanja zadolženost ZDA dosega danes 1300 milijard dolarjev in samo za obresti na ta dolg plačuje danes Amerika 3–4% svojega bruto nacionalnega produkta, kar pomeni, da se v tem pogledu podoba ZDA zelo približuje stanju zunanje zadolženosti mnogih dežel v razvoju.

Kaj pomeni za svetovno gospodarstvo dejstvo, da je dežela, ki je v samem središču svetovnega gospodarstva, katere nacionalna valuta je dejansko svetovni denar, katere gospodarsko oživljanje naj bi bila »lokomotiva« svetovnega oživljenja, da je ta dežela neto dolžnik, da je njena trgovinska bilanca v globokem deficitu v znesku skoraj 140 milijard dolarjev in da je njena valuta za skoraj 50% precenjena – si le težko predstavljamo. Doslej smo bili vsi navajeni verjeti, da igrajo v svetovnem gospodarstvu vodilno vlogo tisti, ki so močni, produktivni in finančno v kreditorski poziciji. Danes pa živimo v svetu, kjer vodilno vlogo igra neto dolžnik in kjer ves svet trepetja pred tem, ali bo dolar padel spod neba »mehko« ali »trdo«. Vsa svetovna konjunktura je zgrajena na zaupanju finančno-kapitalitičnih krogov, da se bo ameriška prosperiteta nadaljevala in da bo zato Amerika še naprej zadržala visoko stopnjo investiranja.

Kaj pa se lahko zgodi, če se naenkrat pokaže, da Amerika sedanjega pritiska ne bo mogla dolgo vzdržati? In znamenj za to je veliko: samo

znesek odplačevanja obresti za zunanje dolgove bo konec tega desetletja presegel tekoča nova posojila in naj bi znašal že 300 milijard dolarjev; proračunski deficit bo pod predpostavko sedanje tendence konec desetletja porabil celotno domačo privatno akumulacijo; trgovinski deficit se bo povečal na nekaj sto milijard dolarjev; in če v takih razmerah deželo ponovno zajame gospodarska recesija, kar pomeni, da se investicije zaustavijo, potem se pojavlja vprašanje, kaj bodo napravili tuji špekulanti, ki so tako množično investirali v ameriško gospodarsko oživljanje? V pogojih današnjega kompjuteriziranega bančništva lahko tak razvoj dogodkov pripelje do naglega množičnega in paničnega preseljevanja kapitalov iz ZDA –prav tako kot so se ti kapitali v preteklih letih masovno selili v ZDA. To bi seveda pomenilo takojšen padec deviznega tečaja dolarja, zelo verjetno pa tudi padec obrestnih mer. In ker je dolar še vedno svetovni denar, ni težko predvideti, kaj bi to pomenilo za svetovni finančni sistem. Toda to so le špekulacije v pogledu prihodnosti, že sedanost je dovolj zapletena in kontradiktorna.

Položaj zadolženih dežel v razvoju postaja iz dneva v dan težavnejši in čedalje bolj nevzdržen. Svetovna banka je poročala o tem, da je bilo samo 1983. leta 31 reprogramiranj dolga dežel v razvoju oziroma da je bilo v tem množičnem procesu reprogramiranja involviranih 21 dežel v razvoju. Baje je bilo število reprogramiranj 1984. leta približno prav tolikšno. Celotna vrednost reprogramiranega dolga po splošni oceni dosega prek polovice celotne zadolžitve. Mednarodni finančni krogi niso štedili s komplimenti na račun MMF, pod čigar okriljem je bila izvedena ta največja operacija reprogramiranja zadolžitve v svetovni gospodarski zgodovini. Toda kaj se skriva za vsem tem?

Reprogramiranje zadolžitve pod okriljem MMF je za dežele v razvoju pomenilo, da so morale skrčiti primanjkljaj svojih plačilnih bilanc od 91 milijard dolarjev leta 1981 na 38,2 milijarde dolarjev leta 1984. GATT poroča, da je izvoz dolžniških dežel v razvoju v tem času celo nazadoval, kar pomeni, da je bilo zmanjševanje deficita doseženo skoraj izključno na račun zmanjševanja uvoza. GATT ocenjuje, da se je uvoz dežel v razvoju v teh letih zmanjšal za 33 milijard dolarjev, hkrati pa se je odplačevanje obresti povečalo praktično za prav toliko. To pa pomeni, da so dežele v razvoju zmanjševale uvoz in s tem zaustavljale svoj gospodarski razvoj samo zato, da bi lahko še naprej odplačevale obresti za svoje dolgove, ki dosegajo danes 74 milijard dolarjev.

Latinska Amerika je v tem pogledu izredno zgovorna ilustracija tega, kar se dogaja: celoten izvoz iz Latinske Amerike se je od 1981 do 1984 povečal od 93,8 na 95,0 milijard dolarjev. Hkrati pa se je vrednost uvoza drastično skrčila od 95,8 na 56,9 milijard dolarjev, torej za 38,9 milijard. Cena, ki jo je zeleni kontinent plačal, je bila ogromna: bruto dohodek kontinenta se je zmanjšal za 3 milijarde dolarjev, dohodek na glavo prebivalca pa za 100 dolarjev. Istočasno je prišlo do dramatičnega padca pritoka tujega kapitala v Latinsko Ameriko: od 37,7 milijard dolarjev leta

1981 na 12,4 milijard dolarjev leta 1984. Ob tem pa se je odplačevanje obresti za dolgove povečalo od 27,7 milijard dolarjev na 37,4 milijard dolarjev. To pomeni, da je zeleni kontinent še 1981. leta prejemal v obliki pritoka kapitala neto približno 10 milijard dolarjev, dočim danes neto plačuje razvitim deželam letno 25 milijard dolarjev, več kot pa tekoče prejema.

Razvoj problemov dolgov je pripeljal do perversnega odtoka finančnih sredstev iz siromašnega Juga na bogati Sever. To ne velja samo za Latinsko Ameriko, ampak za dežele v razvoju v celoti. Še 1981. leta so dežele v razvoju kot celota letno prejemale 41,8 milijard dolarjev »mednarodne finančne pomoči«; leta 1983 se je ta neto pritok finančnih sredstev zmanjšal na 2 milijardi dolarjev, lani pa je prišlo že do neto odtoka finančnih sredstev z Juga na Sever. Doklej ta proces lahko traja?

Očitno je treba odgovor na to vprašanje iskati v razvojnih tendencah in perspektivah svetovnega izvoza. Reprogramiranje odplačevanja dolgov – ki je v bistvu pomenilo odlaganje plačevanja glavnice za naslednje desetletje, pri tem pa povečevanje tekoče obremenitve v obliko odplačevanja obresti in bančnih stroškov – je bilo izvedeno pod predpostavko, da se bo svetovna konjunktura izboljšala in da se bo s tem dvignila tudi stopnja izvoza iz dežel v razvoju – kar naj bi pomenilo, da bodo zaslužile dovolj za odplačevanje svojih odloženih obveznosti. Razne projekcije, ki so jih v tem pogledu delale največje svetovne ekonomsko-raziskovalne organizacije, so pokazale, da bi se morale razvite dežele razvijati vsaj po stopnji od 3–4% letno, da bi dežele v razvoju lahko zaslužile dovolj s svojim eksportom in odplačevale odložene obveznosti. Sedaj pa postaja čedalje bolj jasno, da ameriška »lokomotiva« peša in da ni verjetno, da bi se visoka stopnja rasti iz lanskega leta ponovila tudi v tem letu in da bo v prihodnjem letu še nižja – v kolikor ne pride celo do prezgodnje recesije. Evropa ne kaže nobenih posebnih znakov oživljanja in mnogi celo domnevajo, da bo do oživljanja prišlo šele takrat, ko se bodo začeli iz Amerike vračati tjakaj prebegli kapitali. To pa pomeni, da sedanji zastoj v izvozu iz dežel v razvoju – med katerimi je tudi Jugoslavija – ni trenuten niti prehodni pojav, marveč je verjetno, da do pravega svetovnega »booma« sploh ne bo prišlo.

To pa ponovno zaostrojuje dolgoročni svetovni problem zadolžitve. MMF je v preteklih letih reševal problem reprogramiranja na podlagi teorije, da gre za »vsako deželo posebej« in finančni krogi so se mu v en glas pridružili v ugotavljanju, da ne gre za »krizo sistema«, ampak samo za posamične primere. Sedaj pa postaja čedalje bolj jasno, da imamo opravka s sistemskim problemom in da problema zadolžitve v daljši časovni perspektivi ni mogoče reševati drugače, kot da ga rešujemo v sklopu temeljite reorganizacije celotnega mednarodnega gospodarskega sistema. Pod bremenom trenutnih težav so dežele v razvoju v zadnjih letih čedalje manj govorile o Novi mednarodni gospodarski ureditvi in celo šesterica neuvrščenih ekspertov je razmišljala bolj o »reformi« obstoječega

sistema kot pa o graditvi novega. Sedanja situacija pa jasno kaže, da svet nima nobenega drugega izhoda kot je radikalna sprememba celotnega mednarodnega gospodarskega sistema oziroma sistema mednarodnega gospodarsko-finančnega sodelovanja.

Zunanja zadolženost Jugoslavije

Zadolževanje Jugoslavije v preteklem desetletju je več ali manj potekalo – vsaj statistično – po enaki poti kot zadolževanje drugih dežel v razvoju. Sedanji položaj Jugoslavije je v tem pogledu tipičen za povprečne dežele v razvoju.

Toda poti zadolževanja in njegova povezanost z notranjegospodarskim dogajanjem so dokaj različni. Če zato v svoji razpravi govorim pretežno o procesu zadolževanja dežel v razvoju, tega nikakor ne delam zato, da bi ustvaril lažnivo analogijo med splošnim svetovnim in našim lastnim razvojem, ampak predvsem zato, da bi pokazal, da je bil jugoslovanski razvoj tudi deležen vplivov splošnega svetovnega razvoja. V včasih kar burnih diskusijah, ki so v preteklih letih potekale pri nas, se je po mojem mnenju le prevečkrat pozabljalo na zunanje faktorje. Mislim, da je sicer zdravo in pravilno, da se v težnji k odločnemu reševanju problemov obračamo predvsem z ostro in neprizanesljivo kritiko do lastnih napak v preteklosti – in da ob tem ostro izpostavljam načelo odgovornosti; toda naša kritika ni bila objektivna in celovita, če ob tem ne bi pravilno ocenili vpliva, ki ga je imelo mednarodno dogajanje na našo gospodarsko usodo.

Ostra kritika naših lastnih napak in naše lastne odgovornosti med našimi najboljšimi prijatelji iz dežel v razvoju često ni bila pravilno razumljena. Tudi naša stališča v pogajanjih z MMF včasih niso bila dobro pojasnjena in sprejeta, ker ni bilo pravilno spoznan razloček med procesom našega zadolževanja in splošnimi tendencami v drugih deželah v razvoju. Mislim, da je zato pravilna in objektivna analiza notranjih in zunanjih faktorjev, ki so pripeljali do »krize zadolžitve« v Jugoslaviji, izredno pomembna ne samo za našo javnost, ampak tudi za naše odnose s svetom neuvrščenih dežel.

Na Cemovićevo vprašanje »Zakaj, kako in koliko smo se zadolževali?«, odgovarjam verjetno nekoliko drugače kot on, čeprav na podlagi istega statistično-informativnega gradiva, ki nam ga sam ponudi v knjigi. Kot sem že napisal v uvodu v njegovo knjigo, sem mnenja, da nam daje Cemović izredno bogato statistično gradivo, ki je bilo doslej pomanjkljivo.

Predvsem sodim, da teza o tem, da so vsega krive »pretirana decentralizacija« oz. Ustava iz leta 1974 ter Zakon o združenem delu – ni pravilna. Cemovićevo podatki nam kažejo, da je ob 17,3 milijarde dolarjev celotne zadolženosti na konvertibilnem področju konec 1983. leta na finančne kredite federacije odpadlo 4495 milijonov dolarjev, medtem ko so celotni krediti za opremo v istem obdobju znašali 5134 milijonov, za material za

reprodukcijo pa 1270 milijonov. Veselin Džuranović pa odkriva v svojem članku v »Socijalizmu«, da je bilo v desetletju od 1972 do 1981 konvertirano v dinarje 5256 milijonov dolarjev. In ker se je ta konverzija stekala v Narodno banko Jugoslavije, to pomeni, da so v tem kritičnem desetletju organi Federacije absorbirali znatno prek polovice celotne zadolžitve.

Zakaj gre torej? Verjetno same številke ne morejo dati pravega odgovora. Kljub temu, če od 17,3 milijard dolarjev 9,7 milijard odpade na federacijo oz. njene institucije, 1,6 milijarde na posojilo Svetovne banke, za katere prav tako daje garancijo Zveza, skoraj cela milijarda na refinanciranje in samo 1,3 milijarde dolarjev na reprodukcijo ter 5,1 milijarde dolarjev na opremo, potem se zdi, da vzrokov za zadolževanje nikakor ni iskati v napačnih odločitvah delovnih organizacij, ampak predvsem v odločitvah družbeno-političnih organov. Vzroke za pretirano zadolževanje v preteklem desetletju je po mojem mnenju treba iskati v naši družbi. Dejstvo, da se je zadolževanje dogajalo na osnovi politično pridobljenih in »dogovorjenih«
»pravic«, ne pa na podlagi kreditne sposobnosti in ekonomske moči za vračanje sredstev, nas je pripeljalo v situacijo prezadolžitve in »socijalizacije«
dolgov.

To konstatacijo med drugim potrjuje tudi procentualna razdelitev zadolžitve po republikah, ki jo spet povzemam po Cemoviću: Na podlagi stanja celotnega dolga Jugoslavije 30. junija 1983. leta je na SR Slovenijo odpadlo 8 % celotne zadolžitve, kar ustreza deležu Slovenije v celotnem jugoslovanskem prebivalstvu. Toda delež Slovenije v celotnem konvertibilnem izvozu Jugoslavije znaša 25 %, delež SR Slovenije v celotni jugoslovanski zadolženosti za nabavo opreme pa dosega komaj 15 %. Delež Bosne in Hercegovine v celotni zadolžitvi znaša 11,2 %, delež Srbije brez pokrajin 17,8 % in delež Črne gore 4,6 %.

Sodim, da pretiranega zadolževanja Jugoslavije v tujini v preteklem desetletju nikakor ne moremo pojasnjevati preprosto s težnjo, da se »nezadostna domača akumulacija dopolnjuje s tujo«. Žeja po deviznih kreditih je bila brez dvoma odločilno spodbujena z visoko apreciacijo dinarja. Zavestna apreciacija dinarja – ki je nikakor ni mogoče pojasniti kot posledice samoupravnih odločitev DO – ni le spodbujevala uvoza preko vseh razumnih meja – in seveda temu ustrezno destimulirala izvoz – ampak je prav tako navajala k legalni in pollegalni zamenjavi tuje valute za domačo – in obratno.

V deželah v razvoju smo se srečavali v obdobju neposredno pred izbruhom »krize dolga«
z množičnimi pojavi bega domačega kapitala v devize in prek njih v tujino. V verodostojnih mednarodnih krogih so ocenili, da je na primer iz Mehike neposredno pred krizo »pobegnilo«
v ZDA skoraj prav toliko kapitala, kolikor je Mehika v tem času najela tujih posojil. V Jugoslaviji pa v tem času zasledimo množični beg dinarske privatne akumulacije v devizne račune. Devizni depoziti se povečujejo znatno hitreje kot pa zdomska nakazila. Velik del deviznih prihrankov v bankah pripada posameznikom, ki tujine nikdar še videli niso. Na devizne

račune prebivalstva se steka ne samo dokajšen del deviznih dohodkov od turizma, ampak prihaja po »zavutih poteh« na privatne devizne račune tudi nemajhen del deviznih posojil. O eventualnem »begu kapitala« ni nobenih zanesljivih podatkov, razen epizodnih primerov, ki pa so sami po sebi zaskrbljujoči.

Če povzamem: korenine našega zadolževanja so v odstopanju od samoupravnih ustavnih načel, v tendencah strukture neuravnoteženosti našega gospodarskega razvoja, ki je posledica introvertne in importno-substitutno naravnane razvojne politike, ne pa v našem političnem in družbeno-ekonomskem sistemu. S tem je pa tudi nakazana pot za premagovanje »krize dolgov«. Krize zadolžitve ne moremo rešiti preprosto tako, da zasejemo dovolj koruze in z njo odplačamo dolg. Ključ za reševanje problema dolgov je izvoz. Kvantitativno in kvalitativno povečevanje izvoza pa pomeni strukturno preobrazbo našega gospodarstva. Globoka strukturna preobrazba gospodarstva, ki bo postavila v ospredje kvalitativne faktorje razvoja, je pot za kvantitativno povečevanje in kvalitativno-vrednostno izboljševanje našega izvoza, za dviganje deviznih dohodkov; le to nas lahko v razumno določenem času reši mlinskega kamna, ki nam visi na vratu.

MOJMIR MRAK

Vpliv dejavnosti MMS na medsebojno trgovino dežel v razvoju

Programi ekonomske stabilizacije, ki jih dežele v razvoju (DVR) izvajajo v dogovoru – ali točneje – pod večjim ali manjšim pritiskom Mednarodnega monetarnega sklada (MMS), postajajo vse bolj pogostna oblika njihovega prilagajanja spremembam v mednarodnih ekonomskih odnosih. Glavni namen tega prispevka je analizirati eno samo vprašanje, ki se glasi: Kako vpliva izvajanje programov ekonomske stabilizacije na medsebojno trgovino DVR? Prispevek se neposredno navezuje na V. poglavje Stanovnikove knjige »Svet v dolgovih in Mednarodni monetarni sklad«, v katerem avtor pojasnjuje tezo, da doktrina MMS terja od DVR, »da se ,prilagode' vlogi odvisnega priveska razvitih in bogatih držav«. ¹

Financiranje in plačilnobilančno prilagajanje

V teoriji obstajata dve poglavitni obliki, s katerima lahko država s plačilnobilančnim deficitom uravnoteži svojo plačilno bilanco:

¹ Stanovnik Janez. Svet v dolgovih in Mednarodni monetarni sklad. Ljubljana: DZS, 1983, str. 102.

a) *Financiranje plačilnobilančnega deficita*; Glavna značilnost te oblike plačilnobilančnega uravnoteževanja je v tem, da neposredno ne povzroča realokacije proizvodnih resursov v deželi. Ta način plačilnobilančnega uravnoteževanja je mogoče uporabiti v primeru začasnega plačilnobilančnega deficita, nikakor pa tako financiranje ni dolgoročna rešitev v primeru strukturnega deficita, ki je značilen za veliko večino DVR. Financiranje plačilnobilančnega deficita je možno bodisi z zmanjševanjem deviznih rezerv ali pa s prilivom kapitala iz tujine.

b) *Plačilnobilančno prilagajanje*; temeljna značilnost tega načina plačilnobilančnega uravnoteževanja je v tem, da se plačilna bilanca uravnava z realokacijo proizvodnih resursov v deželi. Realokacija poteka z uvajanjem različnih ukrepov ekonomske politike, ki vplivajo na spremembe v relativnih cenah in dohodkih kot tudi na spremembe v deviznem tečaju.

Financiranje in plačilnobilančno prilagajanje kot dve skrajni alternativi uravnoteževanja plačilne bilance se seveda med seboj ne izključujeta. Nasprotno, država s plačilnobilančnim deficitom v praksi uporablja kombinacijo obeh metod, pri čemer je njuno medsebojno razmerje odvisno od objektivnih možnosti in od subjektivnih opredelitev posamezne države.

Medsebojna trgovina DVR v obdobju po letu 1974

Sedemdeseta leta so obdobje, v katerem so DVR jasneje kot kdajkoli prej izoblikovale načela za medsebojno gospodarsko sodelovanje. Razen tega so se v tem obdobju tudi najbolj povečali tokovi medsebojnega gospodarskega sodelovanja DVR, kar še posebej velja za sodelovanje na področju trgovine in financ. Ta širitev sočasno sovпада z obdobjem, v katerem so DVR dosegle relativno visoke letne stopnje gospodarske rasti. V obdobju 1975–1980 je povprečna letna stopnja gospodarske rasti DVR znašala namreč preko 5%, kar je nad takratno povprečno stopnjo gospodarske rasti v industrijsko razvitih državah.

Pomemben dejavnik, ki je DVR omogočil doseganje visoke stopnje gospodarske rasti, je bila bistveno povečana likvidnost na mednarodnih tržiščih kapitala, do katere je prišlo zaradi znanega procesa recikliranja finančnih naftnih viškov (petrodolarjev) DVR izvoznic nafte. Glede na relativno ugodne pogoje za priliv tuje akumulacije (nizke obrestne mere, podaljšani roki odplačevanja itd.) je razumljivo, da so DVR v pretežni meri uporabile različne vire zunanjega financiranja za odpravljanje svojih naraščajočih plačilnobilančnih deficitov. Pri tem je potrebno poudariti, da so bile med DVR velike razlike v učinkovitosti uporabe sredstev tuje akumulacije. Tako so nekatere DVR uporabile ta sredstva predvsem za investiranje v neposredno produktivne sektorje gospodarstva, druge pa so večji del teh sredstev porabile za vzdrževanje nerealno visoke potrošnje in za investicije v neposredno neproduktivne sektorje gospodarstva. Posledica različnih strategij v uporabi tuje akumulacije je bistveno različen

izhodiščni položaj teh dveh skupin DVR v obdobju po letu 1979, ko se je sprožil drugi val plačilnobilančnih šokov.

Statistični podatki o trendih medsebojnega trgovinskega in finančnega sodelovanja DVR kažejo, da je v obdobju po letu 1980 prišlo do bistvenega znižanja v stopnjah rasti tega sodelovanja. Pri nekaterih med njimi je sodelovanje z drugimi DVR relativno uplahnelo na račun relativne krepitve sodelovanja z industrijsko razvitimi državami.

Sprememba v trendih medsebojnega gospodarskega sodelovanja DVR se časovno ujema s spremembo, do katere je prišlo v načinu uravnoteževanja njihovih plačilnih bilanc. Bile so namreč prisiljene, da v zaostrenih pogojih zunanjega financiranja vse bolj uporabljajo drugi način uravnoteževanja plačilne bilance, to je plačilnobilančno prilagajanje. V najbolj drastično plačilnobilančno prilagajanje so bile potisnjene tiste DVR, ki imajo največje zunanje likvidnostne težave oziroma največje težave s servisiranjem svojih dolgov v tujini. Med temi je veliko takšnih, ki so v obdobju 1974–1979/80 svoja gospodarstva relativno slabo pripravljale na spremembe, do katerih je prišlo v mednarodnih ekonomskih odnosih po letu 1974.

Plačilnobilančno prilagajanje DVR se operativno izvaja v sklopu programov ekonomske stabilizacije, ki jih dežele sprejemajo v dogovoru in ob večjih ali manjših pritiskih MMS. Ti programi niso le pogoj za uporabo sredstev MMS, temveč postajajo vse bolj tudi pogoj za uporabo celotne tuje akumulacije, ki priteka v DVR v okviru aranžmajev za reprogramiranje njihovih dolgov tujini.

Programi ekonomske stabilizacije, strategije izvozne ekspanzije in medsebojna trgovina DVR

Prednostni cilj programov ekonomske stabilizacije, ki jih DVR izvajajo v sodelovanju z MMS, je zagotoviti takšen plačilnobilančni položaj dežele, ki ji bo omogočal redno servisiranje zunanjih dolgov. Drugi cilji, ki so z narodno gospodarskega vidika prav tako ali celo bolj pomembni – npr. gospodarska rast, raven zaposlenosti in raven cen –« so v teh pogorjih sekundarnega pomena in so »de facto« opredeljeni kot funkcija plačilnobilančnih ciljev. Glede na takšno prioriteto ciljev ekonomske stabilizacije se povsem logično vsiljuje vprašanje: Kako zagotoviti dovolj deviznih sredstev za redno odplačevanje kreditov? Najpogostejši recept, ki ga programi ekonomske stabilizacije sugerirajo, je zmanjšanje vrednosti uvoza, kar pa ima seveda vrsto negativnih posledic, povezanih z nižjo stopnjo gospodarske dejavnosti v deželi.

Čeprav so programi ekonomske stabilizacije, ki jih izvajajo DVR v sodelovanju z MMS, usmerjeni kratkoročno, ustvarjajo takšne pogoje gospodarjenja, ki v strategiji dolgoročnega gospodarskega razvoja DVR absolutno favorizirajo izvozno ekspanzijo. Ta usmeritev temelji na logiki

ekonomskega liberalizma, ki jo zagovarja MMS, hkrati pa je povsem v skladu z usmeritvijo Svetovne banke. Ta institucija je v zadnjih nekaj letih postala izredno dosleden zagovornik strategije izvozne ekspanzije.

Teoretično izhodišče strategije izvozne ekspanzije je neoklasična Heckscher-Ohlinova teorija, ki temelji na simplificiranem modelu statičnih komparativnih prednosti. Ta teorija poudarja, da obstaja močna korelacija med strukturo izvoza dežele in strukturo njenih proizvodnih faktorjev in da so s tema dvema elementoma implicitno determinirani tudi trgovinski partnerji te dežele. Dežele, ki so relativno bogate s kapitalom (delovno silo), bodo težile k izvozu kapitalno intenzivnih (delovno intenzivnih) proizvodov, in tò v dežele, ki so relativno bogate z delovno silo (kapitalom). S tem Heckscher-Ohlinova teorija implicitno zagovarja tezo, da ima trgovina DVR z industrijsko razvitimi državami velike prednosti v primerjavi z medsebojno trgovino DVR.

Statični model komparativnih prednosti je bil teoretična podlaga za vrsto študij, ki so proučevale medsebojno trgovino DVR. Med temi je zlasti pomembna študija Anne Kruegerjeve iz 1977. leta² (avtorica je trenutno podpredsednica Svetovne banke; zadolžena je za ekonomske raziskave in je znana kot odločna zagovornica strategije izvozne ekspanzije) in pa študija Havrylyshyna in Wolfa iz 1981. leta, ki je bila izdelana v okviru posebnega projekta Svetovne banke³ Glede na teoretično izhodišče teh dveh študij je razumljivo, da obe zagovarjata takšno strategijo gospodarskega razvoja DVR, ki jo tem deželam priporoča MMS in Svetovna banka, se pravi strategijo izvozne ekspanzije.

V obdobju sedemdesetih let so DVR pretežno uporabljale nekondicionalne vire tujega financiranja (zlasti kredite zasebnih bank), medtem ko je bila uporaba visokokondicionalnih sredstev MMS relativno malo pomembna. To velja še posebej za razvitejše med DVR, ki so imele dostop na mednarodno tržišče kapitala. V takšnih razmerah so lahko oblikovale takšno strategijo, ki je bila po njihovih ocenah najbolj primerna za dolgoročni družbeno-gospodarski razvoj DVR.

V osemdesetih letih so DVR zabredle v večje zunanje likvidnostne težave, tako da so bile primorane obilneje uporabljati visokokondicionalna sredstva, predvsem sredstva MMS pa tudi Svetovne banke (kreditni za strukturno prilagajanje – SAL krediti); zato je razumljiv povečan vpliv teh dveh institucij na kreiranje razvojnih strategij DVR – s tem pa tudi na stopnjevanje izvozne ekspanzije kot strategije njihovega gospodarskega razvoja.

Strategija izvozne ekspanzije, ki temelji na teoretičnih osnovah statičnega modela komparativnih prednosti, objektivno povzroča relativno slabitev medsebojne trgovine DVR. Te dežele namreč razvijajo svoja

² Krueger, Anne. Growth, Distortions and Patterns of Trade Among Many Countries. Princeton, New Jersey: Princeton University, Princeton Studies in International Finance No. 40.

³ Havrylyshyn, Oli in Wolf, Martin. Trade Among Developing Countries: Theory, Policy Issues and Principal Trends, World Bank Staff Working Paper No. 479.

gospodarstva v smeri komplementarnosti z gospodarstvi industrijsko razvitih držav oziroma v smeri pretežnega izvoza delovno intenzivnih proizvodov. To hkrati pomeni, da razvijajo DVR takšno strukturo svojih gospodarstev, ki bodo – dolgoročno gledano – medsebojno konkurenčne, to pa zaradi relativne podobnosti strukture izvoza. In ko bodo postajale DVR sčasoma konkurenti na tržiščih industrijsko razvitih držav, se bodo hkrati zmanjševale objektivne možnosti za njihovo medsebojno trgovanje. To velja še posebej za medsebojno trgovino z industrijskimi proizvodi in za dežele na približno enaki stopnji gospodarske razvitosti.

Zgornja analiza potrjuje, da je obstoječi odnos moči med industrijsko razvitimi državami in DVR še vedno nenakopraven in to v škodo slednjih. To zagotavlja industrijsko razvitim državam ohranjanje njihovega dominantnega vpliva na mednarodno ekonomsko ureditev in še posebej na mednarodni monetarno-finančni sistem. Dominantnost industrijsko razvitih držav v tem sistemu se izraža tudi tako, da deželam v razvoju vsiljujejo tak način plačilnobilančnega prilagajanja, ki je usklajen predvsem s potrebami in interesi industrijsko razvitih držav. Vsiljeno sprejemanje programov ekonomske stabilizacije za vse več držav v razvoju pomeni seveda tudi sprejemanje elementov strategije izvozne ekspanzije, s tem pa tudi statičnega modela komparativnih prednosti. Plačilnobilančno prilagajanje na teh osnovah tako neposredno prispeva k ponovni krepitvi neokolonialne strukture mednarodnih ekonomskih odnosov, po drugi strani pa objektivno zožuje prostor za medsebojno trgovinsko sodelovanje DVR.

Ekonomsko-finančna kriza in medsebojna trgovina DVR

Poleg že naštetih obstaja vrsta drugih argumentov, ki potrjujejo tezo, da je ekonomsko-finančna kriza osemdesetih let huje prizadela medsebojno trgovino DVR kot pa trgovine teh dežel z industrijsko razvitimi državami. Naj omenim nekaj teh argumentov:

a) Mnoge DVR, ki so se danes znašle pod prisilo izvoza za vsako ceno, si morajo zagotoviti vrhunsko tehnologijo, če hočejo, da bodo njihovi proizvodi postali oziroma ostali konkurenčni na svetovnem tržišču. Glede na to, da je takšna tehnologija predvsem v rokah industrijsko razvitih držav, je razumljivo, da jo DVR kupujejo skoraj izključno pri njih.

b) Finančne možnosti DVR za kreditiranje svojega izvoza so neprimerno manjše kot pa so možnosti industrijsko razvitih držav, ki z različnimi mehanizmi in tehnikami (npr. mešani krediti) ustvarjajo takšne pogoje kreditiranja svojega izvoza, kakršnih DVR ne morejo posnemati. To pomeni, da so izvozniki iz DVR tudi v primerih, ko so njihovi proizvodi tehnološko konkurenčni, v neenakopravnem položaju s konkurenti iz industrijsko razvitih držav – to pa zaradi manj ugodnih pogojev kreditiranja, ki jih lahko ponudijo.

c) V pogojih bistveno zmanjšane zunanje likvidnosti DVR postajajo možnosti in pogoji kreditiranja uvoza vse bolj odločilen element pri izbiranju potencialnih dobaviteljev. Tako npr. bilateralni blagovni krediti, ki so bili v nekaj primerih sestavni del »paketov zunanje pomoči«, objektivno zmanjšujejo manevrski prostor DVR za uvoz iz drugih DVR. Te države so namreč neposredno stimulirane, da povečujejo uvoz iz tistih držav, ki so jim odobrile izvozne kredite (to pa so izključno industrijsko razvite države); pri tem gre celo za uvoz proizvodov, ki so jih prej uvažale iz DVR.

d) Zmanjšana zunanja likvidnost DVR povzroča tudi njihovo vse večjo pripravljenost za sprejemanje različnih oblik tuje pomoči, ki so pogosto vezane z različnimi političnimi in gospodarskimi pogoji. V tem kontekstu recimo Arda pravi, da različni aranžmani, kot npr. PL 480, lahko vplivajo na zmanjševanje uvoza prehrabnenih proizvodov DVR iz drugih DVR, oziroma na preusmeritev teh dežel na uvoz tovrstnih proizvodov iz industrijsko razvitih držav.⁴

MITRE KOLIŠEVSKI

Najpomembnejše je: kako smo uporabili tuja posojila

»V boju za ekonomski napredek se mora socialistična Jugoslavija opreti predvsem na lastne sile in voditi takšno politiko, ki bo zagotovila tudi njeno ekonomsko neodvisnost.

To pa ne pomeni, da se mora izolirati od drugih dežel oziroma od svetovnega gospodarstva in voditi politiko avtarkije. Nasprotno, *politika avtarkije bi delovnim ljudem samo povečala ekonomska bremena in zavrla razvoj proizvodjalnih sil . . .*« (iz Programa Zveze komunistov Jugoslavije, str. 175).

Glede na dejstvo, da se je naša dežela najbolj zadolžila med 1975. in 1981. letom in da na ta vprašanja gledamo z vidika uporabe sredstev, ki smo si jih pridobili z najemanjem posojil v tujini, je vsekakor zelo pomembna analiza temeljnih razvojnih usmeritev plana družbenega razvoja za obdobje 1976–1980. Zlasti z vidika možnosti vrašanja najetih posojil je zelo pomembno analizirati usmeritve v našem gospodarskem razvoju, kot jih opredeljuje plan, ter njihovo usklajenost s strukturnimi spremembami v svetu in razvojem mednarodnih ekonomskih odnosov (dejanskim in pričakovanim).

⁴ Arda, Mehmet. South-South Trade in Commodities. Simpozij UNCTAD, 26.–29. junij 1985, stran 52–53.

Družbeni plan razvoja Jugoslavije v obdobju 1976–1980 je v politiki gospodarskega razvoja dajal temeljni poudarek:

1. intenzivnejšemu razvoju pridobivanja energije, surovin in hrane na temelju racionalnega koriščenja lastnih zmogljivosti;
2. razvoju temeljne prometne infrastrukture;
3. intenzivnejšemu razvoju predvsem tistih izvoznih aktivnosti, ki dajejo večje pozitivne neto devizne učinke, in tistih proizvodenj, ki racionalno substituirajo uvoz;
4. razvoju aktivnosti, ki pritegujejo notranjo kupno moč in pozitivno vplivajo na notrajo konjunkturo in temeljijo v največji meri na domačih surovinskih virih.

Plan je ravno tako predvideval hitrejšo naraščanje izvoza glede na rast uvoza (rast uvoza naj bi zaostajala vsaj za 10% za rastjo izvoza). *Rdeča nit v planu, kjer je govor o ekonomskih odnosih s tujino, je »potreba po racionalni substituciji uvoza«.* To je bila pravilna usmeritev, ki je bila potrebna ne samo jugoslovanskemu gospodarstvu, ampak je tudi v skladu s politiko naslanjanja na lastne sile dežel v razvoju. Vendar je v konkretni razčlenitvi oziroma planiranju rasti proizvodnje posameznih delov jugoslovanskega gospodarstva in s tem v zvezi v ekonomski politiki glede spodbujanja in razvoja posameznih proizvodenj politika substitucije uvoza v naših razmerah izgubila pridevnik »racionalna«. To je razvidno iz temeljnih razvojnih usmeritev nekaterih pomembnih gospodarskih dejavnosti, kot jih dajejo spremljajoči dokumenti plana (glej Analitičko-dokumentaciona osnova Društvenog plana Jugoslavije za period 1976–1980, godine – Indikatori razvoja i osnovni bilanci, UZ-AS-141/1 in Razvoj i ekonomski položaj djelatnosti od posebnog značaja za ostvarivanja politike ukupnog razvoja zemlje za period 1976–1980, Beograd, D 138/77, maj 1977).

Ne samo da je substitucija uvoza v naših razmerah izgubila pridevnik »racionalna«, ampak je bila pogosto dojeta kot substitucija za vsako ceno, pri čemer smo se usmerili na substitucijo uvoza nekaterih repromaterialov in predelanih surovin, ne da bi upoštevali različne druge uvozne odvisnosti (npr. uvoz potrebne energije zaradi takih razvojnih usmeritev. Sočasno pri takih odločitvah nismo dovolj upoštevali usmeritev v svetu, zlasti pa strukturnih sprememb v deželah v razvoju oziroma sprememb strukture izvoza dežel v razvoju in strukture njihovega uvoza. Tako smo si na številnih področjih – zavedno ali nezavedno – zapirali možnosti za povečanje uvoza iz dežel v razvoju, kar je vplivalo tudi na naše izvozne možnosti na te trge, pri izvozu pa smo se in se še vedno vse bolj soočamo s konkurenco nekaterih razvitejših med deželami v razvoju na trgih razvitega sveta (ni dvoma, da bomo pri celi vrsti proizvodov ta konkurenčni boj slej ko prej izgubili, saj nimamo naravnih in drugih možnosti, da bi lahko neomejeno cenovno konkurirali).

Takšna napačna usmeritev je zlasti očitna, kadar gre za planirani razvoj:

– metalurgije (barvne in črne) – slej ko prej je vsakemu poznavalcu jasno, da gre za izrazito energetska intenzivno proizvodnjo, ki v naših razmerah implicira povečanje uvoza energentov, ali pa gre za proizvodnjo, ki je sicer tehnološko mogoča, vendar ekonomsko neupravičena (ni naključje, da je ravno na tem področju prišlo do največjih »lomov« v našem gospodarstvu v zadnjih desetih letih, in sicer Obrovac, Feni itn.);

– predelave nafte – danes imamo rafinerije s prevelikimi zmogljivostmi, propadlo Dino itn.;

– strukture agroživilskega kompleksa: – plan daje zlasti velik pomen povečanju proizvodnje sladkorja (enormne naložbe v tovarne sladkorja) in povečanju proizvodnje mesa ter delno povečanju oljaric, pri čemer gre zlasti pri sladkorju in mesu za povečanje uvozne odvisnosti kmetijske proizvodnje (povečuje se energetska intenzivnost proizvodnje kakor tudi potreba po uvoznih inputih – umetna gnojila, koncentradi za prehranjevanje živine – pri načinu proizvodnje mesa, kot ga imamo ipd.). Drag domači sladkor pa po drugi strani povzroči, da postane nekonkurenčen tudi potencialni izvoz cele vrste drugih izdelkov, ki temeljijo na kmetijski proizvodnji (sokovi, marmelade, sladkarije).

Zelo pomemben dejavnik, ki je vplival na našo majhno sposobnost vračanja posojil oziroma sposobnost povečanja izvoza in na to, da nikakor nismo mogli izpolnjevati s planom zastavljenih ciljev glede razvoja izvoza in uvoza – kljub precej uspešni realizaciji ciljev glede izgradnje investicijskih objektov – je neosveščena politika tehnološkega in drugih oblik poslovnega povezovanja s tujimi partnerji. Te oblike poslovnega sodelovanja so bile zelo pogosto usmerjene predvsem k zagotavljanju trga za proizvodnjo posameznih transnacionalnih družb v Jugoslaviji oziroma v uvozno substitutivne dejavnosti, manj pa k uporabi jugoslovanskih zmogljivosti in njihovem usposabljanju za prodor na svetovni trg.

Takšne temeljne strukture usmeritve v našem razvoju po 1975. letu so terjale intenzivno uporabo tuje akumulacije za izgradnjo energetskih objektov, nujno potrebnih zaradi hitrega naraščanja potreb po energiji, ki so jih narekovale strukturne spremembe našega gospodarstva. Z uporabo tuje akumulacije pa smo uvažali tudi tehnologijo (številnost tipov termoelektrarn v Jugoslaviji presega vse razumne okvire) in ob tem zapostavljali lastne razvojne in proizvodne zmogljivosti in celo opuščali obstoječe lastne tehnološke osnove.

Po učinkih delovanja na naložbe, ki vplivajo na učinkovitost gospodarjenja in potemtakem na sposobnost vračanja tujih posojil, lahko k vsemu temu prištejemo: številne infrastrukturne in prestižne objekte ter pridelitve (športne in drugačne), ki so *srkale domačo akumulacijo, niso pa prispevale k povečanju proizvodnih možnosti*, zlasti pa ne k povečanju izvoza; *neresovanje zelo pomembnega vprašanja, kako produktivno angažirati relativno velike prihranke občanov*, ki so bili na razpolago, (ker tega vprašanja nismo razrešili, imamo poplavo vikendov, hiš, ki presegajo potrebe njihovih stanovalcev ipd.); številne ad hoc napake, kot so na

primer izjave o ukrepih ekonomske politike, do katerih šele naj bi prišlo (npr. igra glede taks in depozitov za potovanja v tujino), ki so neposredno vplivale na obnašanje gospodarskih subjektov (posameznikov in organizacij združenega dela), ki je bilo z mikroekonomskega vidika morda tudi opravičljivo, z makroekonomskega vidika pa prav gotovo zelo škodljivo za jugoslovansko gospodarstvo itn.

Z zaostrovanjem plačilnobilančnega položaja Jugoslavije, zlasti po 1978. letu, je prišlo tudi do premika v naši miselnosti, pri čemer so se okrepile avtarkične težnje zlasti glede upravičenosti posameznih naložb. Ne glede na razglašeno usmeritev k povečanju izvoza, smo se v praksi veliko bolj usmerili (kar je sicer lažje, vendar daje bolj problematične rezultate) na omejevanje uvoza in na gospodarski razvoj, ki temelji predvsem na substituciji uvoza.

Nedorečenosti v sistemu ekonomskih odnosov s tujino in zlasti v praksi urejanja ekonomskih odnosov s tujino so še nadalje krepile usmeritev k razvoju uvozno-substitutivnih proizvodenj, saj ni bilo več pomembno, koliko kaj stane, ampak, ali je sploh kaj na razpolago (na primer dejstvo, da gospodarstvo neke republike potrebuje aluminij, je včasih zadosten »argument«, da se zaradi tega gospodarski subjekti odločijo za izgradnjo tovarne aluminija ne glede na obstoječe vire, odnose stroškov, cen ipd.). Ni čudno, da v takih razmerah prihaja do težnje, da do zdaj uvozno substitutivno usmerjene proizvodnje poskušajo vsaj del svojih programov uveljavljati kot izvozne programe, pri čemer prihaja do pomembnega odliva akumulacije v tujino.

Vsi ti dejavniki kažejo, da do naše enormne zadolžitve ni prišlo po naključju in zaradi neke kratkoročne odločitve ali politične potrebe, ampak da gre za napake v naši miselnosti glede temeljnih strukturnih usmeritev v lastnem razvoju, ki segajo tudi petnajst in več let nazaj, zlasti pa prihajajo do izraza kot napačne usmeritve po naftni krizi 1973. leta.

Problem, ki je bistveno večjega pomena, kot se nam včasih zdi, je vprašanje urejenosti naših statističnih podatkov, njihove dostopnosti, zanesljivosti ipd. Pri tem ne gre le za spremljanje same zadolženosti, ampak zlasti za statistične podatke o ekonomskih odnosih s tujino, usmerjenosti naložb ipd. Dokler ne bomo imeli zanesljivih podatkov, bodo vsi subjekti ekonomske politike v zelo težavnem položaju pri odločanju, tako da marsikatera napačna odločitev lahko v bistvu izhaja iz neustreznih statističnih podatkov. Kolikor poznam urejenost in kakovost tovrstnih podatkov v naši praksi, dvomim, da so naši planski dokumenti, zlasti dokumentacijsko-analitične osnove, v preteklosti temeljili na dovolj kakovostnih podatkih. S prepočasnim urejanjem te problematike se povečuje nevarnost sprejemanja sklepov, ki temeljijo na napačnih statističnih osnovah, in kopičenja negativnih učinkov na naš gospodarski in družbeni razvoj.

Ko zremo v prihodnost in razpravljamo o planih našega razvoja do leta 2000, moramo ponovno osvetliti temeljna izhodišča in merila pri odloča-

nju o posameznih naložbah. Zame kot za posameznika je zlasti zaskrbljujoča usmeritev tako osnutka plana družbenega razvoja SR Slovenije kot tudi osnutka dolgoročnega plana družbenega razvoja SFRJ do leta 2000, ki predvidevata, da bo pridobivanje energije enako naraščalo kot celotna industrijska proizvodnja oziroma družbeni proizvod. To pomeni, da se iz preteklosti nismo dovolj naučili. Pomemben del naše akumulacije, ki je eden od najbolj omejevalnih dejavnikov našega nadaljnega razvoja, bo namenjen izgradnji energetskih objektov. To pomeni, da nam bo ostalo veliko manj sredstev za naložbe v proizvodnjo, od katerih si lahko veliko več obetamo glede vključevanja v mednarodno delitev dela in glede lastnega nadaljnega razvoja – elektroniko, kemijo, razvojno intenzivne proizvodnje ipd.

Lastnega razvoja nikakor ne bi smeli graditi na dejavnikih, ki jih je najmanj na voljo (energija, kapital). Če bomo to naredili, tudi v bodoče ne bomo dosegli bistveno kakovostnejših rezultatov, kar bo slej ko prej vedno znova odpiralo vprašanja odgovornosti za takšne in drugačne naložbe, ekonomsko politiko ipd.

DANILO TÜRK

Je Mednarodni denarni sklad oblast nad državami?

V kontekstu celotne razprave bo moje razmišljanje morda marginalno. Značilno je, da v razpravah o Mednarodnem monetarnem fondu ostaja zunaj razprave ali pa vsaj zelo na obrobju dejstvo, da je Mednarodni monetarni fond tudi mednarodna organizacija. Ker je MMF mednarodna organizacija, je tudi pod oblastjo mednarodnega prava. Zavedam se, da ta teza povzroča posmeh pri t. i. realistih, ki pač v pravu ne vidijo pomembnega faktorja. Menim pa, da je na takšno posmehovanje treba odgovoriti z opozorilom, da se morajo šibki nujno sklicevati na pravo in ga uporabljati, kajti močni imajo moč, šibki pa moči nimajo, zato morajo pač izbrati tisto, kar je dosegljivo. Pravo pa je nekaj, kar se morda dá uporabiti v prizadevanju za določene cilje, npr. za cilj enakopravnejšega mednarodnega sodelovanja.

Posebej želim izraziti hvaležnost tovarišu Stanovniku, ki je napisal to knjigo. Menim, da nam bo koristila pri predavanjih o mednarodnih organizacijah. Študentje me veliko sprašujejo o mehanizmu delovanja Mednarodnega monetarnega fonda. Tu bo knjiga prišla prav in menim, da ne more zastareti v prav kratkem času.

Dotaknil bi se dveh točk, ki sem ju opazil v tej knjigi in se poskušal

nekoliko poglobiti v pravni vidik. Na str. 89 je zapisano, da se je Mednarodni monetarni fond, ki je tvorba suverenih vlad, spremenil iz instrumenta vlad v oblast nad njimi. Menim, da je ta trditev točna in da se dá dokazati s pravnimi argumenti. To je nekaj, o čemer bi tudi veljalo razmišljati v bodoče, zlasti v zvezi s političnimi akcijami za preseganje takega stanja.

Potrditev te ocene bi rad ilustriral z naslednjim podatkom: Marca 1979 je svet izvršnih direktorjev Mednarodnega monetarnega fonda sprejel dvanajst smernic o pogojevanju (Conditionality). Tretja smernica med njimi je izredno zanimiva in vsebuje štiri argumente, ki bi jih rad komentiral. Tretja smernica namreč določa, da stand-by aranžmaji niso mednarodne pogodbe. Izrecno je izključena razlaga, da bi bili stand-by aranžmaji pogodbe. Kakšni so argumenti Mednarodnega monetarnega fonda za to razlago?

Prvi argument je ta, da neizpolnitev pogojev, ki jih vsebuje s tem aranžma, ni mednarodni delikt. To je izredno zanimivo. V pravu je namreč tako, da delikta nikoli ne ugotavlja ena pogodbená stranka sama, ampak morata to storiti obe ali neodvisen forum. Če bi bil stand-by aranžma mednarodna pogodba o polnem smislu besede, bi tudi ocena o tem, kdaj je ta pogodba prekršena, kdaj neizpolnjena in kdaj ustvarja mednarodni delikt, morala biti prepuščena nekemu forumu, ki ne bi bil identičen z eno od pogodbenih strank. Mednarodni monetarni fond si torej lasti pravico, da je hkrati pogodbená stranka in rabsodnik o vprašanju, kdaj je neki aranžma izpolnjen in kdaj ni.

Drugi argument pravi, da država zaradi nepogodbenega značaja stand-by aranžmajev ni pod mednarodnopravno oblastjo Mednarodnega monetarnega fonda. Torej, ker ni pogodbe, odnosi niso pravno sankcionirani in ni mednarodno pravne oblasti. To je isto, kot če bi priznali, da dejanska oblast je, samo ni mednarodno-pravno sankcionirana. To priznanje dejanske oblasti, dejanske dominacije (in to v uradnem aktu MMF), je direktna potrditev teze, da se je Mednarodni monetarni fond spremenil v oblast nad državami. Mednarodne organizacije so po zasnovi instrumenti sodelovanja med državami, v primeru MMF pa se je mednarodna organizacija spremenila v oblast nad nekaterimi državami.

Tretji argument je naslednji: če stand-by aranžma ni mednarodna pogodba, ni potreben natančen nadzor, kar omogoča pogodbenim strankam večjo fleksibilnost. Večjo fleksibilnost omogoča, vendar ta »fleksibilnost« ne ustvarja nujno enakopravnih odnosov, ampak poslabšanje položaja ene od pogodbenih strank, torej države posojilateljke, ki je šibkejši pogodbeni partner Mednarodnega monetarnega fonda.

Zanimiv je tudi četrti argument: če stand-by aranžmaji niso mednarodne pogodbe, ne more priti do kolizije z mednarodno-pravnimi obveznostmi, ki jih imajo države z drugimi mednarodnimi organizacijami. Konkretno je tukaj mišljen GATT. Če Mednarodni monetarni fond narekuje državi posojilateljki takšno politiko, ki sili pogodbeno stranko

– državo v razvoju – v dumpinški izvoz ali v subvencioniranje in s tem v kršitev antidumpinškega kodeksa oziroma v kršitev kodeksa o subvencijah in kompenzacijskih dajatvah, potem je bolje, da se odgovornost za takšno kršitev ne dá pravno jasno pripisati Mednarodnemu monetarnemu fondu.

Zavedam se, da sem zelo poenostavil te elemente, menim pa, da so ti elementi iz razlage ene od dvanajstih smernic Mednarodnega monetarnega fonda o pogojevanju stand-by aranžmajev tudi že zelo prepričljiva potrditev teze iz knjige, kako se Mednarodni monetarni fond spreminja iz instrumenta držav v oblast nad njimi (nekaterimi). Glede na dejstvo, da je Mednarodni monetarni fond mednarodna organizacija, nima priznanega statusa oblasti nad državami ali statusa svetovne vlade oziroma svetovne ekonomske oblasti. To pravno ne obstaja. Menim, da ne bi bilo prav, če bi zaradi prevelikega »realizma« takšen status Mednarodnemu monetarnemu fondu de facto priznali.

Drugo vprašanje, ki ga želim na kratko komentirati je v knjigi opisano na straneh 20–22, kjer je prikazan mehanizem sprejemanja odločitev v MMF. Tudi to je problem, ki je obravnavan v diskusijah, tudi med deželami v razvoju in v strokovnih krogih (tudi pravniških). Te razprave se včasih razvijajo na način, ki ni dober. Spet se v imenu »realizma« ugotavlja, da reforma Mednarodnega monetarnega fonda in njegovega mehanizma odločanja ne pride v poštev, in zato, ker to ne pride v poštev, ni smiselna o tem nobena razprava.

To ni dobro. Če razmišljamo o vprašanju sistema odločanja in možnih spremembah tega sistema, moramo gledati svet mednarodnih organizacij v celoti. V zadnjih dvajsetih in nekaj več letih so se v praksi odločanja v mednarodnih organizacijah dogodile resne spremembe. Večina v Generalni skupščini OZN na primer danes ni več tisto, kar je bila ob ustanovitvi. Večino so dobile dežele v razvoju in neuvrščene dežele. Reakcija razvitega sveta je bila ta, da so kar naprej ponavljala predavanja o terorju večine, tako da so resolucije, ki so bile v Generalni skupščini izglasovane z večino, radikalno zgubile svojo veljavo.

Danes je v praksi vseh mednarodnih organizacij dvojno odločanje: eno z večino, ki je manjše vrednosti, in drugo s konsensom, ki je večje vrednosti. Konsens se je zaradi takšne spremembe številčnega razmerja v mednarodnih organizacijah in praktičnega spreminjanja sistema odločanja uveljavil kot alternativa in povečuje moč manjšine. V okviru sistema odločanja v Mednarodnem monetarnem fondu takega trenda ni. Nasprotno, tam je trend drugačen. Od prvotnega odločanja glede na velikost kvot članic (pri tem imajo dežele v razvoju nekaj nad 40% glasov), se je odločanje, kot tudi v knjigi piše, koncentriralo v rokah izvršnega sveta in v rokah skupine enajstih. V nekaterih vprašanjih so odločitve v bistvu v rokah ene same države. Odločitev o ločitvi dolarja od zlata je imela velikanski pomen za vse države, sprejeta pa je bila v ZDA – individualno.

V vsem mehanizmu odločanja MMF so stvari krenile na pot, ki zasluži

kritiko. Menim, da se dežele v razvoju ne bi smele pustiti odpraviti z znanim argumentom, da reforme niso realistične. Ker se je treba zavzemati za možne rešitve, se zdi, da bi za začetek ustrezalo neko približevanje prvotni formuli sistema odločanja – po kvotah, ob grupiranju glasov (seštevkvi kvot), povečevanju kvot nekaterih dežel v razvoju itd.

Menim, da so vse to vprašanja, o katerih je razprava legitimna in ni le pravno utemeljeno, marveč tudi politično na mestu, če se razvija v to smer.

Končal bi z vprašanjem, ki bi ga rad postavil tovarišu Stanovniku.

Na koncu str. 140 pledira za razvojni konsenz, kot neko os, okoli katere je možno razviti ustrezno ekonomsko politiko. Tak konsenz bi mogel biti osnova tudi za ustrezne pravne mehanizme, tako za pogodbene oblike kot tudi za procedure odločanja. Če razvojni konsenz obstaja, potem je možno vsemu temu prilagoditi tudi pravne norme in pravno relevantno prakso. Kaj bi torej lahko bil »razvojni konsenz«?

Zavedam se, da bo na vprašanje težko odgovoriti. Ali je morda mogoče označiti vsaj nekatere konture tega razvojnega konsensa? Ne bom razočaran, če odgovor na to neprecizno vprašanje ne bo mogel biti zelo konkreten.

ANDREJ KIRN

Pasti razvoja

Andrej Kirn (1940) je doktor filozofskih znanosti in izredni profesor za sociologijo znanosti in znanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Strokovno, znanstveno in raziskovalno delo je po študiju filozofije in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani nadaljeval z izpopolnjevanjem v ZRN in na Švedskem. Doktoriral je 1976. leta s tezo »Marxovo razumevanje znanosti in tehnike«. Ukvarja se s problemi filozofije in sociologije znanosti, v zadnjih letih pa se je posvetil filozofsko-družbenim vidikom ekologije in entropijskim razsežnostim družbeno-tehnološkega razvoja. Na FSPN je predstojnik katedre za samoupravljanje s temelji marksizma, v Marksističnem centru CK ZKS pa predsednik sekcije za vzgojo in izobraževanje. – Bibliografija dr. A. Kirna obsega več kot 70 strokovnih in znanstvenih člankov, objavljenih v slovenskih in jugoslovanskih revijah; dve samostojni knjigi: Marxovo razumevanje znanosti in tehnike (1978) in Izbrane teme iz marksistične filozofije (1979, ponatis 1981). Napisal je Bibliografski priročnik za predmet Temelji marksizma (1982). Kot soavtor je sodeloval pri izdaji učbenikov Sociologija in Temelji marksizma za 3. in 4. letnik usmerjenega izobraževanja ter pri izdaji zbornikov Aktualni problemi marksizma (1980) in Družba, znanost, tehnologija (1982); izbral je tekste tujih avtorjev in pisal uvodne študije za tematske zvezke Marksizma u svetu (Znanost kot ideologija, št. 6/1976; Družbeno-zgodovinska geneza naravoslovnih znanosti, št. 9–10/1980; Družbeni značaj naravoslovnih znanosti in pogled na svet, št. 11–12/1980); uredil je zbornik Pasti razvoja in zanj napisal daljšo uvodno študijo. To je bil tudi povod za razgovor z njim.

VPRAŠANJE: Glede na to, da ste izbrali tekste in napisali uvodno študijo v knjigo *Pasti razvoja*, vas prosimo, da nam jo na kratko predstavite.

ODGOVOR: Knjiga, ki obsega 450 strani, je razdeljena na štiri tematske sklope: kulturnozgodovinski viri ekološke krize, političnoekonomske razsežnosti ekološke krize, naravoslovnoteoretični vidiki ekologije, družbena odgovornost ekologov.¹ Besedila so prevedena iz nemščine, angleščine, francoščine in ruščine in so se pojavila v zadnjih 10–15. letih.

VPRAŠANJE: Ne dvomimo, da je prišla med slovenske bralce zelo pomembna knjiga. Zelo pomembne so tudi razmere, v katerih je ta knjiga nastala, če se spomnimo le številnih izzivov, ki si zaporedno sledijo (problematika virov energije, program izgradnje atomskih central, Krupa, scenariji tehnološkega razvoja v srednjeročnem in dolgoročnih načrtovanjih). Še posebej je to zaznati iz številnih odzivov tistih, ki čutijo, da naša družba, zlasti pa zveza komunistov na tem področju nista odgovorila na izzive časa. Iz uvodne študije je moč ugotoviti, da je nekaj knjig na to temo pri nas že izšlo, da pa je to prvi izbor tujih avtorjev. Ker pa med tem pri nas v ekološki zavesti in temu ustreznemu ravnanju ni prišlo do bistvenih premikov, nas zanima, ali lahko domnevamo, da bo izid te knjige na tem področju kaj premaknil. Kako relevantno kulturno dejanje so knjige, posebej v okoliščinah, ko pri nas do ekoloških »gibanj« ni prišlo, kar je samo znak, da ta problematika ni prišla dovolj v zavest ljudi.

ODGOVOR: Da je knjiga izšla pri založbi Komunist ni čisto slučajen splet okoliščin, slučajna pobuda in pozitiven odziv nanjo. V Marksističnem centru CK ZKS je bila ob raznih priložnostih večkrat omenjena tudi ekološka problematika in se ji je skušala odmeriti večja organizirana pozornost v okviru raznovrstne dejavnosti Marksističnega centra, vendar nismo imeli najbolj srečne roke; najbrž tudi zaradi tega, ker ni veliko ljudi, ki bi povezovali naravoslovno-tehnično in družbeno plat ekologije, pa tako pravzaprav ni bilo jasno, kaj naj počne ekološka sekcija.

Vedno sem zagovarjal stališče, da morajo komunisti biti pionirji raznih pobud, novih idej in novih spoznanj. Naknadno se soočati s strokovno in idejno pomanjkljivostjo pobud drugih ni najbolj produktivna in ustvar-

¹ Uvodno študijo pod naslovom *Ekološke meje in protislovja družbenega razvoja* je napisal Andrej Kirn. Drugi sodelavci v okviru posameznih tem so: *Zgodovinski viri sodobne ekološke krize*: Lynn White, *Zgodovinske korenine naše ekološke krize*: Iring Fetscher: Vera in napredek in ekologija v Marxovi in Engelsovi misli; Isaac D. Balbus: Neohegeljanski, feministični, psihoanalitični pogled na ekologijo; *Politika, ekologija, ekonomija*: Hans Magnus Enzensberger: H kritiki politične ekologije; André Gorz: Ekologija in svoboda; William Ophuls: Politika pomanjkanja; Edgar Gärtner: Gospodarski in politični vzroki za krizo okolja; Barry Commoner: Alternativni pristopi h krizi okolja; H. C. F. Mansilla: Kolektivna identiteta, družbeno dojetje naravnih virov in razvojni cilji v Latinski Ameriki; Herbert Kitchelt: Politika jedrske energije; *Teoretske naravoslovno-tehnične razsežnosti ekologije*: G. F. Hil'mi: Sodobno stanje znanstvenih koncepcij biosfere; N. M. Mamedov: Ekološki problem in tehnične vede; V. A. Venikov: Energetika in biosfera; G. A. Kuznecov, V. V. Sarikov: Koncepcija globalnega razvoja: termodinamski aspekti; Jeremy Rifkin: Entropija: nov svetovni nazor; *Družbeno-etična razsežnost strokovne ekološke zavesti*: Dorothy Nelkin: Znanstveniki in strokovna odgovornost: izkušnje ameriških ekologov; Hubert Požarnik: Ali nam grozi potop?

jalna vloga. Sodim, da bi založba Komunist morala biti pred drugimi pri tovrstnih knjižnih podvigih, kar bi imelo lahko velik vpliv na teoretsko kulturo ZK in celotne družbe, ne pa da zaostaja za živo sodobno intelektualno fronto programov drugih založb. Če je založba Komunist samo v majhni meri ogledalo duhovnega stanja, iskanja in duhovnoteoretske idejne politike v ZK, je to ogledalo malce motno in zarjavelo. Aktualen, prodoren knjižni program založbe Komunist, ki bi sledil svetovnemu utripu sodobne znanstvene družbene in družbene marksistične misli, bi lahko veliko prispeval h kakovostnejšemu družbenopolitičnemu usposabljanju v ZK, SZDL in sploh k bogatejši družbeni zavesti!

Mislím, da nobeden, ki se resno teoretsko ukvarja z ekologijo, ne bo mogel iti mimo stališč, ki jih prinaša zbornik.

Pričakujem, da bo to dvignilo miselni standard občega ekološkega razpravljanja. Pomagal bo poglobiti, ostriti, potrditi ali ovreči določena izhodišča. Kaj bo izid knjige teoretsko in praktično pomenil za pozicijo ZK do ekološke problematike, bo pokazala prihodnost. Zbornik je dovolj izzivalen s svojimi stališči in vprašanji, ki kar kličejo po prevrednotenju vrednot. Brecht ima prav, ko pravi, knjiga je orožje, vzemi jo v roke. Ali bo široka javnost to knjigo vzela v roke in bo postala orožje, bo odvisno tudi od tega, koliko se bo založba Komunist potrudila, da bo knjiga prišla do bralcev. Prvi »napori« v tej smeri so me razočarali. Dva tedna po izidu knjige sem odkril, da sta izmed petih knjigarn, pri katerih sem povprašal, samo dve prodajali knjigo (v Šubičevi ulici in pri Kozolcu), druge pa zanj niso niti vedele. Odgovorili so mi, da čakajo, kdaj jim bo založba Komunist poslala knjigo. Vprašal sem na Komunist, zakaj knjige ne pošljejo knjigarnam, pa mi je tovarišica odgovorila, da čakajo, kdaj jim bodo knjigarne poslale naročilo. Takoj mi je bilo vse jasno, da po tej logiki knjige morajo obležati v skladišču. Manjka pa samo elementarna poslovna spretnost in komunikativnost. Kjer prevladuje ravnodušnost, tam je seveda najboljši izgovor, da se zahtevnejše družboslovne knjige ne prodajajo. Nemški knjigarar se mi je na vse strani opravičeval, če trenutno s knjigo ni razpolagal, in mi zagotavljal, da jo bom imel čez dan ali dva in besedo je tudi držal.

Ni nujno, da bi morali obvladovati naše ekološke probleme po vzorcu zahodnih ekoloških gibanj. Lahko ravnamo bolj modro in uspešno samo, če bosta ZK in SZDL tudi na tem področju postali avantgardni teoretski idejni sili in pozitivni dejavnik ekološke politike in prakse.

Vemo, da je politika jedrske energije v svetu v 70-ih letih zašla v hudo krizo. Nekateri zahodni eksperti, ki jih navajam v uvodni študiji, trdijo, da če ne bodo nezgode, potem bo ekonomija zlomila jedrski energetski program. Temu se še edino uspešno upirajo take centralizirane ekonomije kot sta Francija in SZ. Mi pa, kot da se nismo iz teh svetovnih izkušenj in trendov ničesar naučili in načrtujemo v bližnji bodočnosti pet novih jedrskih elektrarn, ki nas bodo potisnile v strahovito materialno-ekonomsko politično odvisnost od tujega kapitala. Dušimo se pod *bremení* 20

milijard \$ dolga, ki se veča, saj glavnice še nismo začeli odplačevati, pa že drvimo v novo strahovito zadolžitev, ki jo bomo kot mlinski kamen obesili okoli vratu sedanji srednji in mlajši generaciji. To je etično in politično neodgovorno. Hkrati pa ni sredstev za ohranitev obstoječih hidroelektrarn in niso izkoriščeni obstoječi domači energetski viri in se ne vlagajo sredstva v varčevanje energije.

Treba se je vprašati, katere strukture in v čigavo korist vodijo takšno tvegano nacionalno energetsko politiko? V sili hudič muho žre. Če ne bi imeli nobenih drugih možnosti, bi hočeš nočeš morali zgraditi še več jedrskih elektrarn. Toda zaenkrat še nismo v tako brezizhodni situaciji. Zakaj se potem nekaterim tako mudi, da bi pohiteli v atomski vek in sklenili faustovsko kupčijo?

VPRAŠANJE: Ali lahko pojasnite obstoječi izbor tekstov glede na geografsko poreklo avtorjev in glede na njihova različna ideološka stališča. Ali lahko nakažete razlike v pristopu posameznih skupin avtorjev, če so?

ODGOVOR: V uvodni študiji sem poudaril naslednja načela, ki so me vodila pri izboru gradiva: teoretska vrednost, raznovrstnost strokovnega pristopa in vidika, razumljivost za širok krog bralcev in novost glede na naše intelektualno obzorje, prevladujoči interes in pristop. Knjiga je v osnovi inspirirana z marksistično miselnostjo, toda v njej so zastopani tudi avtorji, ki so oddaljeni od marksizma ali pa se pojavljajo kot njegovi ostri toda produktivni kritiki, od katerih se lahko marksizem marsikaj nauči, poglobi in razširi svoja stališča. Če bi osnovne pristope razvrstili kot naravoslovne, tehnicistične, družbeno reformatorske, radikalno družbeno kritične (ekosocializem ali ekofašizem), potem v osnovi prevladujejo zadnji trije. Nezadostnost čisto naravoslovnega pristopa je preveč očitna, da bi se lahko obdržal kot globalna ekološka koncepcija.

VPRAŠANJE: Ali ni čutiti, da so posamezne skupine avtorjev (npr. iz Vzhoda) bolj tehnokratsko naravnane – za razliko od drugih skupin (npr. zahodnih Nemcev – Enzensberger itn.)? Katere so skupne točke, zaradi katerih je moč reči, da je tema – ekološke pasti razvoja – globalen problem?

ODGOVOR: Vaš vtis, da so prispevki sovjetskih avtorjev bolj tehnokratski, je delno točen. Če bi izbral zahodne avtorje za ponazoritev naravoslovno-tehničnega vidika, bi že zaradi same zožene vsebine lahko dobili isti vtis. Scientistično-tehnicistična pozicija pride sploh do izraza pri sovjetskih piscih, predvsem glede razumevanja vzrokov in sredstev obvladovanja lastne ekološke problematike. Političnoekonomsko razlago pa uporabljajo pri ekoloških posledicah kapitalizma. V sovjetski literaturi pa naletimo tudi na solidne filozofske analize ekološke problematike, npr. Girusov, Sistema »obščestvo-priroda«, Moskva 1976, ali Novik I., Obšče-

stvo i priroda, Moskva 1979. Lotevajo se ekološke analize v tretjem svetu: T. S. Gavrilova/K. S. Tarasov, Latinska Amerika: ekologija i politika, Nauka 1985, ekologija in mednarodni odnosi: Problema okružajuščeje sredy v mirovoj ekonomike i meždunarodnyh otnošenijah, Moskva 1976, dalje zgodovinskokulturološke ekološke študije: Obščestvo i priroda, Moskva 1980. Producirajo pa seveda tudi čisto tehnično-operativne zahtevne analize, kot Ju. A. Izrael, Ekologija i kontrol' prirodnoj sredy. Moskva 1984, V. V. Vinogradov, Preobrazovannaja zemlja, Moskva 1981, Energija i klimat, Leningrad 1981. S področja globalne ekologije so znana dela M. I. Budyka, Klimat v prošlom i budučšem, Leningrad 1980, ter Evoljucija biosfery, Leningrad 1984, ki pa se običajno sklenejo s tematiko odnosa človeka in biosfere. Kot odgovor na zahodne systemske globalne analize je bil ustanovljen Zvezni znanstvenoraziskovalni institut sistemskih raziskovanj. Omenil bi tudi, da so prevedli nekaj tehtnih novejših del iz svetovne ekološke literature in so v tem pogledu pred nami glede na naše skromno prevajanje na tem področju, npr. Francois Ramade, Osnovy prikladnoj ekologii, Leningrad 1981, Eugen R. Odum, Osnovy ekologii, Moskva 1975, Philippe Saint Marx, Socializacija prirody, Moskva 1977, B. Commoner, Zamykajuščij krug, Leningrad 1971 idr.

Iz navedenih del je razvidno, da bi bilo napačno zgolj na osnovi vključenih del sovjetskih avtorjev v zbornik soditi o širini in naravi sovjetske ekološke misli. Manjka pa ji radikalnejša samokritična politično-ekonomska refleksija. Sprašujete, kaj dela ekološko temo za globalni problem. Sodobni tehnološki način proizvodnje je planetaren in zato se ekološki učinki pojavljajo povsod. Lokalne ekološke posledice se razširijo in prizadenejo prebivalstvo drugih držav. Skupne, univerzalne so nekatere ekološko relevantne značilnosti ekonomske reprodukcije in razvoja (razširjena reprodukcija, tj. ekonomska rast, rast produktivnosti, količinska in kakovostna razširitev raznovrstnosti potreb, tip urbanizacije idr).

VPRAŠANJE: Eden od prispevkov ima našlov: Znanstveniki in strokovna odgovornost – izkušnje ameriških ekologov (Dorothy Nelkin). Iz knjige pa je moč razbrati, da je odgovornost širša. Kaj pa politiki, kako je z etično in politično odgovornostjo?

ODGOVOR: Ekološka odgovornost gospodarske, tehnološke, urbanistične politike je velikanska. Ekologija je zaostрила problem etične odgovornosti do bodočih rodov.

VPRAŠANJE: Ali ni opredelitev za entropijo kot nov svetovni nazor močno precenjena glede na to, da mora imeti svetovni nazor tudi filozofsko utemeljitev. Najbrž pa predpostavlja tudi neko socialno gibanje?

ODGOVOR: Če se neko stališče ne zaostri, se pogosto spregleda njegovo

bistvo. Entropiji ne manjka filozofskega sporočila in filozofske utemeljitve. Entropija je univerzalna. Je v vseh procesih in vseh človekovih aktivnostih. Dolgo časa se je pojem entropije omejeval samo na razsipanje in pretvorbo energije. Georgescu Roegen je entropijo odločno razširil tudi na razsipanje materije. (Matter Matters, Too v: Kenneth D. Wilson ed., Prospects for Growth, New York 1977, str. 293–314) Georgescu sodi, da je Max Planck med vojnama prvi namignil na možnost razširitve entropije tudi na razsipanje materije. Odkril sem, da je popolnoma nedvoumno, eksplicitno ta korak naredil že ruski znanstvenik P.I. Val'den leta 1909 in nato v knjižici Obescenivanje materii, Moskva 1916. »Materija prehaja v stanje razsipanja in postaja neprimerna za kulturni razvoj človeštva.« (Val'den, cit. delo str. 3.) Iz tega je potegnil praktični nauk, da je potreben skrbnejši odnos do naravnih bogastev, ki se jih ima za neizčrpane.

Svetovni »nazor« izraščaja iz celotne znanstvene, umetniške, filozofske ter družbenopolitične življenjske prakse neke epohe. S tega vidika ima entropija preozko osnovo, da bi se sama kot edino zveličavna ustoličila kot nov pogled na svet. Toda njena razsežnost je tako pomembna, da bo brezdvomno vplivala na globoko preobrazbo ne samo obstoječih predstav, pojmovnih intelektualnih shem in vzorcev, ampak tudi na materialno, tehnološko, ekonomsko prakso človeštva. Vsa sodobna civilizacija je v prometejskem zagonu k visoko entropijski družbi. V tem poletu si bo zlomila krila in morala bo pristati v nizkoentropijski kulturi, kar pa ne pomeni preprostega vračanja k sveči in volovski vpregi. Potrebe, zahteve in prisile k nizkoentropijski civilizaciji so že na obzorju. To pomeni prehod k drugačni znanosti, drugi vrsti znanja, drugačnemu izobraževanju, tehnologiji, proizvodnji, potrošnji, kot jih imamo danes. Celotne podobe nizkoentropijske kulture ni mogoče konstruirati iz glave, bo proizvod dejanskega zgodovinskega procesa. Jeremy Rifkin je v svojem prispevku navrgel nekaj možnih obrisov nizkoentropijske civilizacije.

VPRAŠANJE: Ali je mogoče na podlagi vašega vpogleda v svetovno literaturo ugotoviti, ali se zmanjšuje ali pa povečuje razkorak med našo in tujo strokovno in politično osveščenostjo, ki bi morala vplivati na občo?

ODGOVOR: Če imam v mislih še vedno resne ovire in omejitve glede nabave tuje strokovne literature ter zelo počasen in tog sistem naročanja (saj od predloga knjižnici, ustreznega usklajevalnega postopka ter končnega naročila in prihoda knjige preteče lahko tudi eno leto), se neskladje veča. Če pa imam v mislih nekatere prevajalske podvige v zadnjem času (KRT, Delavska enotnost, Komunist, idr.), situacija ni tako črna. Razmehroma hitro smo prevedli nekatera dela, ki so veljala za svetovno uspešnico, npr. Meje rasti, Mikroelektronika in družba, sedaj pa se prevaja uspešnica Silikonski idol. Očiten je zastoj pri prevajanju klasične filozofske in družboslovne literature sploh. Na obeh področjih se ne moremo primerjati s tovrstno aktivnostjo v sosednjih republikah Hrvatske in

Srbije. Pri Cankarjevi založbi je svoj čas izhajala Mala fiziofska knjižnica. Izgleda, da je že zdavnaj izdihnila. V njej je izšlo nekaj lepih okusno in preprosto opremljenih žepnih knjig à la Suhrkamp. Lepa zbirka Misel in čas bi še bolj morala iti v korak s časom in sodobno mislijo.

VPRAŠANJE: Problemi, s katerimi se danes srečujejo dežele v razvoju pri uveljavljanju svoje ekonomske samostojnosti, prav gotovo vplivajo na nadaljnje ekološko-poslabševanje človekovega okolja. Kaj bi lahko rekli o razmerju med ekonomskim razvojem in ekološko zavestjo?

ODGOVOR: Ekonomija prevladuje nad ekologijo, in če je le mogoče, jo povsod ignorira, izriva in obide. Ekologija pogosto samo blaži in popravlja ekscese in preventivno brzda najbolj kričeče možne ekološke destrukcije. V tem pogledu so ekologisti dosegli tudi nekaj lepih preventivnih zmag (npr. zaščita kanjona reke Tare in Soče pred potopitvijo). Ob sedanji ekonomiji in ekonomskih zakonitostih se mora nujno zaostrovati konflikt med ekonomijo in ekologijo. Ekonomija se pomirja z ekologijo samo v tisti točki, kjer odkriva, da so ekološki ukrepi lahko tudi zelo ekonomični, če že ne v integralnem narodnogospodarskem vidiku, pa vsaj v lokalnem in parcialnem smislu.

VPRAŠANJE: Ekološke pasti razvoja postajajo trajne narave. V knjigi dajete poudarek naravoslovno-tehničnemu področju. Zakaj subjektivne sile pri nas niso bolj izostrile stališč do družbenih nalog na tem področju. Katere naloge bi morale predvsem izostriti?

ODGOVOR: Ne bi rekel, da je v knjigi poudarek na naravoslovno-tehničnem področju. Prej bi se strinjal, da je to področje zanemarjeno, saj obsega manj kot eno tretjino celotne knjige. Na zadnjem kongresu ZKJ je bil v resolucijo vključen tudi ekološki amandma. Več pozornosti ekološki problematiki je posvetila SZDL. ZK bi glede ekološke zavesti in pozornosti dobila prej bodečo nežo kot pa rdeč nagelj. Razlog je predvsem v neznanju in v prevladujočem ekonomizmu. ZK mora postati praktični politični in idejni dejavnik pri zaščiti okolja. Izgraditi mora takšno koncepcijo družbenega razvoja, ki bo ščitila ekološke življenjske interese sedanjih in tudi bodočih generacij, da bodo lahko živele v tej naši zaenkrat še lepi, pa vendar že dokaj onesnaženi domovini. Ekološko mora prevrednostiti sedanjo podobo socializma in komunizma.

VPRAŠANJE: Če se ozirate nazaj na pobude, priprave, uredniško delo in končno izoblikovanje te knjige, nas zanima, kaj bi bilo potrebno k taki knjigi danes še dodati oz. približati našim bralcem. Kdo bi moral najbolj posegati po tovrstni literaturi. Kaj bi lahko rekli o mnogoplastnem in protislovnem odnosu naše, na eni strani strokovne in politične, na drugi strani pa obče javnosti, do tovrstne literature na Slovenskem?

ODGOVOR: Če se z nekoliko časovne razdalje kritično ozrem na zbornik, mi je žal, da v njem ni sintetičnega prispevka o medicinsko-zdravstveni plati degradacije okolja, ekoloških vidikov kemijske in vojaške tehnologije. Sam nase sem jezen, kako to, da nisem vključil kakšnega prispevka očeta družbene entropije Georgesca Roegena ali kakšno odlično delo iz usmeritve »steady state economy« iz obdobja 70-ih in začetka 80-ih let. Mogoče se bo ponudila kakšna prilika za zbornik o entropiji družbenega razvoja, kjer bi se navedena vrzel odpravila. Kritično duhovno praznino, izoliranost od svetovne misli vidim tudi v tem, da našemu bralcu niso na razpolago knjige in zborniki z naslednjo tematiko: inteligenca, intelektualci; družbena vloga in zavest naravoslovne tehniške inteligence; znanost-tehnologija-politika; znanost-vrednote-ideologija; filozofsko-kulturni problemi tehnike. Praktično ni del o zgodovini in sociologiji znanosti ter znanosti o znanosti. Po tej literaturi bi morali posegati predvsem univerzitetno okolje, vsa inteligenca, študentje in konec koncev mnogi drugi razmišljujoči ljudje, ki nočejo biti fijakarski konji. Povsod srečujem precejšnje nepoznavanje in neinformiranost, ki je posledica neke ravnodušnosti, nezainteresiranosti, iz katere sta pobegnili strast za novim ter ljubezen do filozofsko-teoretske globine in širine problema.

Vtis imam, da tovrstna literatura le prodira v širšo javnost in postaja dejavnik oblikovanja ekološke družbene zavesti in praktičnega boja za drugačne ekološke alternative. Tovrstna literatura bi lahko postala most med vsakdanjo ekološko vednostjo in strokovnimi analizami, ki s svojimi praktičnimi predlogi in rešitvami posegajo v ekološke eksistenčne razmere ljudi.

Ljubljana, 17. septembra 1985

Pogovarjal se je Ivan Hvala

Vloga drobnega gospodarstva pri razvoju razvitih in manj razvitih območij

(Nekateri vidiki)

Drobno gospodarstvo opredeljujejo po posameznih državah z zelo različnimi merili, ki so navadno odvisna od:

- stopnje razvitosti neke države;
- vplivov ukrepov ekonomskega sistema na poslovanje različno velikih obratov: čim bolj so ukrepi ekonomskega sistema prilagojeni interesom določenih proizvodnih struktur (naprimer velikim obratom), tem večja je potreba po uvajanju dopolnilnih ukrepov za spodbujanje razvoja drobnega gospodarstva;

- vrste dejavnosti, katerih razvoj naj bi z ustanavljanjem in razvijanjem manjših obratov posebej podprli ipd.

Navadno je za opredelitev drobnega gospodarstva odločilno število zaposlenih. Ta podatek je še posebej pomemben v manj razvitih državah, kjer sočasno primanjkuje akumulacije in delovnih mest. Med neugodnimi gospodarskimi gibanji pa je ta kazalec prav tako pomemben za razvite države – tudi za najrazvitejše – ki z ustanavljanjem majhnih obratov skušajo obvladovati nezaposlenost.

Ta kazalec navadno dopolnjujejo podatki o obsegu osnovnih sredstev, s katerimi obrati drobnega gospodarstva razpolagajo, podatki o osnovnih sredstvih na zaposlenega, podatki o skupnem ustvarjenem družbenem proizvodu oziroma narodnem dohodku, podatki o družbenem proizvodu ali narodnem dohodku na zaposlenega ipd.

Razlike v merilih za opredeljevanje pojma drobno gospodarstvo so odvisne tudi od tega, ali so to industrijske ali neindustrijske dejavnosti ali pa posamezne storitvene dejavnosti. Pri tem ostajajo merila za opredeljevanje obratov drobnega gospodarstva v nekaterih dejavnostih (kot so: promet, gostinstvo, turizem ipd.) v posameznih državah nezadostno opredeljena ali pa zajemajo v drobno gospodarstvo samo nekatere od teh dejavnosti.

Pomanjkljivo opredeljen ostaja navadno z vidika drobnega gospodarstva položaj majhnih obratov v kmetijstvu. Zanje običajno veljajo posebni ukrepi, ki pa se z uvajanjem industrijskih načinov proizvodnje v kmetij-

stvu vedno bolj izenačujejo s podobnimi ukrepi za pospeševanje razvoja obratov drobnega gospodarstva nasploh.

Ta in podobna nerazčiščena vprašanja se zastavljajo tudi pri opredeljevanju drobnega gospodarstva pri nas v Jugoslaviji.

Še najbolj popolno in celovito je bilo dozdej opredeljeno drobno gospodarstvo pri nas v dolgoročnem programu ekonomske stabilizacije. Po tem programu drobno gospodarstvo zajema:

- temeljne in delovne organizacije združenega dela z manjšim številom delavcev, s posamično, maloserijsko, kooperativno proizvodnjo in s proizvodnjo po naročilu;

- organizacije združenega dela neglede na število zaposlenih v storitvenih dejavnostih s sredstvi za proizvodnjo v zasebni lasti in vse oblike njihovih združenj.

S tem pa tudi pri nas ostaja pri opredeljevanju pojma drobno gospodarstvo nerešena vrsta vprašanj, ki bi jih morali podrobneje obravnavati in zajeti v skupno opredelitev tega pojma.

Pomen podrobnejše opredelitve tega pojma izhaja iz nujnosti, da se ob vedno večjem pomanjkanju akumulacijskih sredstev za nove naložbe, ki jih zelo naglo klesti vse manjša konkurenčna sposobnost obstoječih navadno glomaznih proizvodenj, ki temeljijo pogosto na zastarelih osnovah, vključijo vsi družbeni viri in zasebni prihranki za uvajanje novih tehničnih in tehnoloških rešitev v posamezne faze obstoječih proizvodenj, še posebej pa na podlagi samostojnih pobud v nove manjše obrate, ki se lažje prilagajajo gibanjem v svetovnem gospodarstvu in na mednarodnem trgu.

O kazalcih za opredelitev pojma drobno gospodarstvo

Pri analizi kazalcev za opredelitev pojma drobno gospodarstov po državah moramo razlikovati kazalce, ki v raznih raziskavah opredeljujejo obrate drobnega gospodarstva kot enoto statističnega opazovanja in so torej odvisni od presoje raziskovalca, in kazalce, ki so zakonsko določeni in zagotavljajo razmejitev med obrati drobnega gospodarstva, ki imajo v gospodarskem sistemu poseben položaj, in ostalim gospodarstvom, ki posluje mimo teh določil.

Primerjalna analiza teh kazalcev, ki smo jo opravili za nekatere države, kaže, da so razlike v kazalcih za opredelitev pojma drobno gospodarstvo neposredno povezane s stopnjo razvitosti posameznih držav. Če omejimo analizo na tri države – Jugoslavijo, Italijo in ZDA – tedaj ugotovimo, da štejemo v drobno gospodarstvo v Jugoslaviji obrate z do 200 zaposlenimi, v Italiji opredeljujejo kot majhne in srednje velike obrate z do 99 zaposlenimi, v ZDA pa uvrščajo med obrate majhnega in srednjega obsega obrate z desetimi milijoni dolarjev osnovnega kapitala. Iz navedenega je razvidno: čim manj je neka država razvita, tem bolj se

uveljavlja kot merilo za opredelitev pojma drobno gospodarstvo število zaposlenih, in narobe – čim bolj razvita je neka država, tem bolj se upoštevajo pri opredeljevanju pojma drobno gospodarstvo drugi, kvalitetnejši kazalci (v navedenem primeru vrednost osnovnega kapitala), ki zagotavljajo tudi večjo učinkovitost poslovanja obratov drobnega gospodarstva.

Ta zakonitost se zelo neposredno kaže v strukturi 25 obratov, ki jih nameravajo zgraditi s sredstvi ljudskega posojila v SAP Kosovo. V teh obratih naj bi se zaposlilo po 200 oseb, vložena sredstva na delavca pa naj ne bi presegla 4 milijone dinarjev.

Obrate drobnega gospodarstva v konkretni praksi v Jugoslaviji delimo na:

- obrate drobnega gospodarstva družbenega sektorja,
- obrate drobnega gospodarstva v zasebnem sektorju.

Ta dva sektorja poslujeta v Jugoslaviji – ne glede na splošna določila, ki veljajo za obrate drobnega gospodarstva – pod posebnimi pogoji. To najbolj neposredno potrjujejo podatki o številu zaposlenih v različnih obratih obeh sektorjev.

Statistične raziskave, opravljene v letu 1983, v katerih je bilo upoštevano stanje iz leta 1981, so pokazale, da se je v tem letu struktura obratov v družbenem sektorju drobnega gospodarstva z do 250 zaposlenimi gibala po republikah in pokrajinah v Jugoslaviji takole: (gl. tab. na s. 1202)

V družbenem sektorju drobnega gospodarstva so torej po republikah in pokrajinah Jugoslavije v letu 1981 prevladovali obrati s 30 do 250 zaposlenimi. Od tega povprečja je odstopalo stanje v Črni gori, kjer je bilo v tem letu več kot četrtina delavcev zaposlenih v obratih z do šestimi zaposlenimi, in v Sloveniji, kjer je bilo v letu 1981 samo 4,8% delavcev zaposlenih v obratih s 126 do 250 zaposlenimi, v obratih z nad 250 zaposlenimi pa samo 1,2% delavcev. S tem se je Slovenija uvrščala v letu 1981 med območja z najmanjšim deležem obratov drobnega gospodarstva z nad 250 zaposlenimi v Jugoslaviji, poleg Črne gore in SAP Kosova, kjer te kategorije obratov drobnega gospodarstva sploh ni bilo.

Za razliko od strukture zaposlenih v obratih družbenega sektorja drobnega gospodarstva, se povprečno število zaposlenih v obratih zasebnega sektorja drobnega gospodarstva po jugoslovanskih območjih giblje takole:

Jugoslavija	1,49
Bosna in Hercegovina	1,39
Črna gora	1,29
Hrvatska	1,71
Makedonija	1,41
Slovenija	1,67
Srbija brez pokrajin	1,27
Kosovo	1,30
Vojvodina	1,66

Struktura družbenih obratov drobnega gospodarstva po številu zaposlenih (1981)

Družbeno-politične skupnosti	Št. obratov drobnega gosp.	Odstotek v skupnem številu obratov	Do 6 zaposlenih	Od 7 do 15 zaposlenih	Od 16 do 29 zaposlenih	Od 30 do 60 zaposlenih	Od 61 do 125 zaposlenih	Od 126 do 250 zaposlenih	nad 250 zaposlenih
Jugoslavija	2563	100,0	7,3	10,0	14,0	21,9	27,0	16,0	3,8
Bosna in Hercegovina	177	6,9	6,2	9,6	10,2	17,5	31,1	21,5	3,9
Črna Gora	53	2,1	26,4	5,7	15,0	20,7	24,5	7,5	–
Hrvatska	645	25,2	9,3	11,9	13,3	22,5	24,0	16,0	3,4
Makedonija	367	14,3	3,5	10,1	17,7	22,6	21,0	15,3	9,8
Slovenija	419	16,3	6,9	11,0	17,2	26,2	32,7	4,8	1,2
Srbija brez pokrajin	567	22,1	6,2	8,5	12,0	18,7	30,0	20,8	3,9
Kosovo	34	1,3	5,9	17,6	14,7	26,5	23,5	11,8	–
Vojvodina	301	11,7	7,5	7,6	12,0	22,9	25,6	22,2	2,0

Iz navedenih podatkov izhaja, da se zasebni sektor drobnega gospodarstva razvija po območjih Jugoslavije v izredno ozkih okvirih in do določene mere v različnih pogojih, ki jih ni mogoče primerjati z doseženo stopnjo razvitosti ali z drugimi razvojnimi značilnostmi posameznega območja.

Delež zaposlenih v manjših in srednje velikih obratih drobnega gospodarstva v najbolj razvitih državah članicah OECD se zelo razlikuje od deleža zaposlenih v drobnem gospodarstvu v Jugoslaviji. Sredi sedemdesetih let so ugotovili, da znaša delež zaposlenih v obratih drobnega gospodarstva z do 50 delovnimi mesti na primer v ZR Nemčiji 12%, na Norveškem 30% in na Japonskem 43% in da je v tovrstne obrate uvrščalo od tri četrtine do devet desetih vseh obratov. V istem obdobju so ustvarjali obrati drobnega gospodarstva v ZR Nemčiji 10% industrijske proizvodnje, na Norveškem 30% in na Japonskem 19%.

V Jugoslaviji je bilo v letu 1981 zaposlenih v zasebnih obratih drobnega gospodarstva 5,0% in v družbenem sektorju robnega gospodarstva 3,4% vseh delavcev, ki delajo v dveh sektorjih. Družbeni sektor drobnega gospodarstva je pri nas v letu 1981 obsegal 8,3% vseh delovnih organizacij, razpolagal je z 1,3% osnovnih sredstev in z 1,7% investicij družbenega sektorja gospodarstva, zagotavljal pa je 3,2% družbenega proizvoda in 3,4% skupnega narodnega dohodka. V istem letu sta družbeni in zasebni sektor drobnega gospodarstva ustvarila skupaj 6,2% družbenega proizvoda celotnega jugoslovanskega gospodarstva.

Razvoj drobnega gospodarstva v Jugoslaviji

Čeprav smo se v Jugoslaviji za razvoj drobnega gospodarstva odločeneje opredelili že z družbenim dogovorom o osnovah skupnega delovanja pri uresničevanju politike razvoja drobnega gospodarstva iz leta 1981, ne moremo trditi, da smo dosegli vidnejše rezultate.

Vloge majhnih obratov nam v obdobju neposredno po drugi svetovni vojni, ko smo začeli razvijati naše gospodarstvo praktično od začetka, ni uspelo občutneje uveljaviti. Tudi ob prizadevanjih za prestrukturiranje jugoslovanskega gospodarstva (ki ga z vso ostrino narekujejo procesi strukturne preobrazbe gospodarstva v skoraj vseh državah v svetu, kjer so temu cilju v zadnjem desetletju prilagajali tudi sistemske ukrepe), prednosti drobnega gospodarstva kljub določenim usmeritvam, za katere smo se občasno odločali, dozdej nismo kaj več izkoristili.

Zaradi vsega tega menimo, da zasluži vso pohvalo naprimer največja prizadevanja v SAP Kosovo, da bi pospešili reševanje vprašanja nezaposlenosti z ustanavljanjem majhnih obratov. Pri tej akciji je to enkratna priložnost, da se najbolj neposredno vključijo v najnovejše razvojne procese v svetovnem gospodarstvu, ki jih ne bi smela prezreti ali pa za njimi zaostajati vsa jugoslovanska območja.

Nerazvita območja se v zadnjem času srečujejo hkrati s problemi popolnejšega izkoriščanja proizvodnih zmogljivosti, ki v dosedanem procesu industrializacije pogosto niso bile dovolj vključene v aktivne razvojne procese, in s problemom usmerjanja dela delovne sile, ki še vedno ni našla zaposlitve v obstoječi proizvodnji, na nova delovna mesta. Ta problem je zlasti pereč v SAP Kosovo, kjer zaposlovanje presežne delovne sile zapleta tudi dinamika rasti prebivalstva, ki je skoraj trikrat hitrejša kot povprečno v Jugoslaviji. Zato je izredno pomembno, da so se za iskanje možnosti za pospešitev razvoja drobnega gospodarstva neposredno odločili prav na Kosovu. Za ta namen je ob prizadevanjih za pospešeno reševanje vprašanja nezaposlenosti predviden celo razpis ljudskega posojila.

To akcijo je treba posebej poudariti, ker pomeni prvi poskus vsaj delne naslonitve na lastne vire financiranja razvoja, saj je dozdej znašal odstotek sredstev dopolnilne pomoči Sklada federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko nezadostno razvitih socialističnih republik in SAP Kosovo za naložbe v družbenem sektorju gospodarstva na SAP Kosovo 83%, dopolnilne pomoči federacije za splošno in skupno porabo v tej pokrajini pa 52%.

Največ sredstev za naložbe so dozdej v SAP Kosovo porabili za izgradnjo infrastrukture in – kakor navadno v drugih jugoslovanskih območjih – za izgradnjo velikih objektov. Ker v teh objektih zelo težko obvladujejo proizvodne postopke, v njih tudi težko dosegajo ustrezne proizvodne in poslovne rezultate. Tovrstnim težavam naj bi se v prihodnje izognili med drugim z ustanavljanjem majhnih obratov, saj jih je lažje prilagajati razvojnim značilnostim proizvodnih dejavnikov v različnih okoliščinah. Vendar pa je pri tem treba omeniti, da tudi majhnega obrata ne smemo obravnavati kot proizvodno in poslovno enoto, ki lahko deluje v kakršnihkoli proizvodnih in institucionalnih razmerah, ampak samo, če mu je poleg subjektivnih in objektivnih dejavnikov proizvodnje na določenem območju zagotovljena ustrezna sistemska podpora.

Iz podatkov je razvidno, da je tudi v dosedanem razvoju, ko dopolnilni sistem pospeševanja razvoja drobnega gospodarstva ni bil celovito izoblikovan, drobno gospodarstvo v SAP Kosovo – pa tudi na drugih območjih v Jugoslaviji – doseglo določene razvojne rezultate, ki niso zanemarljivi.

V Jugoslaviji sta družbeni in zasebni sektor drobnega gospodarstva ustvarila naprimer v letu 1981 (za katero imamo ustrezne podatke¹) naslednje odstotke družbenega proizvoda: a) ustvarjenega v celotnem gospodarstvu Jugoslavije, b) v njegovem družbenem sektorju in c) v zasebnem sektorju gospodarstva:

¹ Čeprav ti podatki niso najbolj natančni, jih pri proučevanju problematike razvoja drobnega gospodarstva ne bi smeli zanemariti, saj kažejo osnovne težnje v razvoju tega sektorja. Podatki v tabeli se nanašajo samo na drobne proizvodne obrate, ki jih metodologija obračuna družbenega proizvoda zajema po organizacijskem načelu, niso pa zajeti neproizvodni drobni obrati, ki jih v nekaterih drugih kazalcih statistika obravnava z drobnimi obrati v gospodarstvu.

	Jugo- slavija	BiH	Črna gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slove- nija	Srbi- ja	Koso- vo	Vojvo- dina
a)	6,2	4,7	5,9	6,6	10,1	7,8	5,0	5,3	5,2
b)	3,2	1,7	1,4		3,1	8,2	3,7	3,0	3,2
c)	28,8	29,4	42,3	33,4	23,1	55,5	18,7	20,4	13,1

Razvoj drobnega gospodarstva je bil torej dozdej po območjih izredno omejen. Drobnogospodarstvo je ustvarjalo v letu 1981 v Makedoniji, pa tudi v Sloveniji, Hrvaški in v Črni gori nekoliko večji odstotek skupnega družbenega proizvoda, manjši in sorazmerno izenačen pa je bil v Srbiji in v obeh pokrajinah, na Kosovu in v Vojvodini. Najskromnejši je bil v letu 1981 v Bosni in Hercegovini. Vse to opozarja, da so se dozdej možnosti za razvoj drobnega gospodarstva po območjih nekoliko razlikovale.

Neglede na razlike v razvoju drobnega gospodarstva po območjih pa velja, da je bil dosedaj skupni družbeni proizvod, ki ga je drobnogospodarstvo v Jugoslaviji ustvarjalo, sorazmerno večji od vloženih sredstev za naložbe na tem področju gospodarstva v celotnih vloženih sredstvih za naložbe v jugoslovanskem gospodarstvu.

Če bi bil odstotek drobnega gospodarstva v skupnih razvojnih gibanjih v preteklosti višji, bi bili tudi dosedanji skupni razvojni rezultati ugodnejši.

V strukturi skupnega družbenega proizvoda drobnega gospodarstva so bili leta 1981 odstotki a) družbenega in b) zasebnega sektorja po republikah in pokrajinah naslednji:

	Jugo- slavija	BiH	Črna gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slove- nija	Srbi- ja	Koso- vo	Vojvo- dina
a)	87,0	88,4	88,1	88,1	87,1	91,6	86,7	77,5	78,8
b)	13,0	11,6	11,9	11,9	12,9	8,4	13,3	22,5	21,2

Odstotek za zasebni sektor je bil torej leta 1981 sorazmerno najnižji v Sloveniji, najvišji pa je bil v Vojvodini in na Kosovu.

V zasebnem sektorju gospodarstva sta se odstotka a) kmetijstva in b) nekmetijskih dejavnosti drobnega gospodarstva (gradbeništva, prometa, trgovine, gostinstva in obrti) gibala po republikah in pokrajinah leta 1981 takole:

	Jugo- slavija	BiH	Črna gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slove- nija	Srbi- ja	Koso- vo	Vojvo- dina
a)	73,1	70,5	56,0	66,5	76,8	44,7	81,2	79,4	86,6
b)	26,9	29,5	44,0	33,5	23,2	55,3	18,8	20,6	13,4

Zanimivi so še podatki o osebnih dohodkih v zasebnem sektorju drobnega gospodarstva.

Osební dohodki v zasebnem sektorju drobnega gospodarstva so bili v letu 1981 po republikah in pokrajinah Jugoslavije naslednji:

	Mesečni OD na delavca oz. lastnika v drobnem gospodarstvu	Mesečni čisti osebni dohodki v družbenem sektorju gospodarstva	Mesečni OD v zasebnem sektorju drobnega gospodarstva v primerjavi z OD v družbenem sektorju gospodarstva (= 100)
	V tisoč dinarjih	v tisoč dinarjih	
Črna gora	24,8	8,8	282
Hrvatska	17,9	10,5	170
Vojvodina	15,5	9,7	160
Slovenija	15,5	11,4	136
Kosovo	14,8	8,2	180
Srbija brez pokrajin	12,1	9,4	129
Bosna in Hercegovina	11,7	9,1	129
Makedonija	9,5	8,1	117
Jugoslavija	14,4	9,6	150

Osební dohodki delavcev in lastnikov obratov v zasebnem sektorju drobnega gospodarstva so bili leta 1981 najvišji v Črni gori. Za četrtno višji od jugoslovanskega povprečja so bili v Hrvatski, temu povprečju so se približali v Vojvodini, Sloveniji in v SAP Kosovu, nad štiri petine jugoslovanskega povprečja so dosegli v Bosni in Hercegovini in v Srbiji brez pokrajin, najnižji pa so bili v Makedoniji.

Kakor je razvidno iz tabele, so bili mesečni osebni dohodki v zasebnem sektorju drobnega gospodarstva v vsej Jugoslaviji v letu 1981 višji kakor osebni dohodki zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva. V Črni gori so bili osebni dohodki lastnikov obratov drobnega gospodarstva in delavcev v teh obratih za 182% višji kakor osebni dohodki zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva, na Kosovu so bili višji za 80%, v Hrvatski za 70%, v Vojvodini za 60%, v Sloveniji za 36%, v Srbiji brez pokrajin in v Bosni in Hercegovini za 29% in v Makedoniji za 17%. To dokazuje, da so bile možnosti za zaposlovanje delovne sile v drobnem gospodarstvu v Jugoslaviji tudi dozdej, ko ni bilo posebnega in celovitega sistema dopolnilnih ukrepov za pospeševanje tega področja gospodarstva, večje od doseženega zaposlovanja in da bi bili lahko rezultati boljši, če ustanavljanje obratov te vrste ne bi bilo omejeno.

Območje	Bruto osebni dohodki delavca oziroma lastnika		Letni davki in prispevki na delavca oziroma lastnika		Neto letni osebni dohodki delavca oziroma lastnika		Družbeni proizvod na preb. (Jug. = 100)
	V tisoč dinarjih	Indeks	V tisoč dinarjih	Indeks	V tisoč dinarjih	Indeks	
Črna gora	512,8	217,2	215,0	197,8	297,8	172,1	80,7
Hrvatska	288,5	122,2	73,5	93,7	215,0	124,3	128,3
Vojvodina	242,6	102,8	56,7	83,6	185,9	107,5	127,6
Slovenija	289,2	122,5	103,6	152,9	185,6	107,3	182,5
Kosovo	198,0	83,9	36,0	55,6	177,7	102,7	33,5
Srbija brez pokrajin	184,9	78,3	40,1	75,9	144,8	83,7	94,8
Bosna in Hercegovina	185,6	78,6	44,9	87,4	140,7	81,3	69,1
Makedonija	143,6	60,8	30,2	45,5	113,4	65,5	64,5
Jugoslavija	236,1	100,0	63,1	100,0	173,0	100,0	100,0

Pri tem je treba upoštevati, da so se 1981. leta davčne dajatve in prispevki od osebnih dohodkov delavcev in lastnikov obratov v drobnem gospodarstvu po jugoslovanskih območjih zelo razlikovali.

Osebni dohodki delavcev in lastnikov obratov v zasebnem sektorju drobnega gospodarstva so bili skupaj z davki in prispevki v letu 1981 (tudi v primerjavi z relativno ravnijo družbenega proizvoda na prebivalca v jugoslovanskih območjih) naslednji: (glej tabelo na str. 1207)

Podatki potrjujejo, da so bili bruto osebni dohodki delavcev in lastnikov obratov v drobnem gospodarstvu sorazmerno najbolj obremenjeni z davki in prispevki, razen v Črni gori (kjer so bili bruto osebni dohodki delavcev oz. lastnikov v drobnem gospodarstvu za več kakor dvakrat večji od jugoslovanskega povprečja), predvsem v Sloveniji, sorazmerno manjše kot povprečje v Jugoslaviji pa so bile te obremenitve na vseh preostalih jugoslovanskih območjih.

Takšen sistem obdavčevanja osebnih dohodkov v zasebnih obratih drobnega gospodarstva v nekaterih primerih torej ni prispeval k usklajevanju ravni osebnih dohodkov v drobnem gospodarstvu po jugoslovanskih območjih. Tudi k uskladitvi bruto osebnih dohodkov v tem sektorju gospodarstva z relativno ravnijo ustvarjenega družbenega proizvoda na prebivalca po območjih ni pripomogel: ti dohodki so bili znatno nad relativno ravnijo družbenega proizvoda na prebivalca v Črni gori in na Kosovu, delno tudi v Bosni in Hercegovini ter v Makedoniji, pod to ravnijo pa so bili na vseh preostalih jugoslovanskih območjih, predvsem v Sloveniji.

Očitno je torej, da so razmere, v katerih se razvija drobno gospodarstvo po jugoslovanskih območjih različne in niso vedno v skladu z doseženo splošno stopnjo razvitosti in s stopnjo razvitosti tega sektorja gospodarstva po območjih.

Posebne ugodnosti, ki jih že sedaj uživa SAP Kosovo, omogočajo uspešen razvoj drobnega gospodarstva v tej pokrajini. Rezultati, ki jih v drobnem gospodarstvu dosegajo, delno tudi potrjujejo, da so na sedanji stopnji razvitosti in pri že obstoječih sistemskih ukrepih v tej pokrajini ustvarjene osnovne razmere za razvoj tega dela gospodarstva.

Vendar pa je na vseh območjih Jugoslavije odstotek družbenega in zasebnega sektorja drobnega gospodarstva še vedno izredno nizek. Temu področju gospodarstva je treba omogočiti znatno več pozornosti v razvoju kot doslej. To bi bilo možno tudi s posebnimi spodbujevalnimi ukrepi, kakršne že več kot desetletje uvajajo v veliki večini razvitejših držav v svetu. Pri tem so si pridobili izkušnje, ki jih tudi pri nas ne bi smeli prezreti.

Razvoj drobnega gospodarstva v državah na različnih stopnjah razvitosti

Ustanavljanje obratov drobnega gospodarstva spremlja razvoj vsake države. Še posebej se število tovrstnih obratov povečuje v fazah hitrejšega

razvoja in naglih sprememb, pa tudi v kritičnih razmerah v razvoju posameznih držav.

Obrate drobnega gospodarstva najbolj pogosto ustanavljajo na začetku razvojnega vzpona v državah na nižji stopnji razvitosti, saj so v teh gospodarstvih možnosti za ustanavljanje velikih obratov dokaj omejene, če niso zagotovljena posebna dopolnilna sredstva za te namene. Izredno hitro ustanavljajo obrate drobnega gospodarstva v zadnjem času tudi v razvitih in celo v najrazvitejših državah (naprimer v ZDA) kot alternativo ustanavljanju velikih obratov, ki so praktično povsod v krizi.

Pomembna funkcija drobnega gospodarstva je v vseh razmerah pospešeno aktiviranje razpoložljive akumulacije. To je še zlasti pomembno v primerih, ko je razpoložljiva akumulacija skromna.

Drobno gospodarstvo se uveljavlja tudi v skladu s prizadevanji za prostorsko izrabo proizvodnih dejavnikov, ker drobni obrat lahko razvoj usmeri tja, kamor vpliv velikega obrata ne sega, ali pa lahko prodre samo z neekonomskimi posegi.

Zelo pomembno vlogo ima lahko drobni obrat pri razčlenjevanju obstoječih zapletenih proizvodnih postopkov, ki so navadno osredotočeni v velikem obratu: posamezne proizvodne faze je mogoče porazdeliti na samostojne manjše proizvodne enote. Kakor je pokazala najnovejša praksa, je smisel takega razčlenjevanja v tem, da je posamične procese mogoče v malem obratu podrobneje spremljati, neposredne proizvajalce bolj aktivirati, spodbujati inovacije ter razvojne procese obogatiti in izpopolniti.

Pomen in vloga drobnega gospodarstva sta v teoriji in praksi gospodarskega razvoja posameznih držav že dalj časa dobro znana. Poznani so ne le odstotki, ki jih ta sektor gospodarstva zavzema v posameznih državah, temveč tudi prednosti in težave, s katerimi se spoprijema v razvojnih gibanjih.

Raziskave, ki so jih sredi sedemdesetih let opravili OECD, so pokazale, da je drobno gospodarstvo po številu obratov v državah s tržnim gospodarstvom na visoki in najvišji stopnji razvitosti praktično prevladujoč. Obenem se je pokazalo, da so v istih državah odstotki drobnega gospodarstva v celotni industrijski proizvodnji nekoliko nižji kot v številu zaposlenih, kar pomeni, da so bili manjši obrati v tem obdobju manj uspešni od velikih.

Majhen obrat je bil v tej fazi razvoja torej v celotni gospodarski strukturi v podrejenem položaju in je opravljal v odnosu do velikega obrata dopolnilno razvojno funkcijo, vendar na gospodarskem področju, za katerega veliki obrat ni kazal posebnega zanimanja.

Na možnost za razvoj in vlogo drobnega gospodarstva sta postali ekonomska teorija in praksa posebej pozorni, ko se je začela vedno vztrajneje kazati potreba po posodabljanju, obnovi, predvsem pa po strukturni preobrazbi gospodarstev posameznih držav. Prvotno je bilo predvideno, naj bi ukrepi gospodarskega sistema, ki so bili sprejeti za

uresničevanje teh ciljev, pospešili proces prestrukturiranja gospodarstva v velikih obratih, v majhne obrate pa naj bi usmerjali presežno delovno silo, ki bi jo pri prestrukturiranju sproščali obrati velikega obsega.

Vendar so ta koncept sorazmerno hitro opustili in se odločili za uvajanje izpopolnjenih ukrepov za razvoj drobnega gospodarstva, s katerimi so ne samo pospešili, ampak tudi popestrili razvoj manjših obratov in jim zagotovili aktivnejšo vlogo v celotnih razvojnih gibanjih. V skladu s tem so v državah članicah OECD že v drugi polovici sedemdesetih let začeli uvajati ustrezne sistemske ukrepe, ki naj bi zagotovili uresničevanje zastavljenih ciljev. Te naloge so zaupali javnim ali napol javnim organizacijam v bančništvu in informatiki, izvajanje ukrepov pa so prenesli na ustrezne nanovo ustanovljene operativne organe in službe s teh dveh področij: na posebne sklade, na operativne, razvojne in investicijske skupnosti, na informacijske centre in centre za tehnično pomoč.

V posameznih državah (naprimer v ZDA, na Japonskem, v Franciji) so na državni ravni ustanovili tudi posebne državne agencije z ustreznimi operativnimi službami za izvajanje posebnih ukrepov za razvoj drobnega gospodarstva (takoimenovanih majhnih in srednjih obratov). Ponekod so delovanje teh agencij porazdelili na manjše regionalne enote ali celo na občinske enote, kjer so ustanovili ustrezne službe za obvladovanje te problematike, pa tudi ustrezne koordinacijske skupine, ki so jim zaupali usklajevanje razvoja v drobnem gospodarstvu z nosilci odločanja o smereh razvoja na teh ravneh.

Med ukrepe za pospeševanje razvoja drobnega gospodarstva so uvrstili predvsem:

- olajšave pri pridobivanju posojil za financiranje izgradnje novih objektov, za posodabljanje in obnovo obstoječih objektov, pa tudi za kreditiranje obratnih sredstev tovrstnih gospodarskih organizacij. Olajšave se nanašajo predvsem na možnosti za pridobivanje srednjeročnih in dolgoročnih posojil, ki jih dodeljujejo javne ali napol javne bančne organizacije, kakor tudi na jamstva ali pa subvencije za obresti za dodeljena posojila, ki jih odobravajo komercialne bančne organizacije, ki se sicer ne ukvarjajo s srednjeročnim in dolgoročnim kreditiranjem,

- davčne olajšave, ki naj bi okrepile akumulacijsko in torej investicijsko sposobnost obratov te vrste, ki sta po obsegu nujno manjši od investicijske in akumulacijske sposobnosti obratov velikega obsega.

Sistemske ukrepi, ki so jih uvedli v sedemdesetih letih, so precej spremenili vlogo in pomen drobnega gospodarstva v razvojnih gibanjih posameznih držav. Te spremembe lahko strnemo v naslednjih ugotovitvah:

- drobno gospodarstvo se je uveljavilo kot dejavnik pri preprečevanju prostorske koncentracije in poslovne monopolizacije razvojnih gibanj, ki bi se sicer zelo hitro zaostrovala skoraj v vseh državah v svetu;

- drobno gospodarstvo je vedno bolj dovzetno za najnovejše tehnične

in tehnološke dosežke, pri upravljanju in organizaciji pa je tudi prožnejše kot upravno organizacijske strukture v velikih podjetjih;

– drobno gospodarstvo se lažje prilagaja potrebam maloserijske proizvodnje in lahko proizvaja za posebne trge in odjemalce;

– drobno gospodarstvo nudi več možnosti za uveljavljanje organizacijskih in strokovnih sposobnosti zaposlenih kot veliki obrat.

S tem pa funkcija drobnega gospodarstva še zdaleč ni izčrpana. Majhen obrat bi moral biti najprimernejša enota, v kateri bi preverjali inovacijske zamisli in nova dognanja, ugotavljali večjo ali manjšo upravičenost tehničnih in tehnoloških rešitev, prispevali k ugotavljanju možnosti za izboljšave v proizvodnji in skrbeli za njihovo uvajanje novih tehničnih in tehnoloških postopkov v redno proizvodnjo, ko bi si določena drobna proizvodnja lahko zagotovila dostop do rednih bančnih sredstev po merilih, ki veljajo za celotno gospodarstvo.

Iz vsega navedenega je razvidno, da je lahko razvoj drobnega gospodarstva izredno pomemben in ga ne bi smeli prepuščati stihiji. V vsaki državi posebej ga je treba v sorazmerju z doseženo stopnjo njene razvitosti, s strukturo gospodarstva in z drugimi razvojnimi značilnostmi vključiti v razvojna gibanja. Prav tako je očitno, da je treba razvoj drobnega gospodarstva, ustrezno njegovi funkciji v razvoju celotne države, usmerjati s posebno zakonodajo, ki lahko temu področju gospodarstva zagotovi obstoj in razvojne osnove. To še posebej velja v razmerah, ko je celotni gospodarski sistem v bistvu prilagojen razvojnim interesom velikih obratov, med katerimi se pogosto prepletajo izredno močne monopolitične vezi, ki onemogočajo drobnemu gospodarstvu vsakršen večji vzpon.

V takih razmerah in bez dopolnilne pomoči se drobni obrat lahko uveljavi le na omejenih področjih, ki jih monopolitične težnje niso zajele, in samo do ravni, ki jo dopušča veliki obrat, ki lahko s pritiskom na drobni obrat v vsakem trenutku zaustavi njegov razvoj.

Tovrstne izkušnje so si pridobile najrazličnejše države v svetu: od tistih, ki se šele začenjajo razvijati, do tistih na najvišji stopnji razvitosti. Te izkušnje pa so nujno izredno specifične, saj je treba ukrepe sistema za pospeševanje razvoja drobnega gospodarstva izoblikovati za vsako državo posebej in v skladu z njenimi posebnimi razvojnimi možnostmi. Pri tem so pomembne razlike v razvitosti in v organizaciji gospodarskih sistemov, pa tudi druge posebnosti v razvoju posameznih držav.

Do takega sklepa o vlogi drobnega gospodarstva (majhnih in srednjih obratov s kapitalom do 10 milijonov dolarjev) so prišli v ZDA. Izhajali so med drugim iz ugotovitve, da se v obratih drobnega gospodarstva vedno pogosteje porajajo tudi pobude za uvajanje, preizkušanje in izpopolnjevanje novih tehničnih in tehnoloških postopkov, pomembnih za razvoj celotnega gospodarstva, in so zaradi tega tem obratom zagotovili ustrezno podporo.

Ugotovili so, da razvoj obratov drobnega gospodarstva v sedanjih zapletenih razmerah ovirajo med drugim:

- visoka inflacija, ki jo majhen obrat teže obvladuje kot veliki obrat, ker ne more tako hitro uveljavljati zvišanja cen,
- vedno manjše možnosti za pridobivanje finančnih sredstev, ki jih je nujno treba zagotoviti z ustrezno državno podporo.

Posebna finančna sredstva morajo biti na voljo pri ustanavljanju majhnih obratov za njihovo začetno fazo razvoja, ko se inovacijske zamisli šele oblikujejo, v fazi razvoja, ko te inovacijske zamisli preizkušajo, in v fazi, ko inovacije uvajajo v redno proizvodnjo ter jo usposablajo za samostojen razvoj. Glede na posebne okoliščine, v katerih potekajo inovacijski procesi, razčlenjeni v tri navedene faze, so v ZDA sistem financiranja naložb v majhne obrate, ki nastajajo samostojno, oprli na tri različne načine financiranja.

V prvi fazi razvoja majhnih obratov naj bi bili njihova finančna osnova individualni prihranki. Ugotovili so, da ima tretjina družin v ZDA z letnimi dohodki do 50.000 dolarjev v lasti petino kapitala, vloženega v majhne obrate. Da bi pospešili rast te vrste prihrankov pri financiranju razvoja drobnega gospodarstva, so zmanjšali davke na osebne dohodke s 70% na 50%.

Drugo fazo razvoja majhnih obratov, v kateri preizkušajo že izoblikovane inovacijske zamisli, so oprli na angažiranost tistega dela kapitala, za katerega je značilna usmeritev v financiranje zelo tveganih in dolgoročno zasnovanih, vendar pa v prihodnosti visoko donosnih naložb; v tem se razlikuje od komercialnega bančnega sistema, ki svoje naložbene odločitve gradi na neposredni donosnosti naložb. Da bi podprli to fazo razvoja majhnih obratov, so davčne obremenitve na dohodke iz rizično financirane proizvodnje že konec sedemdesetih let znižali z 49% na 28%, leta 1981 pa na 20%.

Tretjo fazo v razvoju obratov drobnega gospodarstva so podprli z večjim številom novih predpisov, med katerimi je najbolj pomembna finančna pomoč za razvoj inovacijske dejavnosti v tovrstnih obratih, za katero so s posebno uredbo namenili 1,25% finančnih sredstev zveznega sklada za raziskovanja in razvoj. Zagotovitev dopolnilnih sredstev za naložbe in za tehnični in tehnološki razvoj v majhnih obratih je v ZDA – pa tudi drugod – še posebej pomembna zaradi nizkega odstotka bančnega financiranja majhnih obratov nasploh, zlasti pa sedaj, ko je bančno financiranje skoraj v celoti angažirano pri strukturni preobrazbi velikih obratov.

Z ukrepi, ki so jih sprejeli pri financiranju razvoja majhnih obratov, še posebej pa njihovega tehničnega in tehnološkega napredka, so v ZDA dosegli dobre rezultate. Ti rezultati se kažejo v tem, da je število inovacij na zaposlenega v majhnih obratih za okoli dvainpolkrat večje kakor v velikih obratih, da uvajajo v majhnih obratih inovacije v proizvodnjo hitreje kakor v velikih obratih (v majhnih obratih v 2,22 letih, v velikih obratih pa v 3,05 letih) in da tehnično in tehnološko oplemenitene izdelke prodajajo na trgu hitreje kakor veliki obrati, kar jim zagotavlja kompara-

tivne prednosti. Obenem so ugotovili, da v ZDA od šestdesetih let naprej – po predhodnem zmanjšanju v petdesetih letih – število obratov drobnega gospodarstva zelo hitro narašča: število majhnih in srednjih obratov se je najprej zmanjšalo s 132.000 v letu 1946 na 92.000 v letu 1952; ponovno se je to število povečalo v šestdesetih letih na 182.713 in na 533.520 v sedemdesetih letih, leta 1981 pa na 581.520 in leta 1984 na približno 2.000.000 enot.

Manjšim obratom posvečajo v najnovejšem času precejšnjo pozornost tudi na jugu Italije in v Italiji nasploh. Opazili so, da nastajanje tovrstnih obratov tudi v tej državi ni neposredno povezano z izvajanjem dopolnilnih ukrepov za pospeševanje razvoja določenih, predvsem industrijskih dejavnosti, ampak da je to proces, ki nastaja celo na tistih italijanskih območjih, ki so deležna najmanj pomoči. Ta gibanja so se pojavila na jugu, pa tudi v osrednjih in severnih predelih Italije, in jih obravnavajo kot razvojne procese, ki jih je treba uskladiti z razvojnimi usmeritvami v drugih razvitih državah v Evropi, predvsem v tistih, ki so vključene v OECD.

Raziskave o tem so na jugu Italije še posebej upravičene, če upoštevamo, da znašajo subvencije za bazične veje gospodarstva, ki so bile osnovane v preteklosti v okviru posebnega sistema ukrepov za pospeševanje razvoja manj razvitih območij v Italiji, sedaj letno od 3000 do 4000 milijard lir. S temi sredstvi pokrivajo izgube, beneficirajo obresti za posojila, najeta za obstoječo proizvodnjo, in subvencionirajo sklad za pomoč nezaposlenim. Ta znesek znaša skoraj 1% skupnega dohodka, ustvarjenega v italijanskem gospodarstvu.

Kakor v ZDA so tudi na jugu Italije ugotovili, da je za razvoj majhnih obratov pomembna predvsem zagotovitev ustreznega odstotka v sredstvih bančnega sistema, ki je drugače največ angažiran pri financiranju velikih obratov.² Pri tem je treba poudariti, da so posebni sistem srednjeročnega financiranja razvoja izvajale v Italiji že od šestdesetih let naprej specializirane bančne organizacije, ki so dodeljevale posojila z ugodnejšimi obrestnimi merami, razlike, ki so pri tem nastajale pa so pokrivali s posebnimi državnimi subvencijami. Ta sredstva so namenjali za prednostne naložbe v industriji na celotnem ozemlju države – tudi v njenem južnem delu – upoštevaje pri tem tri merila: lokacijo, obseg naložbe in panogo industrije, za katero so sredstva namenjena.

Ko je šlo za naložbe v majhne in srednje obrate (z do 100 zaposlenimi), so na jugu Italije posojila dodeljevali v višjem absolutnem znesku po nižjih obrestnih merah in z ugodnejšimi vračilnimi roki, namenjali pa so jih za razširitev obstoječih obratov in za izgradnjo novih obratov ter za zaloge.

Približno polovico razpoložljivih bančnih sredstev za financiranje majhnih in srednjih obratov so v preteklosti dobila območja severne in srednje Italije, drugo polovico pa južna Italija. S temi sredstvi za financiranje

² S proučevanjem razvoja bančnega sistema in njegovega prilagajanja novim potrebam na jugu Italije se ukvarja predvsem ISVEIMER, bančna organizacija, specializirana za srednjeročno financiranje razvoja južne Italije. Rezultate proučevanje te problematike objavljajo v različnih publikacijah, predvsem v biltenu z naslovom »Questions for debate«.

majhnih in srednjih obratov so zagotavljali letno v povprečju 40.000 novih delovnih mest: od teh so realizirali približno polovico v južni Italiji, ki zavzema okoli eno tretjino italijanskega ozemlja in kjer živi tudi tretjina prebivalcev vse države.

Razmere konec sedemdesetih let so v glavnem izničile tovrstna prizadevanja, saj so razpoložljiva posojila ob zapletenih razvojnih razmerah začeli namenjati predvsem za odpravljanje izgub v obstoječih obratih, ustanavljanje novih obratov pa so prepustili komercialnemu bančnemu financiranju (ki se je medtem preusmerilo od velikih obratov, ki so v glavnem v krizi, k majhnim in srednjim obratom, ki so pokazali v novejših razmerah večjo razvojno dinamičnost in konkurenčno sposobnost kot veliki obrati) in pobudam, ki jih porajajo gibanja na trgu.

Gre torej za nastajanje majhnih in srednjih obratov, neodvisno od dosedanjega sistema spodbujevalnih ukrepov za razvoj drobnega gospodarstva, in celo tam, kjer je vpliv teh ukrepov najmanjši.

Od leta 1971 do leta 1980 se je število industrijskih obratov na jugu Italije povečalo za okoli 1400 enot ali za 33,3%, število zaposlenih pa za 11,1%. V tem povečanju je okoli 10% velikih obratov (z od 100 do 1000 zaposlenimi), preostalih 23,3% pa zavzemajo majhni in srednji obrati (z od 10 do 99 zaposlenimi). Pri tem pa niso upoštevani novi obrati, ki so zamenjali obrate v likvidaciji. Tem obratom je treba na jugu Italije dodati še obrate z manj kot desetimi zaposlenimi, ki jih je več kot 30% v skupnem številu obratov na tem območju. To je takoimenovani »jadranski model razvoja«, ki se opira na razvoj najmanjših obratov drobnega gospodarstva, zajema pa prvo generacijo podjetnikov – bivših delavcev v obrtnih, industrijskih in trgovinskih organizacijah ter kmetovalcev, ki so se odločili za ustanovitev lastnih obratov, razpršenih na širšem območju južne Italije, zunaj mestnih naselij, predvsem na obalnih območjih in v ravninskih predelih v notranjosti južne Italije. K tem obratom prištevajo na jugu Italije – pa tudi na preostalih italijanskih območjih – še »part-time«
farmerje, delavsko-kmečka gospodinjstva, za katera je značilno, da nekaj njihovih članov ustvarja svoje dohodke v kmetijstvu, nekaj pa z zaposlitvijo v industriji ali obrti.

Poleg teh zvrsti obratov drobnega gospodarstva, ki so se razvile na jugu, pa tudi drugod v Italiji, je v tej državi izredno razširjen sistem dela na domu ali po pogodbi – za določen čas; tako delo pa je zelo negotovo, priložnostno in ga je malo. Tovrstne zaposlitve ne sodijo v drobno gospodarstvo, saj v njihovem okviru ne potekajo zaokroženi proizvodni procesi, ampak le posamezna opravila.

V majhnih in srednjih obratih drobnega gospodarstva na jugu Italije (ali kjerkoli drugod v tej državi) pogosto prevladujejo zastarele proizvodnje, kot so: industrija oblačil, obutvena in pohištena industrija, v nekoliko večjih obratih pa kemična, jeklarska, nekovinska in podobna industrija – odvisno pač od strukture proizvodnje na posameznih območjih.

Te pojave so sprožila nekatera gibanja v razvoju italijanskega gospodarstva od sedemdesetih let naprej, med katerimi so najznačilnejša:

- dosledno izvajanje devalvacije italijanske lire, ki je odprla mednarodni trg za izdelke nekaterih industrij, v katerih prevladujejo manjši obrati. Število takih obratov se je še posebej povečalo potem, ko so nekatere razvitejše evropske države (npr.: ZR Nemčija, Francija in Velika Britanija) opustile določene delovno intenzivne proizvodnje (naprimer pohištveno, usnjarsko, gradbeno industrijo in industrijo oblačil) in omogočile večji izvoz proizvodov teh industrij na njihove trge;

- tolerantnejši odnos sindikalnega gibanja do uveljavljanja socialnih pravic delavcev v manjših obratih;

- večja pripravljenost komercialnih bank za kratkoročne naložbe v manjše obrate zaradi procesa decentralizacije bančnega sistema, ki nastaja spričo vedno bolj tveganih naložb v velike obrate, ki so nasploh v krizi.

Mnenja o prihodnjem razvoju majhnih obratov so različna. Nekateri zagovarjajo stališče, da tovrstni obrati nimajo možnosti, da bi napredovali v industrijske obrate z modernimi proizvodnjami in da torej nanje v bodoče ni mogoče računati. Drugi pa menijo, da je treba obratom te vrste poleg sedanjih davčnih in administrativnih olajšav zagotoviti tudi ustrezne oblike srednjeročnega in dolgoročnega financiranja, ki sedaj še ne zadoštujejo. Majhne obrate naj bi srednjeročno in dolgoročno financiranje bančne organizacije samostojno ali ob ustrezni podpori države, ki pa ji strokovna javnost spričo raznovrstnih nepravilnosti v dosedanjih državnih posegih v razvoj gospodarstva ni preveč naklonjena.

Strokovnjaki, ki se zavzemajo za uveljavitev vloge majhnih obratov v razvoju gospodarstva, menijo, da bi morali v te obrate prenesti tiste dejavnosti, ki jih bodo decentralizirali iz velikih obratov, in obenem usmeriti vanje tisto delovno silo, ki jo bo prav ta proces sproščal iz sedanje proizvodnje. Razvoju majhnih in srednjih obratov bi torej morala ekonomska politika zagotoviti v sedanjem ekonomskem sistemu ustrezno mesto. Gre za proces, ki bi zmanjšal presežke delovne sile v obstoječi proizvodnji in preprečil odliv te delovne sile v manjše in večje aglomeracije, ki se že dozdej niso vedno skladno razvijale, hcati pa bi omogočil decentralizacijo razvojnih gibanj tudi na območja, ki do zdaj niso bila vključena v najnovejše razvojne procese, in jim zagotovil ohranitev prostorsko razpršene dediščine preteklega razvoja.

Majhni in srednje veliki obrati na jugu Italije se doslej niso uveljavili kot nosilci tehničnih in tehnoloških inovacij tako kot v ZDA, vendar pa se strokovnjaki v svojih razpravah zavzemajo tudi za uveljavitev te razvojne funkcije drobnega gospodarstva in za spodbujanje ustreznih oblik bančnega financiranja tovrstnih pobud.

Podporo drobnemu gospodarstvu opravičuje tudi to, da so na italijanskem jugu in v Italiji nasploh z velikim razmahom tega področja gospodarstva v zadnjih letih zagotovili sorazmerno ugodno dinamiko zaposlovanja. Ob splošnem povečevanju ukinjenih delovnih mest zaradi tehnološkega

napredka in prestrukturiranja proizvodnje v velikih obratih so celo zmanjšali število nezaposlenih, nasprotno pa jim v ZDA – kljub hitremu razvoju obratov drobnega gospodarstva – še ni uspelo zaustaviti rasti nezaposlenosti.

V prid razvoju obratov drobnega gospodarstva v Italiji govori tudi to, da zaposleni v teh obratih nasplošno dosegajo v povprečju takšno raven osebnih dohodkov kot zaposleni v velikih obratih.

Literatura:

1. Komisija zveznih svetov za vprašanja ekonomske stabilizacije, Položaj in razvoj drobnega gospodarstva, Delavska enotnost, Aktualna tema, št. 16, Ljubljana, april 1983.
2. Bendeković J., Razvoj male privrede na osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, Ekonomski pregled št. 7–8, 1984, Zagreb, str. 299–314.
3. T. Petrin, Sistemski pogoji za delovanje drobnega gospodarstva, Raziskovalna skupnost Slovenije, Ljubljana 1984.
4. I. Ravnikar, Drobnog gospodarstvo in prestrukturiranje proizvodnje, Teorija in praksa št. 3, 1984, str. 295–300.
5. Zvezni zavod za statistiko, Mala privreda individualnog sektora, 1976–1981, statistički bilten, št. 1341, Beograd, december 1982.
6. Zvezni zavod za statistiko, Mala privreda društvenog sektora, 1980 in 1981, statistički bilten št. 1362, Beograd, maj 1983.
7. Zvezni zavod za statistiko, Statistički godišnjak SFRJ.
8. Acs Z. J., The growth of small business, an American perspective, Mezzogiorno d'Europa, št. 2, 1984, str. 155–168, Neapelj, London.
9. Usai G., Local enterprises: An important resource for social and economic development in the Mezzogiorno, Mezzogiorno d'Europa, 2, 1984, Napoli in London, str. 239–256.
10. ISVEIMER, European industry and southern Italy, bulletin, Questions for debate, št. 27–28, Napoli, junij–julij 1980.
11. OECD, The aims and instruments of industrial policy: a comparative study, Paris, 1975.
12. Pravettoni S., Operazione salvataggio, Mondo economico št. 35, 1980, Milano, str. 16–17.
13. G. Palmerio, Some reflections on the gap between North and South in the economic context of today, Mezzogiorno d'Europa, str. 157–168, št. 2, 1982.
14. A. Petriccione, A policy to foster small industry, Mezzogiorno d'Europa, št. 4, 1982, str. 467–472.

Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983 (1)

I

Ob koncu sedemdesetih let smo prvič v povojnem empiričnem raziskovanju vere in nevere v Sloveniji (ali natančneje cerkvene religije in nereligije) poizkušali ugotoviti smeri razvoja in gibanja teh družbenih pojavov v določenem časovnem obdobju. Takrat smo pregledali obdobje 1968–1978. Rezultate smo objavili tudi v knjižni obliki¹.

Na tem mestu želim kar najbolj strnjeno opozoriti na glavne, a vendarle začasne ugotovitve, do katerih smo v tej študiji prišli.

1. V opazovanem obdobju (1968–1978) kaže globalna struktura vernih in nevernih statistično zaznavno težnjo po količinskem nazadovanju skupine vernih od 67,8% v letu 1968 do 45,3% v letu 1978. Ugotovljeni padec (padanje) je še izrazitejši, če primerjamo podatke iz leta 1978 s podatki statističnega popisa prebivalstva leta 1953, ko se je za verne izreklo kar 85,7% prebivalstva Slovenije.

Na tej podlagi sem večkrat zapisal, da je konec mita o katoliški Sloveniji in gesla dober Slovenec – dober katolik. Danes bi temu dodal, da se je končno izčrpala *tradicionalna* vloga katoliške religije in katoliške cerkve v Sloveniji, ko je igrala eno od odločilnih pri konstituiranju slovenskega naroda in pri ohranjanju narodne identitete. Tudi pri Slovencih je stopila na zgodovinsko sceno laična ideologija, laična kultura, čeprav pozneje kot pri mnogih drugih evropskih narodih. Ne more biti nobenega dvoma, da je to v najtesnejši zvezi z narodnoosvobodilnim gibanjem že pred prvo svetovno vojno, da izvira neposredno iz osvobodilne vojne 1941–1945 in da ima za to zasluge Komunistična partija Slovenije s svojo slovensko nacionalno usmeritvijo, ki jo je utemeljil Sperans s svojim delom o slovenskem narodnem vprašanju vsaj na ravni taktične, če že ne strateške usmeritve.

Pri tem pa nikakor in nikoli ne bi smeli prezreti vloge, ki jo je imela slovenska laična kulturna inteligenca, zlasti književniška, ki je ne gre omejevati zgolj na naključne sopotnike komunistov. Prezreti pa tudi ne smemo svobodomiselnost usmerjene krščanske inteligence, še posebej krščanskih socialistov, ki so s svojim zavzemanjem za kulturni pluralizem, zoper katoliško ortodoksijo in triumfalizem pripomogli k procesom dedogmatizacije slovenske narodne zavesti in s tem do legitimitete ustvarjalnega marksističnega svetovnega nazora in akcije. Teologijo osvoboditve današnjega Gutierrezza in bratov Boff smo v Edvardu Kocbeku in drugih

¹ Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji, M. Kerševan, Cerkevna religioznost, Maribor, Obzorja 1982 – ti podatki se nanašajo na odrasle (od 18. leta dalje) prebivalce Slovenije in ne vključujejo otrok in mladine. – V poročilu dodajamo tudi nekatere nove interpretacije in osvetlitve, ki jih v citirani knjigi ne navajamo.

krščansko socialističnih intelektualcih imeli že v tridesetih letih. Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda potemtakem priča tudi o akcijski moči slovenske teologije osvoboditve. Njihova povojna usoda pa dodatno priča, da ima prav T. Hribar, ko ugotavlja:

»Kar zadeva razmerje med teologijo osvoboditve in marksizmom, je vprašanje, ali Boff pozna tiste teze klasikov marksizma, ki nemarksistične misli in nekomunistična gibanja priznavajo tudi le kot orodje. Jih dopuščajo torej samo kot sredstvo. Tudi Lenin v tezah za II. kongres (1920) Kominterne začrta naslednjo strategijo: komunisti se morajo zavedati, da med zatiranimi narodi in ljudstvi boj vselej poteka v dveh fazah. V prvi fazi je to narodnoosvobodilni boj, v katerem morajo komunisti sodelovati z vsemi demokratičnimi silami. V drugi fazi pa gre za prehod k diktaturi proletariata, v katerem se je tako imenovanih demokratov treba kot sopotnikov znebiti, kajti proletarski revoluciji ne morejo slediti, njihovo zavzemanje za narod pa se z vidika ‚proletarskega internacionalizma‘ izkaže kot ‚nacionalni egoizem‘. Vprašanje je torej, če lahko takó krščanstvo (v obliki teologije osvoboditve) kot marksizem (v obliki leninizma) ohranita, ob tem ko drug drugega uporabljata kot orodje oz. sredstvo, svojo samostojnost, svojo vsebino in svoje temeljne interese. Po mnenju teologa Boffa lahko, po mnenju papeža Janeza Pavla II., očitno ne«. ²

Najbrže ni odveč opomniti, da vsaj prvi del opazovanega desetletnega obdobja s procesi demokratizacije našega političnega in kulturnega življenja, v katerem so med delom marksistov prišli do polnega izraza nazori o dialogu med marksisti in kristjani kot strateški usmeritvi, pa tudi politika državnih organov do vere in cerkve je bila v primerjavi s prejšnjim, pa tudi kasnejšim obdobjem, manj represivna, bolj liberalna. Ta časovni referenčni okvir kaže nujno pritegniti v poglobljeno interpretativno analizo.

2. Druga značilnost je povezana s heterogeno sestavo vernih. Čeprav naš analitični model še daleč in niti približno ne izčrpa te heterogenosti, vseh pestrih načinov in oblik verovanja in verskega prakticiranja družbenih razredov, družbenih slojev, družbenih skupin in posameznikov, nam vendarle pomaga razumeti prevladujoče težnje in, kot bomo videli kasneje, tudi procese rušenja verskega monolitizma, tradicionalizma in triumfalizma.

Tako je delež tim. vernih – cerkveno doslednih (tistih, ki za sebe izjavljajo, da so verni in vsaj *vsako*-nedeljo obiskujejo verske obrede) padel od 21,7% leta 1968 na 11,8% v letu 1978. Le vsak deseti odrasli prebivalec Slovenije je po teh podatkih v cerkvi pri verskih obredih vsako nedeljo. In če ta kriterij vzamemo kot indikator padanja cerkve kot organizacije, potem 1978 le desetina odraslega prebivalstva tvori aktivno članstvo te cerkve.

Če priključimo tej skupini še tiste, ki gredo k verskim obredom vsaj enkrat mesečno, potem je bilo tim. *vernih* – *cerkvi zvestih* (nedeljskih in

² Tine Hribar, Okrožnica o odrešenjskem trpljenju in teologija osvoboditve, Naši razgledi, 9. 11. 1984, str. 633.

mesečnih praktikantov) leta 1968 v Sloveniji 32,08% in leta 1978 20,5%, torej petina odraslega prebivalstva, kar je z ene strani veliko (če upoštevamo visoko raven socialne in politične apatije pri nas ter zelo visoko stopnjo privatizacije – (zapiranja v osebno in družinsko življenje), z druge strani (če upoštevamo zunanjo sliko predvojne katoliške Slovenije) pa izredno malo.

Tretja skupina te heterogene vernosti so tim. *verni – do cerkve ravnodušni*, tisti, ki sami sebe štejejo za verne, a se udeležujejo verskih obredov le ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih, torej nekajkrat letno. Očitno gre v tem primeru za najnižjo stopnjo identifikacije s cerkvijo. O tem ne sklepam le na podlagi kazalca o obiskovanju verskih obredov, marveč tudi drugih. Ugotovili smo, na primer, da je obseg nesoglašanja s temeljnimi katoliškimi dogmami prav v tej skupini najbolj razširjen³. Delež vernih – do cerkve *ravnodušnih* v slovenski odrasli populaciji, znaša leta 1968 23,2% in leta 1978 20,1% in je v nasprotju z deležem vernih – cerkveno doslednih, ki v desetletju pada, praktično nespremenjeno. To pa seveda pomeni, da je med slovenskimi verniki vedno več do cerkve ravnodušnih, kar potrjuje interpretativno hipotezo o dehomogenizaciji vernosti tudi na manifesten način.

Pri tem ne smemo prezreti, da se v strukturi vernikov vseh deset let pojavlja tudi *skupina necerkvenih* (od 8,0% do 4,7%), tistih, ki sebe štejejo za verne, a ne obiskujejo verskih obredov. Ni torej tudi minimalne stopnje identifikacije s cerkvijo z vsemi drugimi znaki razkroja tradicionalne vernosti, ki je določena tudi z vdanostjo in poslušnostjo cerkveni organizaciji oz. cerkvenemu uradništvu.

3. Tretja ugotovitev se navezuje na gibanje tim. *cerkvenosti* prebivalstva, pri čemer cerkvenost razumem kot »celoto individualnih religioznih načinov mišljenja in obnašanja, ki so določeni in oblikovani od cerkve ali od drugih religijskih organizacij.«⁴ Če jo izračunamo po kriteriju obiskovanja verskih obredov, je bilo rednih ali občasnih obiskovalcev cerkva med odraslim prebivalstvom leta 1968 58,9% in leta 1978 45,7%. Neudeležencev cerkva pa je bilo 38,5% (leta 1968) in 52,6% (leta 1978). To tudi na svoj način pričuje o eroziji vpliva cerkve v opazovanem časovnem obdobju.

4. Iz doslej povedanega logično pričakujemo, da ob padanju vernosti *narašča nevernost*. Medtem ko jih je bilo l. 1968 statistično ugotovljenih 29,6%, torej skoraj vsak tretji prebivalec Slovenije, jih je bilo leta 1978 42,8%, torej že skoraj vsak drugi. Količinsko je naraščanje nevernih nesporno in samo po sebi zgovoren dokaz o globinskem procesu razkristjanjevanja slovenske družbe v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Žal nam raziskave niso dale nobenih resnejših podatkov o homogenosti oziroma heterogenosti *nevernosti* ali povedano drugače: ničesar določ-

³ Medtem ko veruje v posmrtno življenje 64,9% vernih – cerkveno doslednih, je ta delež v skupini vernih – do cerkve ravnodušnih le 17,6%. Op. cit. 1, str. 69.

⁴ Prim. op. cit. 1, str. 24.

nejšega ne vemo o oblikah in načinih neverovanja odraslega prebivalstva v Sloveniji. Le po nekaterih znakih lahko sklepamo, da imamo opraviti tako z borbenimi ateisti, s praktičnim in teoretičnim ateizmom, z versko nebriznostjo, skepticizmom in z vsemi drugimi raznovrstnimi oblikami neverovanja. K temu lahko z veliko verjetnostjo dodamo še formalno javno ateistično držo dela prebivalstva, ki smatra, da s tem ustrezajo domnevni uradni, državni ideologiji in da bodo tako lažje napredovali v življenju oziroma si pridobili manjše ali večje življenjske koristi.

Znova moramo opozoriti na misel sociologa M. Eliade-ja, da je areligiozni človek v čistem stanju (a l'état pure) celo v sodobni družbi redok pojav. Proces desakralizacije je namreč tudi v naši porabniški družbi spraval na površje različne vrste »degradiranega« ritualizma in maskirane mitologije, kar nekateri sociologi imenujejo tudi hibridno sakralnost. Na tak način razmejeni vera in nevera, kot smo to storili v naših raziskavah, pomenita, da se uvrščajo med oblike nevere tudi vsi pojavi praznoverja, demonologije, teozofije, idolatrije, preroštva, iger na srečo, pa tudi pojavi mistike ideoloških totalitarizmov, ne glede na to, ali se izražajo manifestno ali pa so v družbenih odnosih navzoči prikrito in latentno.

Naše raziskave vere in nevere na Slovenskem so vsekakor v marsičem pomanjkljive. Njihova izrazita pomanjkljivost je vsekakor ta, da nam pridobljeni podatki prav ničesar ne povedo o vsebini in oblikah nevernosti. Morda je tudi to dajalo v preteklosti nekaterim cerkvenim avtorjem spodbud in poguma, da so neverujoče označevali kot pomanjkljive, nezadostne ali celo manjvredne ljudi. V tem oziru pomeni prispevek dr. A. Stresa bistveni napredek:

»Človek ima svoj svet. Lahko bi ga po svetopisemsko imenovali srce . . . Vsak izmed nas čustvuje, bolj ali manj močno dojema svet in ljudi okoli sebe, nosi v sebi načrte za prihodnost, ideale, vrednote. Kar doživlja, ocenjuje in z večjo ali manjšo umetniško močjo tudi izraža. Ta svoj notranji svet razvija, bogati z branjem leposlovja, filozofije, udejstvovanjem pri drugih umetnostih, z moralnim zavzemanjem za vse, kar ima za dobro in osrečujoče . . . Neverujoči živijo duhovno življenje v širšem pomenu besede, se pravi notranje življenje, ki je povezano z dejstvom, da je človek duhovno bitje. Verni pa lahko živijo tudi duhovno življenje v ožjem pomenu besede, duhovno življenje v tesni povezanosti z vero.«⁵

5. Raziskovalni model je omogočal tudi korektno identifikacijo tim. *neopredeljenih*. To so tisti, ki za sebe ne morejo reči niti da verujejo niti da ne verujejo in ob tem obiskujejo ali pa ne obiskujejo verske obrede. Njihov obseg se giblje od 8,5% leta 1969 (leta 1968 namreč te modalitete nismo vključevali) do 11,8% leta 1978. Skupina je potemtakem dokaj stabilna, čeprav bi lahko pričakovali, da bi bila nekoliko večja, saj je neopredeljenost reden pojav, ki spremlja sekularizacijo oziroma nazorsko in kulturno pluralizacijo.

⁵ »Družina«, št. 44, 18. novembra 1984.

Mislim, da bi lahko izpostavili, na ravni podmen seveda, vsaj dva razloga za sorazmerno zakrnelost pojava neopredeljenih. *Prvi* leži v slovenski kulturnopolitični tradiciji, kakršna se je še posebej oblikovala med obema svetovnjima vojnoma, ko je bilo praktično celotno prebivalstvo socialnopolitično prisiljeno opredeljevati se *za katoličanstvo vsaj na formalni ravni*, saj je bil to pogoj za vse javne uslužbence in za vse druge zaposlene v podjetjih ali ustanovah v katerih je dominiral vpliv države ali (prevladujočega) klerikalnega kapitala. Mehanizmi formalne in neformalne prisile ter kontrole so bili izdelani do potankosti. Vsako nasprotovanje predpisnemu (religioznemu) obrazcu je pomenilo socialni in politični upor z vsemi posledicami. Zaradi slabo razvitega političnega (strankarskega) pluralizma so bila časovna obdobja (ob občasni vladavini liberalnih meščanskih strank) dovoljenega manifestnega izražanja nevarnosti silovito skromna. Nevarnost je bila zato povezana le s skromnimi institucijami politično progresivnih strank ali sindikalnih organizacij in tako omejena na članstvo ilegalne komunistične partije in njenega mladinskega dela ter na del razrednih sindikatov. Bipolarnost vera-nevera je bila izrazito politično obarvana, nevera in vera sta bili izrazito politični dejanji z nasprotnimi predznaki, če pri tem zanemarimo gibanje krščanskega socializma, ki intervenira v to enostavno in poenostavljeno bipolarno shemo; pa tudi krščanski socializem je bil, po nuji socialnoekonomskih razmer, versko zaznamovano politično gibanje.

Drugi razlog pa lahko najdemo v naši povojni (po letu 1945) kulturnopolitični tradiciji. Deloma zaradi medvojne cerkvene kolaboracije z okupacijskimi oblastmi, pa zaradi povezovanja cerkvenih uslužbencev s povojnimi oblikami agresivnega nasprotovanja novi državnim in družbenim ureditvi (kontrarevolucija), kakor tudi zaradi prevladovanja temeljnega gesla kominterne o nujnem *boju proti religiji*, je imelo (in deloma to velja še danes) *opredeljevanje za vero ali nevero prav tako izrazita politična znamenja*. Neopredeljenost je vsaj nekaj časa imela enako politično konotacijo kot tim. politična sredina med narodnoosvobodilno vojno, ki so jo odločno zavračali tako z ene kot z druge strani. In tako si v zavestno in nezavestno upočasnjevanju kulturi in nazorski pluralizaciji tudi (ne)verska opredeljenost le s težavo utira pota v prostor pod soncem.

6. V mejah, ki jih omogočajo javnomnenjska raziskovanja, smo pri opazovanju obdobja 1968–1976 preizkušali tudi podmeno, da *religijsko obnašanje* sodobnega, tudi našega človeka, ki se šteje za vernega (kristjana), *občutno* odstopa od doktrinarnih, *dogmatičnih verovanj* in tako drobi ter prekinja enotnost cerkvenega in teološkega nauka. Že pri preizkusu kazalca o obiskovanju verskih obredov (nedeljskih) sem ugotovil, da očitno prevladuje delna identifikacija s cerkvijo in z njenimi vrednotami (normami) in sicer ne glede na njeno zgodovinsko dominacijo tudi v slovenskem družbenem prostoru. To je bilo potrjeno tudi s preizkusom (ne)verovanja v dogmo o posmrtnem življenju. V dveh časovnih sondažah (1969, 1975/76) smo ugotovili količinsko dokaj stabilno distribu-

cijo stališč. »Trdna vera v posmrtno življenje« (11,8% in 11,4%) je s svojim deležem v obeh raziskovalnih letih manjša, kot je delež rednih obiskovalcev verskih obredov (17,6% in 14,5%)⁶. Že to nas opozarja na »asimetričnost« dogmatičnih verovanj pri vernikih. Podroben vpogled v distribucijo stališč do vere v posmrtno življenje po skupinah vernih in nevernih pa navede k zaključku: »Čeprav je v obeh skupinah nevernih (doslednih in nedoslednih) v obeh letih tudi določen odstotek takšnih, ki verujejo ali pa se glede vere v posmrtno življenje ne morejo izreči, opazimo temeljno odstopanje prav v vseh skupinah vernih v smeri, da ne verujejo v posmrtno življenje. Pri tem se jasno pokaže, da je »nevernih vernikov« toliko več, kolikor bolj so odtujeni cerkvi (ne obiskujejo verskih obredov ali pa to delajo poredkoma). V tem smislu je vera v posmrtno življenje najbolj navzoča v zavesti vernih-cerkveno doslednih, torej tistih, ki redno (vsako nedeljo) obiskujejo verske obrede in najmanj v zavesti tistih vernih, ki sploh ne obiskujejo obredov. Trdna vera v posmrtno življenje pa je sploh 2–3 krat bolj zastopana pri cerkveno doslednih (45,3% leta 1969 in 49,5% leta 1975/76) kot pri dugih skupinah vernih.

Toda kljub tem podatkom ne smemo prezreti, da je tudi pri tej skupini vernikov, ki so s cerkvijo najbolj povezani, navzoče veliko odstopanje od cerkvene norme, saj vsak tretji med njimi ali sploh ne veruje ali pa je neopredeljen, kar kaže, da je dogmatična trdnost načeta tudi pri njih. Še bolj je zanimiva skupina vernih – cerkveno ravnodušnih (le ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih obiskujejo verske obrede), ki so praktično obredno skoraj popolnoma odtujeni od cerkve. To se pokaže tudi pri veri v posmrtno življenje, saj jih skoraj polovica (46,3% in 48,4%) sploh ne veruje, nadaljnja tretjina (31,3% in 33,3%) pa je neopredeljenih, kar bi celo dovolilo izraz »neverni kristjani«.⁷

8. Vsekakor je zanimiva tudi regionalna distribucija vere in nevere. Tu smo izhajali iz podmene, da je Slovenija kot geografski in nacionalni prostor raznolika, da imajo njeni posamezni deli svoje zgodovinske, kulturne in politične posebnosti, da so med posameznimi regijami zaznavne razlike v stopnji, intenzivnosti in dinamiki družbenoekonomskega razvoja, da imamo glede na industrializacijo in urbanizacijo tudi v Sloveniji razlikujoče se predele in da to mora vplivati tudi na razlike v vernosti in nevernosti v danem trenutku in v desetletnem časovnem obdobju.⁸ Najbolj verno in najmanj neverno je v obdobju 1968–1978 Pomurje (leta 1968 vernih 80,0%, nevernih 19,5% in leta 1978 64,0% vernih in 24,4% nevernih. Po visokem deležu vernih (l. 1968 79,5%, l. 1978 52,0%) in nizkem deležu nevernih (l. 1968 17%, l. 1978 33,3%) se Pomurju približuje Koroška. Pomurju se približuje tudi Podravje, čeprav vključuje tudi mestno aglomeracijo Maribor (vernih l. 1968 76,0% in 58,0% leta 1978;

⁶ Glej podrobno interpretacijo in celotno podatkovno dokumentacijo v op. cit. 1, str. 54–78.

⁷ Op. cit. 1, str. 70.

⁸ V Sloveniji smo opazovali dvanajst regij. Podrobne utemeljitve takšne, deloma statistične in deloma geografsko-družbene regionalizacije, so razvidne iz že večkrat citiranega dela (op. cit. 1, str. 142–179).

nevernih 18,4% l. 1968 ter 32,2% leta 1978). Tem trem najbolj vernim in najmanj nevernim regijam sta kontrastni *Obalnokraška* regija (1968: vernih 60,8%, nevernih 36,0%; 1978: vernih 28,2% in nevernih 54,4%) ter *Zasavje* (1968: vernih 32,0%, nevernih 45,3%; leta 1978: vernih 33,4%, nevernih 55,6%). *Goriška* regija v nasprotju s prav vsemi drugimi v opazovanem obdobju ne izkazuje skoraj nobenih premikov, in sicer ne glede na druge (socialnoekonomske, kulturnopolitične, urbane itd.) spremembe (verni: 1968–54,0%, 1978–48,5%; neverni: 1968–44,0%, 1978–42,3%). Ostalih šest regij je na sredini lestvice, in sicer:

	verni		neverni	
	1968	1978	1968	1978
Savinjska	73,4	50,0	26,0	35,7
Spodnje posavska	64,0	47,7	32,0	26,7
Dolenjska	72,8	31,5	24,0	54,3
Osrednja Slovenija	62,6	33,1	35,3	58,6
Gorenjska	59,5	41,1	38,2	47,6
Kraška	72,0	48,9	26,0	33,3

V tej tabeli »izstopa« še Dolenjska, in sicer z izjemnim padcem vernih, kar pa je treba sprejeti z zadržki, ker je »katastrofalno« le leto 1978, prejšnja raziskovalna leta pa izkazujejo »normalno« zniževanje. V svoječasnih komentarjih sem opazil, da pri presojanju podatkov ne smemo prezreti škofijskih okvirov, in sicer v tem smislu, da obstajajo (v preteklosti – sedanjosti) različni stili in načini cerkvenega vladanja in upravljanja. Ob tem je zanimivo, da so regije, vključene v mariborsko škofijo, bolj verne kot tiste iz ljubljanske ali koprške škofije.

9. Med (vsaj zame in še vedno) najbolj presentljive podatke, do katerih smo prišli pri desetletnem opazovanju, sodijo tisti o *slojevsko-poklicni strukturi* vernih in nevernih, čeprav nekateri ne pripisujejo temu takšnega pomena.⁹ Dobljeno podatkovno gradivo o odnosu posameznih družbenih slojev v Sloveniji do religije in cerkve v obdobju 1968–1978 ni potrdilo pričakovanih in teoretičnih napredovanj, da se bo v socialistični samoupravni družbi (in ob intenzivni industrializaciji, urbanizaciji in racionalizaciji) *delavstvo* kot najbolj številen družbeni razred, ki je hkrati deklarativno tudi nosilec ekonomskopolitične oblasti, še bolj oddaljilo od cerkve kot v razvitih meščanskih družbah. Poleg tega so računali tudi z veljavnostjo tim. hipoteze o tehničnem ateizmu, po kateri naj bi delavstvo kot družbeni razred, ki ima največ stikov s tehniko, ki z njo razpolaga, ki z njo producira in manipulira, postal vse bolj tudi spontano ateističen. Računali pa so tudi s svetovnoobzorsko močjo marksizma, za katerega naj bi bila bistvena tudi ateističnost.

⁹ Prim. M. Kerševan: *Cerkvena religioznost v Sloveniji*. Obzorja, Maribor 1982, str. 223–234.

In vendar: če je bila vernost v Sloveniji med obema vojnama pretežno kmečko-meščansko-uslužbenski pojav, potem je ta *vernost* (v obsegu, v kakršnem smo jo pač identificirali) *postala kmečko-delavski pojav*. »Desetletno opazovanje nam na temelju rezultatov ne dopušča le sklepanja o dognanju v tem obdobju, marveč vsaj deloma tudi sklepanje o prihodnjem razvoju. Vidimo, da je (slojevsko-poklicna) struktura vernih sorazmerno stabilna v vseh desetih letih in da jo sestavljajo na ravni nekaj nad 60% kmetje ter sloja nekvalificiranih (pomožnih, priučenih) in kvalificiranih delavcev, pri čemer so tudi notranji odnosi stabilni, saj je udeležba kvalificiranih od 17–24%. Pri tem ne gre prezreti, da je opazno celo naraščanje deleža nekvalificiranih delavcev med vernimi – cerkveno doslednimi (od 13,8% leta 1968 na 31,6% v letu 1978).

Na drugi strani je sorazmerno stabilna tudi slojevska sestava nevernih, saj jo vsa leta sestavlja večina višjih uslužbencev in kvalificiranih delavcev, od 50–60%. Ne gre prezreti, da se delež višjih uslužbencev celo nekoliko, čeprav ne sorazmerno, dviga od 38,6% v letu 1968 na 45,4% v letu 1978, kvalificirani delavci pa so udeleženi dobesedno stabilno na ravni 17–19% . . . S predpostavko, da bo tudi v prihodnjih desetih letih vernost še vedno padala in nevernost naraščala, lahko domnevamo, da se bosta obe obnavljali v pretežno dosedanji socialni sestavi, vernost bo torej »privilegij družbenih inferiornih, nevernost pa družbeno superiornih slojev«.¹⁰

(Nadaljevanje sledi)

---

¹⁰ Op. cit. I, str. 104–105.

Imajo zeleni tudi prihodnost?

Pred slabimi tremi leti je prišlo v Zvezni republiki Nemčiji do pomembnega političnega obrata. Zlomila se je trinajst let trajajoča vladna koalicija socialnih demokratov in liberalcev, prišlo je do nenadne zamenjave koalicijske formule (liberalci so presedlali konja in se zvezali s CDU/CSU) in po predčasnih parlamentarnih volitvah je prišlo tudi do bistvenega obrata v razmerju sil. CDU/CSU je postala spet dominantna politična sila in obrat (»die wende«), povsem po ameriškem in britanskem vzoru, danes ni več zgolj propagandna parola, marveč dejanski mejnik nekega političnega obdobja.

Hkrati s spremembo vsebin in vrednot, za katerimi stoji vlada v Bonnu, je ta obrat prinesel tudi nove razsežnosti v konfiguraciji zahodnonemških političnih ustanov in subjektov. Medtem ko smo se pred slabimi tremi leti še spraševali, ali bo gibanju zelenih (ki se je tedaj iz širokega in množičnega protestnega gibanja ravno začelo oblikovati v trdnejše organizacijske oblike politične stranke) uspelo zaokrožiti navidez nezadržen pohod skozi institucije in naposled prodreti tudi v zvezni parlament, Bundestag¹ – se je treba danes, potem ko se je vse to in še več uresničilo, povprašati po posledicah in učinkih.

Zeleni medtem niso zastopani samo v stoterih občinskih in okrožnih upravah, utrdili so se v šestih deželnih parlamentih, s 5,6% (ali dobrima dvema milijonoma glasov) končno prodrli tudi v Bundestag in se v bistvu do leta 1985 nenehno krepili. Njihov pohod se je zdel nekaj časa dobesedno neustavljiv, celo politični nasprotniki so priznavali, da napredujejo »z lahkoto telovadnih copat«: v Baden-Württembergu 1980: 5,4%, 1984: 8%; v Zahodnem Berlinu 1981: 7,2%, 1985: 10,6; v Hamburgu 1982: 6,8%, na Spodnjem Saškem 1982: 5,4%, leta 1983: v Bremenu 6,5% na Hessenskem 5,9%, na volitvah v zvezni parlament 5,6%, na volitvah v zahodnoevropski parlament 1984 celo 8,2%. Ob upoštevanju moči na komunalni, okrožni, deželni in zvezni ravni so jim do leta 1985 pripisovali 12–15% skupnega volilnega telesa, s čimer so nesporno postali ne samo tretji največji in najpomembnejši politični tabor v ZR Nemčiji (daleč pred liberalno stranko FDP, ki se še zmeraj bori za politično preživetje in je spričo klavzule o potrebnih 5% medtem že izpadla iz dveh deželnih parlamentov), marveč tudi daleč najpomembnejše in najuspešnejše alternativno politično gibanje v svetovnih merilih.

Značilnost fenomena zelenih (ki so se oblikovali iz pisanega konglomerata protijedrskega mirovnega in feminističnega gibanja, socialnih aktivistov in vseh vrst manjšin ter se nazadnje strnili pod streho ekologije v najširšem pomenu te besede) je tudi, da gibanje ob prvem velikem

¹ Glej: Boris Bergant: Moč in nemoč »zelenih«, Teorija in praksa 11/12 1982, str. 1378–1390.

vsebinskem udarcu ni doživelo osipa, ki so ga napovedovali nasprotniki. Kljub temu, da so konec leta 1982 v ZR Nemčiji in v Zahodni Evropi nasploh nameščali ameriške rakete srednjega dosega – preprečitev tega pa je bila najbolj nosilna politična motivacija zelenih – ta poraz ni bistveno vplival na odmevnost in privlačnost nove stranke. Preveč je bilo nakopičenih problemov v družbi in premalo verodostojne so bile etablirane politične stranke v prizadevanjih, da se sploh spoprijemajo z njimi, kaj šele, da bi jih premostile.

Seveda pa za mnoge dileme o gibanju zelenih niti razplet dogodkov niti čas še nista dala oprejemljivejšega in trdnega odgovora. To so dileme o strategiji in taktiki stranke kot take in tudi nevarnost, ki so jo tradicionalne stranke poudarjale kot največje breme ob pojavu zelenih: namreč drobljenje političnih sil, neobvladljivost političnih procesov, nesposobnost zagotavljanja učinkovitih večin in torej nevarnost vračanja v weimarske čase.

Leta 1985 je nezadržan prodor zelenih doživel prvi zastoj. Na deželnih volitvah v Posarju so zbrali le 2,5% glasov, v Zahodnem Berlinu so vsi napovedovali vsaj 3–5% več, podobno tudi v Severnem Porenju-Westfaliji. Vsak od teh izidov ima sicer svoje pojasnilo in predzgodovino. In vendar – ali vsi skupaj napovedujejo zastoj in nazadovanje fenomena zelenih?

Danes, po polčasu desetega zakonodajnega obdobja v Zvezni republiki Nemčiji, se vsekakor smemo in tudi že moremo vprašati, kakšna je vmesna bilanca zelenih, kakšne so po tako senzacionalnih in v tolikšnem obsegu vsekakor nepričakovanih uspehih tega gibanja njegove nadaljnje možnosti. Ali se je v njegovem še pred leti izrazito nekonvencionalnem in tudi nekonsistentnem – protislovnem – notranjem ustroju kaj spremenilo, ali je mogoče fenomen zdaj kaj bolje in določneje obrazložiti in mu potemtakem že izmeriti doseg in prihodnost?

Gibanje zelenih se je medtem nedvomno oblikovalo v stranko, ki je dobila tudi politični program. Ta je obsežen in je v svoji celovitosti presegel pripombe k enostranskosti in osredotočenosti na vsega nekaj področij in parol.² Lahko bi mu celo očitali preobsežnost. V petih poglav-

² »Mi smo alternativa obstoječim strankam. Izšli smo iz združitve zelenih, pisanih in alternativnih list in strank. Čutimo se povezane z vsemi, ki prispevajo k novemu demokratičnemu gibanju: z društvi za zaščito življenja, narave in okolja, z državljanskimi iniciativami, z delavskim gibanjem, krščanskimi združenji ter z gibanji za človekove pravice, za žensko enakopravnost in tretji svet. Smo del zelenega gibanja v vsem svetu« . . .

. . . »Potreben je prelom z našim kratkoročno naravnanim gospodarskim ciljem, usmerjenim naziranjem. Sodimo, da je zmota, češ da sedanje potratno gospodarjenje zadovoljuje življenjske potrebe in ustvarja srečo; narobe: ljudje so vedno bolj upehani in nesvobodni. Šele ko se bomo otrsli precenitve materialnih dobrin življenjskega standarda, ko bomo spet omogočili samouresničenje in se znova zavedli meja naše narave, bomo hkrati sprostili ustvarjalne sile za novo oblikovanje življenja na ekoloških izhodiščih« . . .

»Našo politiko vodijo dolgoročni cilji, temelji pa na štirih načelih: je ekološka, socialna, bazno demokratična in nenasilna« . . .

Ekološka . . . »Naša politika je politika aktivnega partnerstva z naravo in človekom. Najbolje uspeva v samoupravnih gospodarskih in upravnih enotah. Smo za gospodarski sistem, ki temelji na življenjskih potrebah ljudi in prihodnjih generacij, na ohranitvi narave in varčni porabi naravnih bogastev. Smo za družbo, ki je demokratična v odnosih med ljudmi in do narave« . . .

jih obravnava načelna izhodišča (ekološko, socialno, ljudsko ali bazno demokratičnost in nenasilnost), zatem pa tematsko vprašanje gospodarstva in dela (vzroke krize današnjega gospodarskega sistema; izhodišča in cilje gospodarske politike zelenih; ekološko in socialno dinamičen gospodarski krogotok; tržišče dela in tehnologijo; davčno, monetarno in finančno politiko; kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo; načrtovanje okolja in promet ter gospodarsko partnerstvo s tretjim svetom), zunanjo in mirovno politiko, okolje in naravo ter posebno izčrpno človeka in družbo s podpoglavji o demokraciji in pravicah (svobodno mnenje, demokratizacija države in uprave, notranje-strankarska demokracija, pravica do demonstriranja, odprava prepovedi zaposlovanja in državnega prisluškovanja, pravica zapornikov in obrambe, policijski zakoni), o ženskah (izobraževanje in delo, pokojnine, služenje vojakov, nasilje nad ženskami, otroci, materinska zaščita in nosečnost), o otrocih in mladini, o ostarelih in skupinah s socialnega obrobja (zoper diskriminacijo tujcev, Romov, homo-in heteroseksualcev), o izobraževanju in raziskovanju, kulturi, medijih in zdravstvu.

To je nedvomno poskus izvirnega iskanja diagnoze s pretežno marksističnih izhodišč, v iskrivem besednjaku. Če je analiza sorazmerno konkretna, pa je nedvomno slabost programa njegova programsko ciljna opredelitev. Ta je splošna in na določenih mestih izrazito naivna. Kritiki

---

Socialna: »Socialna politika prihodnosti mora temeljiti na stabilnem socialnem sistemu, »socialno« označuje predvsem gospodarsko sestavino. S stalnim dviganjem cen in državno politiko davkov in subvencij se še krepijo že tako neuravnotežena dohodkovna in gmotna razmerja. Nasprotujemo delovnemu procesu, v katerem samovoljno prevladuje gospodarska moč in ki vodi k temu, da odloča peščica, ne zgolj o rezultatih dela, marveč o dejanski eksistenci mnogih. To dokazujejo brezposelnost na eni in nečloveški delovni pogoji na drugi strani» . . .

»Samo s samoodločbo prizadetih se je mogoče upreti ekološki, gospodarski in socialni krizi. Ker smo za samoodločbo, svoboden razvoj slehernega človeka in za to, da ljudje oblikujejo svoje življenje ustvarjalno, skupno in solidarno s svojim naravnim okoljem v skladu s svojimi lastnimi željami in potrebami, svobodno pred zunanjimi grožnjami, se radikalno zavzemamo za človekove pravice in za celovite demokratične pravice pri nas in drugod. Naše družbene razmere povzročajo množično socialno in psihološko bedo. Posebno prizadeti so etnični, socialno šibki, verski in seksualno diskriminirani deli prebivalstva. Socialni sistem je čedalje bolj nestabilen. Posledice so rastoča kriminaliteta, povečane stopnje samomorov, uživanje mamil in alkoholizem» . . .

Bazno demokratična: »Ljudsko (bazno) demokratična politika pomeni okrepljeno uresničevanje decentralistične, neposredne demokracije. Zavzemamo se za to, da mora imeti prednost odločitev baze. Pregledne, decentralizirane enote baze (krajevna in okrožna raven) imajo šibko avtonomijo in samoupravne pravice. Bazna demokracija zahteva tudi zaokroženo organizacijo in koordinacijo, saj je treba ekološko politiko v javnem mnenju uveljaviti nasproti močnim odporom. V vseh političnih okoljih se zavzemamo za to, da z okrepljenim soodločanjem prizadetega prebivalstva uveljavimo regionalne, deželne in zvezne referendume in tako prvine neposredne demokracije pri odločanju o življenjsko pomembnih načrtih» . . .

Nenasilna: »Težimo k družbi brez nasilja, ki bo osvobodena zatiranja človeka po človeku in nasilja človeka do človeka. Naše najvišje načelo je: humanih ciljev ni moč doseči z nehumanimi sredstvi. Načelo nenasilja velja neomejeno in brez izjeme za vse ljudi, tako pri posameznih socialnih slojih kot tudi med narodi in ljudstvi.

Načelo nenasilja ne zadeva temeljne pravice do samoobrambe in vključuje tudi socialni odpor v njegovih številnih inačicah. Odpor je mogoče dolgoročno najučinkoviteje izvajati s socialnimi sredstvi, kakor izpričuje gibanje zoper protijedrsko gibanje. Enako načeloma smo proti meddržavnemu nasilju v obliki vojn . . .

Svoboda je nedeljiva od neodvisnosti držav, vključno z demokratičnimi pravicami. Po vsem svetu se je treba razorožiti. Povsod je treba uničiti jedrska, biološka in kemijska orožja, tuje vojske morajo zapustiti tuja ozemlja.

Nenasilnost ne izključuje aktivnega socialnega odpora, torej ne pomeni pasivnosti prizadetega. Načelo nenasilnosti pomeni, da za ohranitev življenjsko pomembnih interesov ljudi zoper odtujeni vladajoči red, odpor do državnih ukrepov ni samo legitim, marveč je lahko tudi nujen (npr. sedežne stavke, cestne zapore, oviranje prometa)» . . .

Iz programa stranke zelenih, sprejetega na Zvezni skupščini delegatov, 16. 1. 1983.

najdejo precej podobnosti z Ahlenskim in Bad Godesberškim programom SPD («socialistični program z zeleno omako» – pripominja naprimer meščanski Die Zeit št. 19, 1985), le da iz njega nesporno bolj izžareva odpor zoper vse, kar zaudarja po tehnokratstvu, in naravnost mesijanska privrženost podružbljanju v najširšem pomenu besede. Medtem ko stranka sprva sploh ni imela zapisanega programa, je njen sedanji problem prej preobsežnost in preštevilnost programov. Za deželnozborske volitve v Severnem Porenju-Westfaliji (12. 5. 1985) so sestavili celih 527 strani obsegajoč program. Obsežnost je tudi rezultat učinkovanja dveh temeljnih struj («fundisov» in «realosov»), ki najčešče dosežejo kompromis le z upoštevanjem stališč enih in drugih in s priporočilom, naj potem vsaka temeljna celica stranke zase izbere svojemu okolju najprimernejši model. Posledica takšnega nenavadnega notranjega razmerja niso samo dolgovezni dokumenti, marveč prečesto ohlapna stališča, iz katerih ni mogoče izluščiti dokončnih usmeritev in sodb. Strankina gradiva so tudi često izrazito akademsko oblikovana. Celo strankarske razprave spominjajo pogosto na več ali manj akademske seminarje, kar je pač posledica velikega števila politično angažiranega izobraženstva v stranki.

Stranka se je medtem oblikovala po horizontali in vertikali in tudi pri tem uveljavila značilno podobo in ustroj. Strankini kongresi, kot naprimer zadnji v Hamburgu (decembra 1984), delujejo na opazovalca bolj podobno debatnemu klubu in občasni anarhiji kot skrbno režirani predstavi. Toda v vsem tem neredu je kljub protislovjem in spodrseljajem neka določena konsistentnost. Sleherna stranka potrebuje določen čas za zlitje, še posebno takšna s tolikšnim samoupravnim in decentraliziranim ustrojem. Zvezno vodstvo je namreč bolj skupek zahtev in želja osnovnih celic – krajevnih, okrožnih in deželnih organizacij. Vsaka od teh celic je popolnoma avtonomna in se z izjemo temeljnih izhodišč tudi povsem samostojno odloča, kako in s kom bo morebiti paktirala oz. čigavo politiko bo podprla. Tako je stranka kljub temeljni in strateški dilemi med «fundisi» in «realosi» tačas vpeta med različne načine praktičnega političnega delovanja. Medtem ko deluje večina strankinih udov s pozicij opozicije (pretežno na deželni in zvezni ravni), pa na krajevnih in okrožnih zeleni ponekod že paktirajo – največkrat s SPD, v eni od hessenskih občin pa celo s CDU. Na deželni ravni so v Hamburgu in Hessnu, kljub temu, da so koalicijska pogajanja propadla, vladajoči socialni demokrati še vedno odvisni od t.i. toleriranja zelenih. Vprašanje aktivnega sodelovanja na oblasti pa je še naprej temeljna dilema stranke zelenih nasploh. To je enako odprto vprašanje kot dilema, čemu naj zeleni namenijo večjo veljavo: artikuliranju s trdnimi strankarskimi ustanovami ali učinkovanju mimo njih s poudarkom na množični, ulični bazi. Na ločnici med tema dvema dilemama, ki ju zasvojeni privrženci meščanskega parlamentarizma in apologeti strankarskih dogem še posebej napihujejo, četudi po treznem premisleku v svojem bistvu nista nepremostljivo nasprotje, je trenutno tudi najvidnejša diferenciacija med zelenimi. Na kongresu v

Hamburgu sta se struji dokončno oblikovali. Fundamentalisti (»fundisi«) pripisujejo večji pomen neparlamentarni prvini delovanja, zagovarjajo moč socialnega gibanja, ki naj izsili politične spremembe z močjo množic, neposredno in radikalno. Praviloma sodijo v to skupino tudi nasprotniki paktiranja z obstoječimi etabliranimi strankami, zvečine v kakršnikoli od možnih inčič (toleriranje, koaliranje, sodelovanje na oblasti). Realisti (»realosi«) sumijo v mit vsemogočnosti množičnega socialnega gibanja in se izrekajo za politiko postopnih korakov, za pomen delovanja v ustanovah sistema in celo za to, da protest v parlamentih materializirajo v reforme. V tem smislu se večina »realosov« zavzema za politična partnerstva in tudi koalicije, seveda predvsem s SPD, s čimer naj bi dosegli tako imenovano rdečezelena zvezo, za katero se je nekaj časa, takoj po izidih zadnjih občih parlamentarnih volitev, zavzemal tudi voditelj SPD Willy Brandt.

Seveda so ločnice med obema strujama in njihovimi posameznimi nosilci premakljive. V gibanju in stranki obstaja cela vrsta inčič in prehodnih kombinacij in le pri nekaterih najglasnejših je mogoče zaznati shematsko natančno in togo nepremakljivo vkopanost. Stranka v tem trenutku še vedno lebdi na zagonu in zanosu volilnih uspehov. Soočanje z izzivi parlamentarizma in preverjanje njegovih možnosti, premoščanje nezkušenosti in odpravljanje napak pri tem, preučevanje možnosti, ki jih ponujajo množična občila – vse to je tačas še preveč zaposluje, da bi se bila pripravljena in sposobna določneje opredeljevati. Še velja nekak splošni konsenzus, pri katerem so pomembni zlasti opredelitev za delovanje v obstoječem družbenem redu, njegovo priznanje in celo obramba.³

Zadosti težav, predvsem zunanjega nerazumevanja in notranjih zapletov, je povzročil zelenim izrazito nekonvencionalni organizacijski ustroj. V smislu poudarjenega samoupravljanja in decentralizacije so uvedli v političnih okoljih meščanskega parlamentarizma celo vrsto naravnost oporečnih, vsekakor pa tujih in težko doumljivih metod. S skupnim imenovalcem bi jih bilo mogoče označiti kot težnjo za deprofesionalizacijo politike. Tako stranka nima enega, marveč tri predsedujoče s kratkimi (dveletnimi) mandati. Podobno velja za vse preostale nižje organizacijske enote. Na najmanjšo možno dolžino mandata pa so želeli omejiti tudi zastopništvo v parlamentih. Vodstva parlamentarnih frakcij menjujejo vsako leto, za parlamentarce, ki se v smislu deprofesionalizacije odpovedujejo znatnemu delu prihodkov in tudi pravici do pokojnine (za plačilo

³ **Vprašanje:** »Vi se razglašate za opozicijo sistemu, vendar se vendarle gibljete znotraj obstoječega sistema in ga priznavate?«

Odgovor: »No, podpiramo ustavo, kljub temu da nam to oporekajo. Mislimo, da ustava sploh ni tako slaba. Tam je govor o varstvu zdravja, varstvu življenja, varovanju ljudi, da nas ne ogrozi vojna nevarnost. Tam je celo člen, ki prepoveduje nameščati ofenzivna orožja, torej tudi ni dovoljena agresija. Sodimo tedaj, da je z ustavo mogoče marsikaj doseči – ostaja le, da je naposled uresničijo. Za nas je najpomembnejši tisti njen del, ki govori o varovanju življenja v vseh ekoloških pomenih: tako kar zadeva varovanje miru kot ohranitve planeta Zemlja. Želimo tedaj doseči miroljubne spremembe v sistemu. To pa pomeni, če bi nekoč sodelovali v vladnem aparatu – česar si ne želim – potem tudi ne bi smeli poseči po prisili, čeravno je to sredstvo, s katerim razpolaga država. Mi temu nasprotujemo.«

(Iz pogovora s Petro Kelly za TV Ljubljana, januarja 1985)

jim ostane največ 2000 DM, kar je v mnogih primerih le tretjina v parlamentih priznane odškodnine, vse drugo dajejo v strankino blagajno), pa je vsaj doslej veljal tako imenovani sistem rotacije. Na listi stranke so vsakič kandidirali po dva kandidata: vsak da naj bi opravljal mandat po dve leti, vendar tako, da bi začetek ali preostanek mandata pomagal kolegu v tako imenovani »pisarniški skupnosti«. ⁴ Praksa je pokazala, da modela po letu 1987 ne bi bilo koristno nadaljevati. Ob polčasu mandata v Bundestagu so rotacije z nekaj izjemami sicer opravili. Od 27 poslancev so jih zamenjali 24. Eden izmed njih, bivši general Bundeswehra in izvesek zelenih v zgodnjih osemdesetih letih Gert Bastian, se je s stranko razšel in se razglasil za neodvisnega poslanca, ena od ustanoviteljic gibanja in stranke Petra Kelly si je spričo gmotnih težav izgovorila odlog za rotacijo, enega od voditeljev skupine »realosov« Otta Schilyja pa so morali zadržati na poslanski dolžnosti v skladu s parlamentarnim poslovnikom, vse dokler bo delovala posebna preiskovalna komisija Bundestaga, ki raziskuje podkupovalno afero Flick in h katere razkritju so zeleni veliko prispevali.

Uvedba rotacije je povzročila val prahu v zahodnonemški javnosti in še posebno med etabliranimi parlamentarci, ki so se zbal, da utegne zamisel okužiti tudi njih (in tako ogroziti pridobljene privilegije). Skupina poslancev CDU je spodbudila celo ustavni spor, ki naj bi zelenim onemogočil sploh sodelovanje v Bundestagu. ⁵ V zahodnonemški strankarski

⁴ »Komaj kdo – tudi nihče iz vrst takratnih nasprotnikov rotacije – v Sindelfingenu (na kongresu 15/16. 1. 1983, ko so sprejeli tudi prvi celovit program stranke, op.p.) ni pomislil, koliko vnaprej nepredvidljivih težav bo povzročil takrat sprejeti model rotacije. V frakciji obstaja enotnost glede naslednjih vprašanj:

– o zadevi je treba razpravljati brez dlake na jeziku tudi glede na to, ali je treba **takšen** model razširiti na evropski parlament,

– neodvisno od tega se je treba odločiti, kako ukrepati v tem zakonodajnem obdobju, ne da bi povzročili preveliko škodo, niti človeško niti politično.

Prvotna zamisel je bila, da bi z rotacijo preprečili profesionalizacijo politikov zelenih, da bi v zameno za odujene parlamentarce o politiki odločali ljudje, ki ukrepajo kot prizadeti ali taki, ki poznajo probleme določenega okolja iz lastne izkušnje. Toda najmanj dve predstavi sta se pokazali kot zmotni ali vsaj neuresničljivi. Najprej neposredna podrejenost naslednika (»nacherüber«, formulirajo zeleni, op.p.) določenemu poslancu in drugič, predstava, da so nasledniki v štirih letih svojega bivanja v Bonnu manj poklicni politiki kot poslanci.

Z zamisljivo o rotaciji smo se hoteli učiti iz izkušnje stranke, kakršna je SPD in kakršno ima ta stranka s svojim prilaganjem. Rotacija naj bi zagotavljala zagon gibanja in njegovo ostrejšino v parlamentarni politiki. Naš sedanjí model se zdi mnogim nekonsekventen, kajti oboji – poslanci in nasledniki – štiri leta praktično delujejo v Bonnu. Seveda pa bi bilo preveč preprosto in mnogim v frakciji težko predstavljivo, da bi naslednike preprosto zamenjali s strokovnimi pomočniki, kot je to predlagal Gert Bastian. Po eni strani je prednost majhne frakcije, da ima večje število mandatarjev in da tako razpolaga s širšo paleto političnih izkušenj in tokov. Po drugi strani pa je res, da prihaja tako do pogostejših trenj in konfliktov . . . «

(Iz poročila frakcije zelenih v Bundestagu, april 1984, str. 18)

⁵ Medtem ko se je med mnogimi zelenimi vprašanje rotacije v tem mandatnem obdobju postavljalo tudi politično in taktično, češ tisti, ki bodo zdaj trmasti, bodo odpadli kot kandidati za uvrstitev na strankine liste ob prihodnjih volitvah in nasprotno, nekateri ustavni pravniki so skušali dokazati neustavnost načela rotacije. V reprezentativni parlamentarni demokraciji sicer ni mogoče nasprotovati zvezi in odvisnosti med strankino listo in kandidatom (na tem spoznanju temelji tudi obstoj strankine parlamentarne frakcije). Toda po ustavnem tolmačenju je poslanec načeloma svoboden in neodvisen pri izvajanju sprejete funkcije: nihče naj ne bi imel pravice (razen ob dokazanem kriminalnem deliktu), da mu skrajša ali odvzame mandat. Gre za dilemo prikritega imperativnega mandata med svobodnim odločanjem in strankarsko disciplino, ki se v parlamentarnih demokracijah sicer pojavlja ob slehernem glasovanju, vendar so jo ob rotaciji – neglede na izpričano dvojno moralo in različna merila – posebno napihili. Menda bi bilo treba dokazati, da poslanci zelenih zares svobodno odstopajo. Zahodnoberlinski senator in pravni teoretik Ruper Scholz je skušal celo dokazati, da zeleni z rotacijo v bistvu podirajo načela reprezentativne demokracije (!?) in se tako postavljajo zunaj ustave. Zvezno ustavno sodišče o pritožbah še ni razpravljalo.

srenji še zmeraj natolcujejo o zelenih kot politični neznanki, češ da prehitro menjavanje vodstev in rotacije parlamentarcev onemogočajo trdnješe spoznavanje in poznavanje stališč. Izkušnja je pokazala, da je sklep o dveletni rotaciji nepraktičen. Parlamentarno delo zahteva določeno izkušnjo in osebno navzočnost, v bistvu člani »pisarniške skupnosti« niso nič manj poklicni politiki kot poslanci sami. Nepraktičnost so doumeli tudi v stranki. V posameznih deželnih vodstvih, kot v Zahodnem Berlinu in Baden-Württembergu so se dosedanjemu modelu rotacije že odrekli. Vse kaže, da ga bodo do prihodnjih volitev odpravili tudi na zvezni ravni, pri čemer pa naj bi poslanski mandat časovno omejili na eno zakonodajno obdobje. Zapleti, ki so nastali ob polovici prvega mandata v Bundestagu, so bili potemtakem sorazmerno nepotrebna šola, ki so jo javnemu profiliranju podvrženi posamezniki ob pomoči množičnih medijev še po nepotrebnem zaostrovali. Delovanje v določenem družbenem ustroju pač zahteva prilagajanje njegovim zakonitostim; stvar demokratične podobe in moči vsakršne stranke pa je, da v svojih notranjih odnosih vzdržuje in razvija samostojne oblike in metode delovanja.

Ker je za položaj stranke brez dvoma najpomembnejša njena bilanca na zvezni ravni, je treba po polčasu mandata v Bundestagu pogledati, kako so se zeleni uveljavili pri tem. Njihovo navzočnost v zahodnonemški zvezni politiki je namreč, kot že rečeno, nedvomno prelomnega pomena.

Dvom v političnih vrstah in atrakcijsko kuriozitetni pristop, ki so ga do zelenih sprva gojila sredstva množičnega obveščanja, ko so predvsem opozarjala na nekonvencionalnost oblačenja in obnašanja zelenih poslancev ter njihovega besednjaka⁶, so sčasoma odstopila mesto vsebini njihove politike. Pri tem pa so si zeleni s svojo dinamičnostjo, aktivnostjo in delavnostjo⁷ obenem z načelnostjo in doslednostjo priborili precej simpa-

⁶ »Najprej smo bili seveda optično presenečeni: zeleni niso nosili kravat, v Bundestagu so razvijali plakate. Sprva smo več pozornosti posvečali zunanji pojavom kot pa vsebini njihove politike. Kasneje so začeli postavljati odločna in pomembna vprašanja, na katera smo pozabljali celo novinarji. Primer: nedavno so zeleni sprožili akcijo in zahtevali od vlade podatke o tem, kolikšna je družbena škoda mrtvih v prometu, žrtev avtomobila. Vse leto je trajalo, da je vlada sploh našla primeren odgovor, a ta je bil nezadosten. Izračunali so na primer, da stane mrtvi v prometu 720.000 DM – če seštejete stroške družine, zavarovanja ipd. Toda tudi vladi ni padlo na misel, da bi k temu prišla tudi odmiranje gozdov, onesnaževanje ipd. Dejansko pomembno je torej, kaj vprašujejo zeleni. Odgovorov ne vedo niti oni niti etablirane stranke. Toda pomembno je, da odpirajo povsem nova vprašanja, to spodbuja prebivalstvo k razmisleku . . .

(Klaus Altmann, komentator ARD in starosta poročevalcev iz Bundestaga, v pogovoru za TV Ljubljana, januarja 1985).

⁷ »Poslancem je povzročalo težave privaditi se na delo različnih odborov Bundestaga (zvezne skupščine, zahodnonemškega parlamenta op.p.) in spoznati kompleksno materijo, ki jo obravnavajo. Posebno težavno je bilo spočetka, ko je manjkalo znanstvene pomoči. Delo v odborih se je medtem spodbudno razvilo» . . .

. . . »Izkušnje z drugimi frakcijami so zelo različne; zastopniki CDU/CSU/FDP se z redkimi izjemami vedejo »odbijajoče do sovražno«. S SPD je prišlo ob določenih vprašanjih do skupnih glasovanj, do »medsebojnega preučevanja stališč« na posameznih področjih in »do osebno razveseljivih vezi«. Številni poslanci zelenih ugotavljajo, da je SPD v odnosu do zelenih pod določenim pritiskom, da se profilira in distancira, da pa ne najde poti »iz utečenega kolovoza«. Mnogi poslanci se pritožujejo zavoljo pomanjkanja kontaktov na »neuradni ravni«, kar je posledica obilice dela in pritiska terminov.

Frakcija zelenih v Bundestagu je bila med 10. sklicem doslej nesporno najbolj produktivna. Parlamentarne pobude naše frakcije močno presegajo socialnodemokratske, ob upoštevanju seveda primerjave moči obeh frakcij. Naša frakcija je predložila 7,7% vseh zakonov, ki jih je med 10. sklicem obravnaval Bundestag. Z osmimi zakonskimi predlogi je predložila enega več od vseh vladnih frakcij skupaj in v primerjavi s SPD – z vsega sedmimo poslancev – polovico več zakonskih pobud.

tij, celo med objektivnimi parlamentarci iz konkurenčnih taborov. Tudi prve kritične bilance same stranke in poročila njene parlamentarne skupine zvenijo odkritosrčno kritično, vendar pozitivno in zadovoljivo.

Končno zares ni mogoče prezreti niti novega ozračja, ki so ga zeleni vnesli v celoten politični utrip Zvezne republike Nemčije in v vsakega izmed njenih političnih subjektov. Njihova zgodovinska zasluga je, da so problemi okolja in nenadzorovane gospodarske rasti postali neločljivi sestavni del slehernega političnega dejanja. V etabliranih strankah je nastala pravcata evolucija. Mnoge zdaj kar tekmujejo v prvenstvu pri ekoloških in drugih vprašanjih, ki so jih načeli zeleni, četudi je ta tekma še vedno bolj politična mimikrija kot dejansko prepričanje, kaj šele celovita rešitev. Zahodnonemška konservativna vlada se je pod pritiskom z zelenimi oblikovanega javnega mnenja predstavila kot prvak varstva okolja. Sprva se je predvsem s poplavo besed lotila neslutene nadloge kislega dežja. Na temo onesnaževanja okolja in potreb po širših in celovitejših posegih je spodbudila in priredila celo prvo evropsko konferenco o mednarodnih ukrepih za varstvo okolja (München, novembra 1984). Proti volji nekaterih monopolnih tekmecev v zahodnoevropski gospodarski skupnosti (EGS), četudi seveda v prepričanju, da si izbori tehnološki, poslovni in politični naskok, je sklenila uvesti katalizator avtomobilskih izpušnih plinov. Vladni načrtovalci celo simpatizirajo z zahtevo zelenih po omejitvi hitrosti vozil na cestah na 100 km/h, kar bi po mnenju izvedencev bistveno zmanjšalo onesnaženje. Toda med etabliranimi strankami si v neomejene hitrosti, ki so v zavesti povprečnega zahodnega Nemca tudi del izposlovanih svoboščin, ne upa dregniti nobena od etabliranih strank.

Zasluga širokopotezne kampanje zelenih so tudi nekateri boleči porazi vladajočih konservativcev na notranjepolitičnem polju: tako so pod prisilo razburjenega javnega mnenja morali opustiti elektronsko zajemanje osebnih podatkov v nekakšnem centralnem registru orwelloskega kova, obenem z njim pa tudi predlagano spremembo osebnih dokumentov in popisa. Bundestag je, vsaj zakonodajno, še nekolikanj pristrigel delovanje obveščevalnih služb. Ne nazadnje so zeleni s svojo akcijo pojasnjevanja in

---

Zeleni so spodbudili več kot polovico vseh v Bundestagu zastavljenih poslanskih vprašanj, SPD le nekaj več kot tretjino. 80% pojasnilnih zahtev je bilo naših, od SPD samo 16,7%. SPD je nesporno v ospredju zgolj kar zadeva pisna in ustna vprašanja zvezi vladi: njeni poslanci so postavili več kot 50% takih vprašanj, naša frakcija približno 10%. Velik delež socialnih demokratov pri ustnih in pisnih vprašanjih, ki se praviloma tičejo vprašanj iz volilnega okoliša, je pripisati bistveno večjemu številu poslancev. Povprečni poslanec zelenih pa je vendarle na vsakem področju najmarljivejši v Bundestagu: vsak tretji je predložil kak zakon, vsak drugi je izzval veliko razpravo. Vsak posamezni poslanec je postavil najmanj štiri obsežna poslanska vprašanja in najmanj 17 pisnih ali ustnih vprašanj zvezi vladi» . . .

... »V velikih frakcijah CDU in SPD imajo za odbore, telesa, strokovna področja, kar vse pokrivamo tudi mi, na voljo 200 do 250 izvedencev. Slabo pri njih je, da so mnogi obsojeni na zapečkarstvo. Pri zelenih zapečkarstvo ni možno, kajti vsakdo pri nas je sam odgovoren za posamezno področje, mnogi v parlamentarnih telesih pokrivajo več, kot nam je ljubo. Gotovo imajo vsi pri nas občutek preobremenjenosti in preganjanja, med gorami papirja. Obenem se borimo, da v tem vrvežu ne izgubimo orientacije. Spopadamo se s prekletstvom majhne frakcije, moramo se upirati zahtevi po vsemogočnosti; pri tem ni nikakor lahko razločevati dejansko pomembno od nepomembnega, toliko bolj, ker nam tako radi pripisujejo nestrokovnost. Tu velja samozavestno poudariti, da svoje vloge pač ne vidimo v tem, da se izrekamo o slehernem nepomembnem političnem vprašanju . . .«

(Iz poročila frakcije zelenih v Bundestagu, april 1984, str. 11 in 17).

osveščanja bistveno prispevali k razkritju in razkrinkavanju podkupovalne afere Flick, prek katere v bistvu obračunavajo s celotnim sistemom družbenih in strankarskih odnosov, dokazujejo nemoralno zlizanost politike in gospodarstva.

Pojav in uveljavitev zelenih sta nadalje močno v ospredje postavila vprašanje žensk in manjšin, zlasti še zdomcev in tujcev, ki so zaradi gospodarskih težav in občutne brezposelnosti še posebno ogroženi. Kar zadeva enakopravnost žensk, z njo v stranki zelenih nemara celo pretiravajo: vsa vodstva so paritetno sestavljena iz žensk in moških, kar je neločljiva sestavina poslovnika. Tudi vse kandidatne liste so paritetne, tako da navadno trem ženskam sledijo trije moški ipd.; seveda se je paritetnost te vrste, podobno kot rotacija, pogosto izkazala kot zavora, saj je to politika ključa, ki prečesto zanemari dejanska funkcionalna znanja in sposobnosti v škodo enih in drugih.

Navzočnost zelenih v Bundestagu je vsekakor poživila politično ozračje v državi in tudi v parlamentu samem.⁸ Zaspane in dolgovezne razprave, ki so bile dolga leta v tehnokratski in od življenja odmaknjeni latovščini, so postale živahne, čeprav si tradicionalne stranke na vse načine prizadevajo stvari ohraniti pri starem, tudi z vtrajanjem pri nesmiselnih in preživelih, pa zato toliko bolj prozornih pravilih igre. Prizori, kot jih razkriva priloženi post scriptum, so postali malodane parlamentarni vsakdan.⁹

⁸ »Najprej: v to zvezno hišo smo prinesli nov politični jezik in novo politično kulturo – zavoljo tematike, vsebine in vprašanj, ki smo se jih lotevali: med drugim tudi vprašanj o suverenosti, o premoščanju blokov. Kot veste, vse te naše akcije v parlamentu povezujemo z akcijami na tujem (na Alexanderplatzu v Berlinu, v Turčiji, tudi v Jugoslaviji), ker sodimo, da se moramo vmešavati povsod, kjer je nevarnost, da sta ogrožena človekovo dostojanstvo in pravica. To povezujemo s pobudami v Bundestagu in s to povezavo skušamo doseči, da postaja ta parlament ustanova za ljudi, forum ljudi, ne pa tribuna izvedencev, ki tu posedajo po dvajset let. Ljudi je treba navdihniti. To je hiša kot katerakoli druga. Nobena posebna zgradba. To naj bo prostor, kjer lahko vsakdo razgrne svoje skrbi. Mislim, da je bil najpomembnejši prispevek, da smo v številnih majhnih korakih, denimo glede termoelektrarne Buschhauss, o pesticidih, o jedrski grožnji, o vsem tem spregovorili na način, na kakršen se to doslej tu ni dogajalo. Bili smo deležni precej podpore, četudi smo zasegli le 8–9% vsega debatnega časa.«

(Petra Kelly v izjavi za TV Ljubljana, januarja 1985).

⁹ Na plenarni seji Bundestaga 18. 10. 1984 je prišlo do naslednjega dialoga:

Jürgen Reents (zeleni, potem ko je ostro napadel potovanje kanclerja Kohla v Azijo in izvoz nepotrebne tehnologije v LR Kitajsko, češ da se ZR Nemčija vede kot nekdanje kolonialne sile, ki deželam tretjega sveta prodajajo zastarelo tehnologijo, ki onesnažuje okolje):

»... Saj vi, gospod zvezni kancler, dejansko nimate nič več v roki in nič več v glavi kot bilance nemških podjetij (aplavz zelenih). Pa saj tudi ni nič drugega pričakovati in to tudi pritiče zveznemu kanclerju, katerega pot na krmilo frakcije in stranke mu je, kot smo te dni izvedeli, plačal Flick.«

(aplavz med zelenimi)

Dr. Schäuble (CDU/CSU): »Ali moramo vse to res trpeti?« (vzkliki med poslanci CDU/CSU: »vzrite ga ven!«)

Podpredsednik Bundestaga Stücklen: »Gospod poslanec Reents, prebral bom pisni zapis vaše izjave.«

Fischer (zeleni): »Prosim, prosim, to tudi mora vsakdo prebrati!«

Stücklen: »Vsak sum, ki ga tukaj kdo izreče zoper nekega parlamentarca in ki ga ni mogoče podkrepiti z dokazom, bomo najodločneje zavrnili.«

Fischer (zeleni): »No, gospod predsednik, jaz bi bil na vašem mestu zelo previden!« ...

Dr. Schäuble (CDU/CSU): »Kaj je sploh še treba storiti, preden nekoga tukaj napodijo iz dvorane?«

Stücklen: »Pred menoj je stenografski zapis izjav poslanca gospoda Reentsa. Poslanec je dejal (ponovi besedilo op.p.) ... in zaradi tega nezasišlanega očitka izključujem poslanca Reentsa iz nadaljnjega zasedanja. O obsegu in obliki kazni poslancu bom odločil po končnem zasedanju, ko se bo sestal svet starešin ... «

Stücklen: »Gospa poslanka Nickelsova bi spregovorila o poslovniku.«

Seveda so zeleni v obdobju svojega parlamentarnega juniorstva zagrešili tudi vrsto napak. Te so koristile predvsem nasprotnikom ter v marsikakšnem primeru zameglile podobo stranke in zavrle njen napredek. Ugotovitev, da jih vse preveč govori s pretirano različnimi jeziki, ni edina in najhujša napaka, četudi z njo nasprotniki najraje negativno argumentirajo.

Veliko političnih zmot in izrazito napačnih potez je treba nadalje pripisati organizacijskim slabostim. Nekaj pa je takih, ki jih ni mogoče opravičiti, kvečjemu bi jih v interesu stranke kazalo čimprej pozabiti in premostiti. Tako je v pripravah na deželne volitve v Severnem Porenju – Westfaliji (spomladi 1985) veliko upravičenega nezadovoljstva v javnosti povzročil del zelenega programa o seksualni svobodi. Deželne stranke se je očitno polastila močna struja homoseksualcev, ki pa je šla predaleč: zavzemala se je za odpravo vseh zakonskih sankcij za seksualno zlorabo mladotletnikov. Precej prahu je povzročilo tudi pismo ki sta ga sredi gladovne stavke zaprtega jedra teroristov, pripadnikov RAF (Frakcija Rdeče armade) poslali stavkajočim članici predsedstva parlamentarne frakcije zelenih v Bundestagu Christa Nickels in Antje Vollmer. V pismu sta prosili zapornike (javnost jima je očitala zlasti prošnjo, četudi se tudi z

---

Nickelsova (zeleni): »Gospod predsednik, drage kolegice in kolegi. V imenu naše frakcije zahtevam prekinitev in odložitev seje, da bi lahko sklicali izredno sejo naše frakcije. To pojasnujem z naslednjimi argumenti: mojega kolega Jürgena Reentsa ste izključili iz zasedanja, ker je dejal naslednje . . .«

Stücklen: »Gospa poslanka Nickelsova . . .«

Fischer (zeleni): »Neverjetno, spet začenja!«

Stücklen: »Po 36. členu Poslovnika o moji odločitvi ni mogoče razpravljati v plenumu.«

Fischer (zeleni): »Pa saj ne gre za razpravo o ukrepu, marveč za obrazložitev zahtevka za prekinitev seje!«

Nickelsova: »Ne želim razpravljati o kazenskem ukrepu, gospod predsednik. Želim le pojasniti, zakaj želi moja frakcija med razpravo v plenumu sklicati izreden posvet. Da bi to lahko izvedli, je treba prekiniti plenum, ker bi le tako zagotovili, da ne bomo ostali brez možnosti, da tukaj spregovorimo. Želimo se torej posvetovati, ker ste izključili našega kolega Jürgena Reentsa.«

Stücklen: »Gospa poslanka Nickelsova, jemljem vam besedo.« (nemir med zelenimi)

Nickelsova: »Po členu . . .«

Stücklen: »Poslušajte, opozoril sem vas . . .«

Schwenninger (zeleni): »Tako, plaz se je vsul! Zdaj bo zlorabljal avtoriteto.«

Fischer (zeleni): »Nezaslišano, kaj si upate!«

Schwenninger (zeleni): »Kje pa sploh smo?«

Stücklen: »Gospa poslanka Nickelsova, vzel sem vam besedo in vas opomnil, da o tem vprašanju nimate pravice razpravljati. Po členu . . .«

Schwenninger: »Saj nas lahko takoj kar vse vržete ven!«

Fischer: »Da, najbolje bo, če nas vse izključite!«

Schwenninger: »Avtokratični gromovnik, tega v življenju še nisem doživel!« (vzkliki iz vrst SPD: »Tega še nismo doživeli!«)

Stücklen: »Po 36. členu Poslovnika vas prosim, da zapustite govorniški oder, prosim, da zapustite mikrofon.«

Schwenninger: »Kje pa smo?«

Fischer: »Neverjetno, kaj počnete!«

Stücklen: »Gospod poslanec Fischer, opominjam vas!« (vsesplošni direndaj)

Stücklen: »Gospod poslanec Fischer, vdruživ vas opominjam!« (vzkliki zelenih, posebno Fischerja)

Stücklen: »Gospod poslanec Fischer, izključujem vas iz nadaljnega poteka razprave!«

Fischer: »Najboljše bo, če nas kar vse izključite!«

Stücklen: »Prekinjam zasedanje Bundestaga, dokler gospod poslanec Fischer, ki je izključen z nadaljnega poteka seje, ne zapusti plenarne dvorane.«

(Seja je bila prekinjena od 11.42 do 11.54)

Iz stenogramskih zapiskov Bundestaga, oktober 1984.

nagovarjanjem ne bi strinjala), naj privolijo, da jih obiščejo zeleni. Radi bi se seznanili ne samo z razmerami v zaporu, marveč bi poskušali navezati tudi neke vrste politični dialog. Ta akcija je povzročila posebno hudo politično škodo zelenim, ki se jih spričo provenienčne heterogenosti že od nekdanj držita tudi senca in sum povezanosti z radikalnimi političnimi skupinami – vse do terorističnega podzemlja – s čimer jih nasprotniki že vseskozi poskušajo diskvalificirati. Seveda je zadeva izzvala tudi občutno notranjo polarizacijo v stranki. Večina med zelenimi se sicer strinja z zahtevami za spremembo oblik državnega nasilja in potemtakem tudi za bolj humane razmere zapornikov, toda polemika je spet vzdignila v ospredje opredelitev zelenih do izbire sredstev za politični boj nasploh. Otto Schily, odvetnik in nekdanji zagovornik teroristke Gudrun Ensslin na dolgoveznem in protislovnem procesu, ki se je šele po dolgih letih težavnega dokazovanja otrešel nalepke simpatizerstva s teroristi in je zdaj eden voditeljev skupine »realosov«, je ob tem izjavil: »Dejstvo, da so se pripadniki te skupine zapisali nasilju, jim jemlje tudi zadnjo izkaznico, da bi postali partnerji za dialog . . . Koliko ljudi je pravzaprav treba ubiti, da bi bil še sprejemljiv za politični pogovor?«

Seveda so v zahodnonemški družbi dvojna merila o tem, kaj je to politično nasilje in kdo sme kaj uporabiti. Če naprimer stotine voznikov zahodnonemških tovornjakov blokirajo mejni prehod na Brennerju, to za voditelja CSU Straussa ni nikakršno nasilje, marveč legitimna metoda in sredstvo političnega boja. Toda kadar zeleni nenasilno demonstrirajo po ulici, je to zanj nasilje. Seveda je neizbežno, da prav spričo takšnih družbenih protislovij zeleni v svojih vrstah trdneje in samostojneje opredelijo odnos do teh vprašanj.

Posebno lahkomišelnost in premalo pretehtano so se zeleni lotili tudi nekaterih zunanjepolitičnih akcij. Veliko gneva v zahodnonemški in izraelski javnosti, celo med nespornimi simpatizerji, so si nakopali z obiskom skupine zelenih parlamentarcev v Izraelu (16.–30. 12. 1984) in s spremljajočim pretirano črno-belim prikazovanjem razmer v židovski državi, kar je posebno odmevalo spričo popolnega molka o nemški židovski hipoteki. Kellyjeva in Bastian sta s pretiranim voluntarizmom in nepoznavanjem razmer nastopala tudi v zvezi z nekaterimi drugimi vprašanji (Turčija, mirovna gibanja v Nemški demokratični republiki, pa tudi sojenje skupini intelektualcev v Beogradu), kar vse ni prineslo pričakovanega propagandnega učinka, kvečjemu prizvok zunanjepolitične naivnosti in diletantizma.

Priznati pa je treba, da so zeleni svoje napake priznali (»Smo edina stranka, ki napake javno prizna in se iz njih tudi uči« . . . so zapisali v rednem biltenu za tisk, aprila 1985). Kljub temu se je izkazalo, da so še tako dobrodušno zastavljeni izleti v zunanjo politiko za večino zelenih izlet v neznano in ne dovolj raziskano, postavlja se seveda potreba po temeljitem premisleku o ciljih in poteh na tem področju.

V javnosti še vedno prevladuje prepričanje, da nimajo jasne zunanje-

politične predstave – češ: dobro je, če je nekdo zoper rakete in za razoroževanje, toda ali se je mogoče izčrpati že pri tem? Kakšna so pravzaprav merila za zunanjo politiko, ali zares zadoščajo le splošna načela o samoodločbi in človekovih pravicah in ali so zares enako veljavna za vse primere, okolja, spopade in konstelacije?

Zdi se, da zeleni spričo naravnosti v majhne celote in zavoljo decentralizacije za vsako ceno, zastran osredotočenosti na moraliziranje in sle po poenostavljenih odgovorih niso najbolje oboroženi za zunanjo politiko, ki terja tenkočutno diferenciranje. Kakor na mnogih drugih področjih tudi v zunanji politiki ne zadostuje zgolj kritika, potrebne so tudi perspektive in vizije ter prožna taktika za utiranje poti do njih.

V sklepu je treba vsekakor poudariti pozitivne učinke, ki jih je pojav gibanja in tudi stranke zelenih imel na podobo in potek družbenih tokov in zavesti v Zvezni republiki Nemčiji in seveda širše. Podoba zelenih pa je kljub med tem razgrnjeni programski nadstavbi še vedno predvsem protestna. Še vedno je odprto vprašanje taktike, ki se zdi piscu širše in pomembnejše od ozkega pomena tega pojma. V njegovi odvisnosti so namreč cilji in dometi strank, kar je pri zelenih torej v nasprotnem sorazmerju s klasičnimi nazori o politični organizaciji.

Kakšna bodi tedaj stranka zelenih: stranka radikalne opozicije ali realne politike? Vstop v alternativno logiko razvoja pomeni obenem izstop iz jedrske energije, iz družbe potrošništva, iz tržnega gospodarstva in določenih neodtujljivih dobrin človeka v razvitem svetu. Kaj naj bi bili potemtakem zeleni: le znanilci nekakšnega abstraktnega upanja ali upravljalci krize? Kako naj delujejo: z mobilizacijo ulice, in to z namenom, da odločno in radikalno revolucionirajo družbene razmere, ali da družbo spreminjajo zlagoma, postopno z reformami? Naj bodo stranka zavračanja ali odgovornosti?

Mnoge od teh dilem, na katere prva petletka fenomena zelenih še ni našla določnega odgovora, so seveda točne in držijo, mnoge so pretirane, namišljene in dejansko neresnične, povzdiguje jih negotovo in prestrašeno meščanstvo.

Prava moč zelenih je tačas še zmeraj na lokalni, krajevni ravni: tam, kjer ni velikih programskih strategij, marveč drobno, pa zato učinkovito nasprotovanje vsakdanjim tegobam, kjer je oprijemljiva bazna demokracija, ko napake in razkrinkavanje škandalov, ki so sestavni del sleherne konfliktno družbe, resnično mobilizira in motivira.

Obenem pa zadnji rezultati (leto 1985) tudi svarijo in opominjajo. V mnogih okoljih je zaznati prve znake utrujenosti in brezbržnosti. V minulih letih so se zeleni samo pojavili in že so dosegli dvomestne rezultate. Zdi se, da so danes manj privlačni in da se med novimi generacijami pojavlja prepričanje o splošni sivini in bedi, češ niti z industrijo vse bolj zlizani SPD se ne znajo postaviti po robu. Kölnski sociolog Manfred Güllner razen tega opozarja na naslednje značilnosti: število mladih volivcev (od 18. do 25. leta), ki so bili obenem s tistimi med

30. in 40. leti skoraj izključna osnova zelenih, se je v zadnjih letih zmanjšalo. Če je bilo najmlajših leta 1980 še 50% od vseh volivcev, jih je bilo 1984 le še 29%. Skupina privrženecv srednjih let se je postarala. Zeleni so pogosto uspevali tudi zaradi izrazite abstinence tradicionalnih volivcev. Toda kar se je najbolj spremenilo, to je »dramatični obrat« h konservativnim vrednotam v odnosu do dela in zaposlitve. Mladi se prilagajajo, ker se bojijo, da bi izgubili delo ali se zanj šele borijo.

Pred zelenimi, ki so nedvomno bili tudi modno gibanje preloma v osemdeseta leta, je zdaj pritisk uspeha. Sedaj tudi zanje ne zadoščata več le protest in diagnoza stanja. Ljudje tudi od njih zahtevajo dejanja. Določeni odgovornosti tedaj zdaj niti oni ne morejo več ubežati. Leto 1987 utegne potemtakem postati zgodovinski mejnik stranke zelenih: v primežu logike okolja, ki mu ne more ubežati, bo odločitev v prid političnega sodelovanja in soodgovornosti z drugimi političnimi subjekti (kot edina stvarna alternativa se postavlja trenutno sodelovanje s SPD) verjetno tudi odločitev o obstoju in propadu zelenih kot stranke državnih razsežnosti.

Po precej soglasnem mnenju vseh, ki proučujejo javno mnenje, jim je še naprej zagotovljenih okoli 7–8% volilnega telesa. V zveznem in dežel-
nih parlamentih utegnejo torej ostati dejavniki, mimo katerega ni mogoče.

Drugo vprašanje pa je, ali je med zelenimi dovolj volje in možnosti, da se obdržijo kot stranka in ali morebitno sodelovanje na oblasti le ne podira prvelikega števila vizij in idealov, na katerih je prišlo do konsenza med njimi.¹⁰ Ta druga možnost, ki je nikakor ne kaže izključevati, bi kajpak dokazovala, da je šlo za politično muho enodnevnico, seveda v zgodovinskih razsežnostih. Za kaj takega ni zadosti oprijemljivih dokazov – četudi bi tudi tako bilo treba fenomenu zelenih pripisati velikanski in neizbrisno zgodovinski učinek.

¹⁰ **Vprašanje:** »Nekaj, česar nemška javnost ne razume, je naslednje: tolerirate vlade, denimo na Hessenskem, ne želite pa v njih v obliki koalicij, sodelovati. Kako si je mogoče ustvariti avtoriteto?«

Odgovor: »Torej o vprašanju, ali naj se vključimo v vlade ali naj jih zgolj toleriramo – osebno sem odločen nasprotnik udeležbe pri vladanju, kajti moč zelenih ne izhaja iz parlamenta ali nekakšne oblasti, marveč temelji v gibanju, solidarnosti, samopomoči in v državljanskih pobudah. Vendar je med nami tudi struja, ki rada govori o udeležbi na oblasti, ki si prizadeva, da bi leta 1987 dosegli rdeče-zelena zvezo. Mislim, da bi morala biti cena za kaj takega zelo visoka: saj pri življenjskih vprašanjih ni mogoče dopustiti malce raka, malce smrti, malce orožja – pri tem ne more biti kompromisov. Zato sem bolj zagovornik dopuščanja SPD na oblasti, ker se mi ne zdi, da bi se ta partija do leta 1987 lahko dokopala do tolikšnih miselnih sprememb v varnostni politiki, ekologiji, energetiki in gospodarski politiki – tu so razlike še tako velike, da si zveze ne morem predstavljati. Toleriranje, kjer bi zeleni jasno povedali, pri katerih vprašanjih ne bodo dopustili padca vlade in kjer bi tudi SPD morala jasno, ne zgolj kozmetično, reči, za kaj se zavzema, to bo aktualno leta 1987 in o tem se zdaj pogajamo. Gre pa za to, da imamo mi nekoliko drugačne nazore o oblasti. Za nas oblast ne pomeni, da imamo ministra ali velike govore v parlamentu, za nas pomeni oblast delitev med veliko ljudi in da ljudje na cesti s svojimi pobudami izvajajo oblast.«

(Iz intervjuja s Petro Kelly za TV Ljubljana, januarja 1985).

MARIJA CIGALE

Razmišljanje o porodniškem dopustu

Že zlepa ni kakšna tema tako razgrela slovenske javnosti – in to strokovne in laične – kot razprava o podaljšanju porodniškega dopusta. Na vseh planskih razpravah se o tem krešejo iskre, strokovnjaki so pripravili študijo »Porodniški dopust kot sestavina biosocialne reprodukcije«, ¹ na javni tribuni v Cankarjevem domu »Otrok – družina – družba« je to kar na lepem postalo osrednje vprašanje. Slovenci smo se razdelili na »naprednjake« in »nazadnjake« še po tem, kdo je za podaljšanje porodniškega dopusta in kdo je proti.

Kadar gre za otroke, se tudi v trezni razpravi ni moč izogniti čustveni zagretosti. Kadar pa ta razgretost prevlada, razprava ponavadi zgreši bistvo. In bojim se, da smo v tej razpravi blizu tega. Bistveno vprašanje po mojem mnenju ni »enoletni porodniški dopust da ali ne?«, ampak »kaj mora storiti slovenska družba, kaj lahko v realnih okoliščinah stori, da bi starši lahko imeli toliko otrok, kolikor si jih želijo in da bo tem otrokom dobro?«. Pri tem je daljši porodniški dopust samo en, po mojem mnenju pa celo ne najpomembnejši odgovor.

In zakaj je potem to vprašanje naenkrat dobilo tolikšno težo? Predlog, da bi porodniški dopust podaljšali, je bil ponujen že v pripravah na plan 1981–1985, pa tedaj ni zbudil kake posebne pozornosti. Medtem pa se je zgodilo dvoje: hitro in občutno je padla rodnost (leta 1980 se je rodilo v Sloveniji skoraj trideset tisoč otrok, leta 1984 pa le nekaj več kot šestindvajset tisoč) in občutno so podaljšali porodniški dopust v nekaterih drugih republikah. Zdi se, da je zlasti to drugo občutno vplivalo na javno mnenje pri nas, saj se prav to dejstvo pogosto uporablja kot argument za podaljšanje porodniškega dopusta. Je pa to seveda dvorezen meč, saj je tudi slovenskih 246 dni porodniškega dopusta skorajda najdaljši porodniški dopust na svetu.

Zakaj so v drugih republikah porodniški dopust podaljšali, je drugo vprašanje, gotovo pa kot argument v tej razpravi ne more veljati mnenje, »da moramo v isti državi vsi imeti enake pravice«, kajti povsem jasno je, da nimamo vsi enakih socialnih pravic in da bi to tudi ne bilo smiselno, saj se morajo socialne pravice približevati socialnim potrebam, te pa so v

---

1) Študijo je naročila Skupnost otroškega varstva Slovenije, avtorji pa so: Ludvik Horvat, dr. Maca Jogan, dr. Polona Končar, dr. Stanka Kranjc-Simoneti, dr. Janez Malačič in dr. Karel Zupančič.

različno razvitih okoljih različne – celo če pustimo ob strani dejstvo, da si lahko privoščimo toliko pravic, kolikor jih lahko plačamo.

Druga trditev, ki se ponuja kot argument za podaljšanje porodniškega dopusta, namreč »da smo zaradi padanja rodnosti kot narod ogroženi in da je zato treba kaj storiti«, pa je po mojem lahko celo škodljivo. Ne da bi daljši dopust lahko škodil, pač pa je lahko škodljivo mnenje, da smo s tem storili kaj bistvenega in da več ni treba. Podatki iz drugih držav, pa tudi iz drugih naših republik ne dokazujejo zveze med dolžino porodniškega dopusta in številom novorojenih otrok. Izkušnje iz držav, ki so izraziteje podaljšale porodniški dopust sicer kažejo, da se je v naslednjih letih rodnost rahlo povečala, vendar le začasno; pri tem pa ni znano, koliko je na to vplival sam ukrep podaljšanja, koliko pa gre za druge vplive, kot so številčnejše mlade generacije v teh letih, ozračje splošne propagande za boljše razmere otrok itn., niti ne vemo, kaj bi se zgodilo, če podaljšanja ne bi bilo. Že pred leti sem od madžarskih strokovnjakov slišala oceno, da je bilo povečanje rodnosti po uvedbi podaljšanega porodniškega dopusta v celoti prividno: ljudje so samo nekoliko prej imeli tiste otroke, ki so jih itak nameravali imeti. Sam podaljšani porodniški dopust zelo verjetno tudi v Sloveniji ne bi imel bistvenega vpliva na rodnost.

Strokovnjakom, ki so izdelali omenjeno študijo, so nekateri celo malo zamerili »mlačne« zaključke: ugotovili so pač, da se večina ljudi v Sloveniji strinja s tem, da bi podaljšali porodniški dopust, da po strokovni plati ni argumentov proti, da bo to stalo nekaj več in da pomembnejših rezultatov v smislu »baby booma« ne smemo pričakovati. Nekateri so pač pričakovali, da bo znanost nedvoumno ugotovila, koliko porodniškega dopusta moramo imeti. Tu so spet zahtevali od znanosti nekaj, kar ta ne more dati: dolžina dopusta je pač izrazit primer družbene konvencije. Otroci so se rodili in se ponekod še zmeraj rodijo tudi tam, kjer ni nobenega porodniškega dopusta. Otroci so se tudi pri nas rodili in tudi normalno odrasli tudi tedaj, ko je porodniški dopust trajal šest tednov, pa tri mesece . . . porodniški dopust pač traja, kolikor se v neki družbi dogovorijo. Gotovo je za večino ugodnejše, če traja dlje; toda poleg porodniškega dopusta potrebuje otrok še marsikaj. In ko starši razmišljajo o tem, kdaj in koliko otrok bodo imeli, ne razmišljajo o šestih mesecih ali o enem letu, kolikor bo trajal porodniški dopust, ampak o tem, kako bodo z otrokom stanovali, kako ga bodo preživljali, kako mu bodo zagotovili varstvo, šolanje, pogoje za vstop v samostojno življenje, v kakšnem svetu bo živel – in to dvajset in več let, kolikor bodo odgovorni zanj.

Skratka: menim, da se je nesmiselno razvrščati po tem, ali smo za ali proti daljšemu porodniškemu dopustu. Vprašati se moramo, kaj smo storili in česa nismo, da bi bilo našim otrokom dobro. In ko bomo spoznali, kaj vse še moramo storiti, da jim bo dobro, potem se dogovarjajmo, kaj izmed tega naj ima prednost.

Pa še nekaj: kot delavcu v socialni politiki se mi zmeraj zdi, da bi na našem področju kakovost morala imeti večjo težo kot količina. Ne skrbi

me preveč, da bomo imeli premalo otrok, če bomo le za tiste, ki jih imamo, dobro skrbeli. Skrbi me pa to, da bomo v prizadevanjih, da bi jih imeli več, zanemarili tiste, ki so tukaj. V tem smislu se mi zdi, da je bolečina enega zapuščenega otroka tehtnejša, kot so kupi analiz, zato bi dala prednost tem otrokom.

DANICA FINK-HAFNER

O liku komunista kot javno delujočem posamezniku

Na podlagi novejših raziskav o zavesti, angažiranosti in politični kulturi članov zveze komunistov pa tudi novejših razprav o moralnem liku komunista (člana ZK) se zdi umestno sam pojem moralnosti člana revolucionarne politične organizacije delavskega razreda razširiti z novimi dimenzijami »političnega« lika (politične kulture). Ločevanje moralnega in političnega lika se zdi danes celo s teoretičnega vidika neustrezna abstrakcija.

V kontekstu razprav o moralnem obnašanju komunistov v okoliščinah prizadevanj za uresničevanje političnega programa razvoja samoupravljanja kot integralnega družbenega odnosa in s tem preseganja monopolnega značaja politike, se namreč zastavlja vprašanje »zabrisovanja« meja med družbenim in političnim, pojmovanem v ožjem smislu. To je le eden od vidikov zgodovinskega problema, kako naj bo avantgarda danes dejansko *avantgarda hegemonije* vrednot, morale delavskega razreda v konkretni politični praksi. Na tej točki navzočnosti (članov) ZK v družbenem življenju se kaže tudi izrazito *subjektivna* dimenzija organiziranja in dejanskega življenjskega »navezovanja sedanosti na prihodnost« – vzpostavljanja takih institucij ter procesov odločanja, prek katerih bi bilo mogoče premagovati ločevanje družbe kot sfere privatnega, materialnega življenja ljudi, in politike kot (za večino članov te družbe) odtujene sfere. Med argumenti za omenjeni način razmišljanja bi lahko navedli vsaj naslednje:

1. Programsko se je zveza komunistov odrekla vlogi gospodujoče elite – kot posebne stranke nad razredom in nad družbo – ter si zastavila cilj avantgardnega delovanja v družbenih in političnih procesih, ki omogočajo in spodbujajo procese preseganja zgodovinsko nastalega dualizma med občansko oziroma civilno družbo in politiko kot posebno, ločeno sfero družbenega življenja. To je naloga avantgarde, anticipirana prihodnost v aktualni družbeni praksi, kar je po svojem bistvu zgodovinska naloga »pozitivnega delovanja«.

2. Uresničevanje takega programa ne bi bilo zgodovinsko realno, če ne bi impliciralo spreminjanja bistvenega značaja politike in bogatenja

političnih procesov in njihovih rezultatov z vsemi zgodovinsko progresivnimi in humanimi razsežnostmi kulture naše družbe v najširšem pomenu: od celote spoznanj, oblikovanih v okviru strok, znanosti pa vse do elementov demokratičnejših in humanejših vzorcev obnašanja in sploh odnosov med ljudmi. Skratka, gre za zahtevo, da je revolucionarno politično gibanje danes dejavnik oblikovanja »prihodnje« družbe v celoti njenih človeških razsežnosti. Danes je torej nosilec prihodnosti lahko le tako politično gibanje (le taki posamezniki v tem gibanju), ki si zastavlja(jo) take cilje in uporablja(jo) take metode in načine političnega boja, ki omogočajo in spodbujajo procese družbene emancipacije in *hkrati* tudi humanizirajo odnose med ljudmi.

3. V dosedanji zgodovini delavskega gibanja se je glede na družbenopolitične okoliščine konkretne zgodovinske situacije pokazala zakonita nujnost specifičnega opredeljevanja moralnega lika komunista – ki mora seveda upoštevati pri tem tudi konstante v načelnem opredeljevanju razmerja med delavskim razredom in njegovo avantgardo. Danes smo očitno priča temu, da se je izoblikovala zgodovinsko relativno specifična celota družbenih in političnih značilnosti ter procesov, katerih zavestno obvladovanje je eno najpomembnejših vprašanj dolgoročne naravnosti načinov obvladovanja (razvoja, stagnacije, nazadovanja?) družbenih odnosov glede na kriterij temeljnega delavsko razrednega zgodovinskega interesa.

Danes je avantgardnost v obstoječih razmerah naše družbe lahko le pozitivna zgodovinska pobuda – celota moralnosti in politične profiliranosti konkretnega revolucionarnega angažiranja komunistov, ki se izraža tudi – če ne celo predvsem – v prakticiranju metod političnega delovanja, ki učinkujejo tudi kot družbeno progresivni dejavnik oblikovanja zavesti in politične kulture dejanskih, pa tudi potencialnih udeležencev političnih procesov. Seveda gre za uporabo metod, ki vselej upoštevajo *vsebinski* kriterij delavsko razrednih interesov družbene emancipacije in humanizacije odnosov med ljudmi. Gre torej za prednjačenje komunistov v vsestranskem uveljavljanju delavsko razredne definirane morale kot družbenega odnosa in kot dejavnika spreminjanja družbenih odnosov *glede na tak* razredni kriterij. Hkrati je tovrstna avantgardnost tudi pomemben dejavnik za pridobivanje in oblikovanje kulture ter psihologije delavskega razreda (tudi z vzajemnim vzgajanjem znotraj delavskega razreda) kot vladajočega razreda.

Aktualni zgodovinski kontekst terja danes tako *reafirmacijo* čisto *primarnih*, osebnostnih sestavin moralnosti, kot so poštenost, delavnost, doslednost itd. Po drugi strani pa je vse bolj čutiti tudi potrebo po ustreznih *pridobljenih* lastnostih osebnosti (komunista) – npr. znanje, razgledanost, sposobnost za samostojno, načelno, tehtno, pogumno, odločno politično presojanje in ravnanje v konkretnih političnih institucijah, v konkretnih družbenih procesih, v nenehnem komuniciranju z ljudmi v njihovem življenjskem okolju. Ta razsežnost lika komunista pa danes že

prerašča v problematiko politične kulture v najširšem smislu (ki zajema družbene vrednote, vrednostni sistem, idejnopolitično usposabljanje, pa psihologijo kritičnega pričakovanja in angažiranja, vzorcev obnašanja in izbiri metod, načinov družbenopolitičnega delovanja itd).

Spričo procesov, ki vplivajo na sproščanje, izražanje in soočanje različnih stališč, mnenj, pogledov v javnem življenju naše družbe, se zdi nujno opozoriti predvsem na dve dimenziji moralnega lika komunista kot javno delujočega posameznika (člana ZK). Prvi tak aspekt je doslednost v spoštovanju proklamiranih načel uresničevanja družbene vloge ZK na idejnopolitičen način, drugi pa z znanjem in z revolucionarnimi idejnopolitičnimi vsebinami obogateno javno angažiranje v demokratičnem dialogu. Dimenzija *kulture dialoga* je pravzaprav sinteza nekaterih bistvenih značilnosti danes »zgodovinsko potrebne«¹ lika komunista. Zato današnje definiranje moralnega lika komunista po mojem mnenju ne more mimo poudarka, da je izobraževanje in prizadevanje, da svoje znanje član demokratično uporabi v politični procesih razreševanja družbenih problemov in pri tem vselej upošteva temeljne delavsko razredne zahteve glede spreminjanja družbenih odnosov, tudi moralno vprašanje. Za komunista je danes moralno dajati zgled v samoupravni politični kulturi (kulturi obnašanja družbenega posameznika v procesih odločanj). To je hkrati nujni pogoj, da bodo različni družbeni sloji, ki živijo od svojega dela in so objektivno obstoječi revolucionarni potenciali, zaupali v avantardno družbenopolitično organizacijo. Le tako je mogoče uresničiti vizijo tistega tipa avantgarde, ki deluje z močjo argumentov znanja, širino pogledov in moralnopolitičnim zgledom. Ne nazadnje je to tudi temelj demokratizacije notranjih odnosov v zvezi komunistov.

MILAN FABJANČIČ

Pojasnilo

V svojem prispevku, objavljenem v številki 9/1985 Teorije in prakse, sem v zvezi z vprašanjem »moralnosti«² inflacije navedel, da je še vedno predpisana le 7,5% mera zamudnih obresti, ki seveda še zdaleč ni pokrivala stopnje inflacije, ki je upniku (družbeno-pravni osebi in posamezniku) pri denarnih zahtevkih ob daljših zamudah plačila povsem razvrednotila realno vrednost denarne terjatve. Medtem je bila s 3. avgustom 1985 uveljavljena sprememba 1. odst. 277. člena zveznega Zakona o obligacijskih razmerjih, ki določa novo, sedaj skoraj desetkrat višjo mero zamudnih obresti.

Naposled se je začelo dolžnikom v tem pogledu precej slabše pisati. Recimo, da je že bil skrajni čas. Vprašamo pa se lahko, ali ta sprememba ni bila možna že prej, saj visoka inflacija traja že dalj časa.

Tudi v moralnem smislu pomeni ta sprememba ogromno. Posameznikom, ki so bili npr. dolžni povrniti škodo, povzročeno na družbenem premoženju (tudi s kaznivim dejanjem), dolžni vrniti štipendijo, stanovanjski kredit, stroške izobraževanja, plačati stroške ogrevanja, porabe električne energije, stanarine, vodarine itd. se ne bo več izplačalo zavlačevati s plačilom, kot so to delali pri 7,5% zamudnih obrestih, ko so raje na vse načine zavlačevali sodne postopke, se pustili tožiti in se pritoževati le zato, da jim še ne bi bilo treba plačati. Poslej ne bodo več na dobičku. Plačati le 7,5% ali pa 72% zamudne obresti je bistvena, zelo bistvena razlika. Družbeno premoženje se ne bo več toliko prelivalo v privatne žepe, pa tudi temeljne organizacije bodo morale zneske svojim delavcem plačevati tekoče. Temeljnim organizacijam se zavlačevanje izplačila odškodnin poškodovanim delavcem ne sme več »izplačati« itd. Moralno je: daj, kolikor si dejansko dolžan dati. Morala in pravo s tem zmanjšujeta razkorak. Ni sicer edini, je pa bil že velik in je zbujal nezadovoljstvo. Brezobzirnemu, malomeščanskemu egoizmu in kovanju dobička na račun drugega, tudi družbene lastnine, je vsaj v tem delu špekuliranja z inflacijo odklenkalo. Kaj hočemo, zadnja leta so jim bila glede tega izrazito naklonjena. No, za nazaj se pač te zamudne obresti ne spreminjajo: kar je bilo, je bilo. Koliko so se zato dolžniki realno okoristili, upniki pa ostali realno oškodovani – med njimi pogosto tudi družbeno premoženje – ostaja nespremenjena preteklost.

Kljub vsemu je treba ugotoviti, da gre za zelo pomembno spremembo v odnosu do preprečevanja in odpravljanja tudi nemoralnih učinkov inflacije. Vendar to še vedno ni vse. Pol leta je že od tega, ko je CK ZKJ na XVI. seji v 8. točki svojih sklepov zapisal naslednje:

»V boju za zmanjšanje socialnih razlik, ki ne temeljijo na delu in njegovih rezultatih, postajajo pa vse bolj obsežne, je treba odločno odpravljati njihove vzroke in precej močnejše obdavčevati dohodke od premoženja ter odvzemati premoženje, ki je bilo pridobljeno na nezakonit način. Zveza komunistov se mora odločno zavzemati v bitki . . . proti vsem oblikam prelivanja družbenega premoženja v zasebno premoženje. Neizogibno je treba proučiti možnosti za revolorizacijo dolgoročnih posojil in obresti nanje, pri tem pa poiskati ustrezna merila za zaščito standarda delavcev z razmeroma nižjimi osebnimi dohodki, ki so si najeli posojila za to. Pregledati je treba samoupravne akte in zakone ter v njih spremeniti tista določila, ki omogočajo privatizacijo družbenega premoženja in skupinsko-lastniško ravnanje.«

To je še bolj usodno. Na nekem sestanku je nekdo na pol tiho dejal: »Ah, ne še. Smo še toliko zadolženi zaradi hiše!«. Bil je, recimo iz »srednjega sloja«. Kakorkoli že, v širšem družbenem interesu, zlasti delavskega razreda, je treba vztrajati. Sklep CK ZKJ določa: » . . . odločno . . . neizogibno«. Komunisti bodo morali odgovoriti, kako so tudi ta del sklepov CK izpolnili. Bistveno vprašanje moralne enotnosti v družbi je moralen odnos do družbene lastnine.

ANA BARBIČ

Ali delo zagotavlja kmeticam enakopravnost v družbi?

Odkar morajo vsi ruski državljani ne glede na svoj spol opravljati družbeno produktivno delo, je osvobajanje žensk hitro napredovalo. Ta proces pa je vendar v glavnem zajemal mestni industrijski proletariat, medtem ko je šel mimo podeželskega prebivalstva malodane brez sledov. Položaj kmetic se v jedru ni bistveno spremenil, kajti na deželi slej ko prej prevladuje privatno družinsko gospodarstvo. Kmetica je še vedno kmetova pomožna sila... Povsod tam, kjer komunistična partija med prebivalstvom še ni razvila množičnega političnega prosvetljevanja, so kmetice še danes bistveno bolj zanesljive privrženke komunizma kot kmetje. Tu je tudi razumljivo, kajti kmet je hkrati gospod v hiši in edini lastnik kmetije. Kmet seveda brani to tradicijo, ki vse člane kmetije, vključno s kmetico, zavezuje k brezpogojnemu podrejanju volji hišnega gospodarja. Ker kmet ne more izhajati od tega, da spremenjene oblike življenja krepijo njegov položaj v družini in ga spravljajo v negotovost, je njegovo stališče do komunizma stališče pričakovanja ali pa celo sovražno. Nasprotno pa je za kmetico uvajanje kmetijskih zadrug, vaških mlekar in drugih kolektivnih ustanov izredno pozdrava vredno, če niti ne upoštevamo kako so spremenile njen delavnik skupne ustanove, kot so otroški vrtci, javna pekarna in pralnica. Te ustanove kmetici lajšajo vsakdanje življenje. To tudi pojasnjuje, zakaj kmetice bistveno boljše dojemajo cilje komunizma kakor kmetje: konkretno izboljšanje življenja dela iz njih navdušene privrženke komunizma na deželi (A. Kollontaj, 1982, str. 143, 144, 145.)

Kljub temu, da je od teh misli A. Kollontaj, velike borke za osvoboditev vseh žensk, tudi kmetic, v Sovjetski zvezi po zmagi oktobrske revolucije preteklo že pol stoletja, se po vsem svetu ženske še danes borijo za enakopraven položaj v družbi. Številne ovire pri uveljavljanju ženske enakopravnosti so sicer presežene, vendar še vedno obstajajo številne neredke nove ovire pri osvobajanju žensk. Tako v deželah v razvoju (Bole, 1984: 1087, 1088), ki posodablajo svoje gospodarstvo predvsem na podlagi prenosa tehnologije in razvojnih modelov iz razvitih dežel, ženske kot proizvodni dejavnik pogosto izpadejo celo iz tistih proizvodnih območij in zaposlitev, kjer so doslej v tradicionalnem gospodarstvu imele enakopravno ali celo vodilno vlogo.

Kako je z enakopravnostjo kmetic v naši samoupravni socialistični družbi, kaj je že doseženo in morda celo preseženo, kaj pa je potrebno še storiti, da bi bila kmečkim ženskam priznana dejanska vloga pri pridelovanju hrane in ohranjanju podeželja, so vprašanja, na katera iščemo odgovore v tem spisu. Čeprav je kmetica le del produkcijskih sil v kmetijstvu, ji namenjamo posebno pozornost najmanj iz dveh razlogov. Prvi razlog je

dejstvo, da v slovenskem zasebnem kmetijstvu pretežni delež delovne sile sestavljajo ženske, drugi-razlog pa je, da je bilo kmetici in kmečki družini z nekaj izjemamo doslej v znanstveno-raziskovalnem delu pri nas namenjene zelo malo pozornosti, pa tudi družbenopolitična praksa ji ni priznavala mesta, ki ji gre tako v kmetijski proizvodnji kot pri ohranjanju poseljenosti oddaljenih hribovskih in za kmetovanje manj ugodnih območij.

Poseljenost podeželja sloni na kmečkih ženskah

Ob množičnem odlivu delovne sile iz kmetijstva (predvsem v industrijo) so bile v večini družin kmečke ženske tiste, ki so ostale na kmetiji, zaposlovali pa so se pretežno moški. Tako je še vedno na mnogih kmetijah ženska tista, ki na kmetiji opravi večino dela, če že ne odloča o njem. Po podatkih raziskave¹ je redno zaposlenih zunaj kmetijstva 76,3 odstotka gospodarjev/mož, 31,2 odstotka gospodaric/žena in 69,7 odstotka naslednikov/naslednic. Medtem ko se intenzivnost zaposlovanja kadrov – sedanjih gospodarjev ali zakonskih partnerjev gospodaric od leta 1970 dalje zmanjšuje – podobno, čeprav manj izrazito tendenco upadanja intenzitete zaposlovanja je opaziti tudi pri kmeticah (gospodaricah in ženah gospodarjev), pa tega ni moč trditi za naslednike/naslednice. Med tistimi, ki so že dopolnili 15 let, se je od leta 1970 do časa, ko smo zbirali podatke (1982 oziroma 1983), zaposlilo kar 53,6 odstotka (Barbič, 1984: 268). Torej ne gre prehitro sklepati o zaustavljanju odliva delovne sile iz kmetijstva ali celo o preusmeritvi migracij iz nekmetijskih dejavnosti v kmetijstvo na podlagi posamičnih primerov, ko so se mladi vrnili na kmetijo in opustili zaposlitev. Ker bosta razvoj zasebnega kmetijstva in poseljenost slovenskega podeželja očitno še naprej odvisna od kmečkih žena in njihove pripravljenosti, da delajo na kmetiji, velja kmeticam nameniti posebno pozornost in usmeriti družbena prizadevanja k ustvarjanju razmer, ki bodo kmečki ženski zagotovile tako enakopravnost z ženskami v drugih gospodarskih dejavnostih kot tudi z moškimi, zlasti s kmeti.

Ženska v strukturi kmetijske delovne sile

Ob neposrednem dejstvu, da gre kmeticam posebna vloga pri proizvodnji hrane in ohranjanju podeželja, pa se samo po sebi vsiljuje vprašanje, ali je kmečki ženski ta vloga tudi dejansko priznana. Ali ji je v primeru, ko vodi kmetijo in opravlja tudi večino dela na kmetiji, v družini priznana vloga gospodarice, za katere velja, da žena dela, mož pa odloča?

¹ Večina podatkov je bilo zbranih v okviru raziskave: Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja, finančna sredstva za njihovo obdelavo in analizo pa je zagotovila Zadržna zveza Slovenije, Republiški center za pospeševanje kmetijstva.

Kako je z enakopravnostjo kmetice tako v okviru družine kot v okviru celotne družbe? Ali so ji v družini in družbi priznane pravice, ki izvirajo iz njenega dela? Ali ima zagotovljeno enako socialno varnost kot žena delavka? Kaj pa kmečka družina in kmečki otroci? Ali je zanje poskrbljeno tako kot za otroke iz delavskih družin?

Kljub temu, da kmečke ženske sestavljajo več kot polovico (54,7%) delovne sile v kmetijstvu (Kovačič, 1984, 5: 31), je le malo (26%) takih, ki jim je v okviru kmečkega gospodinjstva priznana vloga gospodarice. Ob dejstvu, da na 12 odstotkih kmetij gospodarijo vdove, na treh odstotkih kmetij pa samske ženske, ostane le 11 odstotkov kmetij, na katerih je moč prepustil vlogo gospodarice ženski. Ker je zakon o združevanju kmetov iz leta 1972 omogočal uveljavitev večine pravic na temelju formalnega lastništva zemlje oziroma delovnih sredstev (torej je te pravice lahko uresničeval le en član kmečkega gospodinjstva, praviloma gospodar), je bila kmečka ženska v večini primerov opredeljena kot gospodinja, to je, kot vzdrževan član na kmetiji. Šele po zakonu o združevanju kmetov iz leta 1979 lahko uveljavljajo pravice, ki izvirajo iz dela, vsi tisti člani kmečkih gospodarjev, ki se ukvarjajo samo s kmetovanjem, torej tudi kmečke ženske. Najpomembnejše spremembe v položaju ženske na vasi so povezane prav s tem, da se uveljavlja kot združena kmetica. Zato je za kmetico odločilnega pomena dosledno izvajanje omenjenega zakona.

Seveda pa sprejetje določenega zakona še ne pomeni takojšnje spremembe obstoječih družbenoekonomskih odnosov, pa tudi ne odprave zakoreninjene tradicije določenih vrednot. Najbolj nazorno ilustrira takšno trditev podatek, po katerem so se še ob popisu prebivalstva leta 1981 številne kmetice opredeljevale kot gospodinja, torej kot vzdrževani člani kmečkega gospodinjstva.

TABELA 1: Delež žensk v skupnem številu kmetijskega in aktivnega kmetijskega prebivalstva na območju Slovenije v letih popisa prebivalstva:

Leto	Kmetij. prebiv. (000)	Ženske (000)	% žensk v kmetij. prebival.	Aktivni v kmetij. (000)	Ženske (000)	% žensk, aktivnih v kmetij.
1961	495	274	55,3	283	139	49,1
1971	353	194	55,0	211	113	53,5
1981	173	99	57,2	117	64	54,7

(Veselič, 1984: 2)

Statistični podatki sicer kažejo na vedno večji delež žensk v strukturi kmečke delovne sile, ničesar pa ne povedo o obremenjenosti kmečkih žensk z drugimi obveznostmi v okviru družine in gospodinjstva, ki skupaj s proizvodnimi aktivnostmi krepko podaljšujejo njihov delovni dan.

V prizadevanjih za višji dohodek so se mnogi člani kmečkih gospodinjstev zaposlili zunaj kmetijstva, med njimi tudi skoraj tretjina kmečkih žensk, kar pa ima za kmečko ženo in njeno družino poleg višjega dohodka tudi številne negativne posledice. Najbolj v ospredju je podaljšan delovni čas, saj mora zaposlena kmečka žena poleg obveznosti na delovnem mestu delati še na kmetiji, opraviti mora gospodinjstva opravila in družinske obveznosti. Pa tudi tisti, ki je ostala doma, zaposlili pa so se mož in otroci, se je delovni dan podaljšal. Tako delovni dan kmetice iz čiste kmetije pozimi traja 9,2 ure, kmetice iz mešane kmetije tipa 1, na kateri vsaj en član družine dela samo na kmetiji, 10,1 ure, kmetice iz mešane kmetije tipa 2, v kateri so vsi člani jedra družine (mož, žena, naslednik) zaposleni, pa kar 15,2 ure. Poleti je delovni dan za kmetice iz vseh treh tipov kmetij sicer precej daljši (kmetici iz čiste kmetije traja v povprečju 13,3 ure, iz mešane kmetije tipa 1, 14 ur in iz mešane kmetije tipa 2 pa 16,8 ure), vendar razlike med dolžino delovnega dne kmetice iz čiste kmetije in kmetice iz mešane kmetije tipa 2, znaša še vedno tri ure in pol. Velike razlike v dolžini delovnega dne kmetic iz vseh treh tipov kmetij nesporno kažejo na to, da redna zaposlitev zunaj kmetije ni najboljša pot, po kateri kmečka žena lahko prispeva večji delež v skupnem dohodku gospodinjstva. Prav tako niso sprejemljiva razmišljanja v okviru kmetijske zakonodaje, po katerih naj bi majhne kmetije, ki ne morejo preživljati niti enega člana družine, prešle v last večjih kmetov ali družbenega kmetijskega sektorja. Res je sicer, da je gospodarnejše obdelovati večje kmetijske površine, res pa je tudi, da številne ovire za intenzivno kmetovanje (hrboviti svet, kraška tla, razparceliranost zemljišč zaradi infrastrukturnih objektov) omogočajo le obstoj tako imenovanih dopolnilnih kmetij, katerih dohodek iz kmetijstva, je le dopolnilo dohodka iz drugih virov. Z vidika obremenjenosti kmečkih žensk velja iskati predvsem možnosti za povečanje dohodka v okviru kmečkega gospodinjstva in gospodarstva.

Možnosti za pridobivanje dohodka v okviru kmečkega gospodinjstva in gospodarstva

Na prvem mestu je potrebno izčrpati obstoječe možnosti za povečanje dohodka iz kmetijstva. V hektarskih donosih in količini prireje mleka in mesa naše kmetijstvo nedvomno zaostaja za kmetijstvom v razvitih deželah. Takšno zaostajanje gre pripisati predvsem ekstenzivni oziroma premalo intenzivni pridelavi in prireji. Razlogi za to so predvsem slaba organizacija kmetijske proizvodnje tako na mikro – kot na makro ravneh, premalo razvit in premalo učinkovit prenos znanja, pa tudi sama kmetijska politika, ki doslej kmetom ni zagotavljala zanesljive prihodnosti glede odkupa in cene kmetijskih proizvodov ter ustreznih možnosti za investicije v zasebno kmetijstvo.

Zaradi omejenih naravnih možnosti ter razmeroma majhnih obdelovalnih površin, s katerimi razpolagajo kmetije v Sloveniji, tudi optimalno obdelovanje (razmerje med stroški pridelave in doseženimi pridelki je najvišje v korist zadnjih) ne more vsem kmetom zagotoviti ustreznega (potrebnega oziroma željnega) dohodka. Tako je za mnoge slovenske kmetije pridobivanje dohodka iz različnih virov ekonomska nujnost, če ne hkrati tudi izraz različnih sposobnosti in interesov posameznih članov kmečkih gospodinjstev.

Zaradi različnih vlog, ki jih opravlja kmečka ženska (mati, gospodinja, proizvajalka), so zanjo in za njeno družino najbolj ustrezne takšne dodatne ekonomske aktivnosti, ki jih lahko opravlja na domu ali v njegovi bližini. Gre predvsem za aktivnosti, ki so vezane na kmetijstvo (kmečki turizem, nabiralništvo) ali pomenijo tradicionalne, pogosto že opuščene aktivnosti (domača obrt), po katerih pa je moč zbuditi povpraševanje tako v okviru kmečkega turizma in izletništva kot v okviru spominkarstva v prodajalnah izdelkov domače obrti in njihovega izvoza na tuje tržišče, ali za industrijsko delo na domu bodisi v okviru klasične industrijske proizvodnje bodisi na temelju računalniško vodenih delovnih procesov, v katerih udeleženci niso vezani na skupni prostor in enoten delovni čas.

Zagotavljanje ekonomske samostojnosti žensk v dopolnilnih dejavnostih v okviru kmečkega gospodinjstva spodbuja predvsem sekcija za ženske in kmečko družino pri Evropski FAO komisiji. Ta je namenila večstranski aktivnosti poseben seminar, ki je potekal med 13. in 17. junijem 1983 v Ljubljani. Glavne misli seminarja (FAO, 1983) je moč strniti v naslednje ugotovitve in stališča:

– Udejstvovanje v dopolnilnih dejavnostih je za mnoga kmečka gospodinjstva, zlasti še za kmečke ženske, ekonomska nujnost. Kmečke ženske so lahko enakopravne z moškimi samo, če od njih niso ekonomsko odvisne. To pa hkrati pomeni, da je njihovo delo družbeno in dohodkovno ustrezno ovrednoteno.

– Poleg ekonomske neodvisnosti in prispevka takšnega dela k skupnemu dohodku gospodinjstva v njem kmečke ženske uresničujejo svoje interese in doživljajo zadovoljstva, ki temeljijo na zanimivem in nagrajevanem delu.

– Posebno vrednost pa ima zaposlitev kmetič v dopolnilnih dejavnostih v tem, da jih povezuje z drugimi proizvajalkami in udeleženci proizvodno-prodajne verige in zagotavlja stike z ljudmi zunaj domačega gospodinjstva.

Ob ekonomski aktivnosti, ki poteka v okviru kmečkega gospodinjstva ali v njegovi bližini, je pa ženski hkrati omogočeno tako rekoč nemoteno družinsko življenje, saj ni odsotna z doma za daljši čas in lahko opravi tudi vse, ali vsaj večino domačih obveznosti. Ker tudi sama pridobiva dohodek ter je zaradi tega enakopravna možu in zaposlenim članom gospodinjstva, so ji ti tudi pripravljeni pomagati pri gospodinjskih opravilih oziroma si gospodinjske obveznosti preprosto razdelijo. Ali kot je rekla dr. Potthoff-

fova na omenjenem seminarju FAO: »Večstranska dejavnost bo dolgoročno učinkovita le, če ženske ne bodo preobremenjene z delom, če bodo učinkovite in bodo pri delu uživale.«

(Potthoff, 1983: 109). Ideje Potthoffove o celovitem gospodarskem in družbenem razvoju podeželja ne temeljijo na delovnih mestih v klasičnem smislu – eno delovno mesto za polno zaposlitev enega človeka, temveč na paketu različnih poklicnih možnosti za matere in ženske (Potthoff, 1983: 108). Čeprav se takšno razmišljanje danes marsikomu najbrž zdi utopično (zlasti zaradi jugoslovanske gospodarske krize), pa nedvomno pomeni eno od realnih poti nadaljnjega družbenega razvoja razvitih dežel in dežel v razvoju tako z gospodarskega vidika kot z vidika izboljšanja kvalitete človekovega življenja.

Sodelovanje kmetič pri upravljanju in odločanju

Poleg možnosti za ustvarjanje dohodka je kmečkim ženskam potrebno zagotoviti tudi uveljavljanje na področju upravljanja in odločanja. Podatki kažejo, da so kmečke ženske tudi pri samoupravljanju zapostavljene. Medtem ko je petina (19,7%) anketiranih gospodarjev bila vključena v samoupravne organe organizacij združenih kmetov, pa je to uspelo le 13% gospodaric. Če upoštevamo tudi gospodarje (8,4%) in gospodarice (6,6%), ki so že kdaj delovali v samoupravnih organih hranilno-kreditnih služb, ugotavljamo, da so kmetje, posebej pa še kmetice, premalo zastopani v samoupravnih organih svojih organizacij.

Tako so upravičene trditve, da so organizacije združenih kmetov (kmetijske zadruge, temeljne organizacije kooperantov) pogosteje delovne organizacije tistih, ki so v njih zaposleni, kot pa tistih, ki se v njih združujejo. Še bolj kot to je zaskrbljujoče dejstvo, da je skoraj polovica (44,6%) anketiranih gospodarjev in gospodaric zadovoljnih z zastopnostjo žensk v samoupravnih in delegatskih telesih.

TABELA 2: Mnenje gospodarjev in gospodaric o tem, ali so v naši družbi ženske dovolj zastopane v samoupravnih in delegatskih telesih

	Gospodarji	Gospodarice	Skupaj
– ne ve	26,2	33,4	28,1
– da	46,6	38,9	44,6
– ne	27,2	27,7	27,3
%	100,0	100,0	100,0
N	(1510)	(542)	(2052)

Glede na majhno zastopnost gospodaric v samoupravnih organih in v delegacijah smo domnevali, da ženske-kmetice z obstoječim stanjem niso

zadovoljne. Tudi analizirani podatki so pokazali, da je s splošno zastopnostjo žensk v samoupravnih in delegatskih telesih zadovoljnih manj kmetov, vendar razlika ni tolikšna, kot je bilo pričakovati.

Ker pa je pri nas v samoupravnih organih dejansko (pre)malo žensk, so bile gospodarice in gospodarji vprašani še po mnenju o razlogih za takšno stanje. Vprašanja so bila zastavljena tudi tistim gospodaricam in gospodarjem, ki so na prejšnje vprašanje odgovorili, da so po njihovem mnenju ženske v naši družbi dovolj zastopane v samoupravnih organih.

Visok odstotek (46,6%) odgovorov »ne vem« lahko pomeni nezanimanje vprašanih za obravnavani problem oziroma njihovo ravnodušnost zanj, po drugi strani pa lahko taki odgovori pomenijo zadovoljstvo nad tem, kar je v naši družbi že doseženega v zvezi z vključevanjem žensk v samoupravno odločanje. Posamezne razloge za slabšo udeležbo žensk v samoupravnih organih navajajo enako pogosto kot moški, razen razloga »večino funkcij hočejo moški«. Navaja ga več kmetov (7,2%) kot kmetov (4,4%). Nasprotno nekoliko več kmetov (4,7%) kot kmetov (2,8%) navaja razlog, da si ženske ne upajo prevzeti funkcij. Iz odgovora »pomanjkanje časa«, ki ga je imenovalo največ kmečkih gospodarjev in največ gospodaric, pa sklepamo, da so kmetice resnično zelo obremenjene z delom na kmetiji in v gospodinjstvu, kar še posebej velja za zaposlene žene. Torej kmeticam zmanjkuje časa predvsem za delovanje zunaj kmetije – za javno delovanje, oziroma za tiste »dolžnosti«, ki »pripadajo moškim«, kot še vedno mislijo mnogi člani naše družbe. Objektivno je preobremenjenost kmečkih žena vse bolj pomemben razlog za njihovo majhno udeležbo v družbenopolitičnem življenju.

Premajhen vpliv družbenopolitičnih organizacij

K uveljavljanju socialističnih samoupravnih odnosov v kmetijstvu in na vasi poleg organizacij združenih kmetov lahko veliko prispevajo tudi družbenopolitične organizacije, v katere je vključenih precej kmečkih gospodarjev in gospodaric, če izvzamemo zvezo komunistov. V to vodilno družbenopolitično organizacijo je vključenih le 2,5% kmečkih gospodarjev in 2,6% gospodaric. Kljub temu, da kmetje lahko svoje interese uveljavljajo v okviru drugih družbenopolitičnih organizacij, predvsem socialistične zveze, je morda prav premajhna navzočnost v zvezi komunistov eden od vzrokov za to, da kmetje nimajo dovolj vpliva niti v kmetijstvu niti ne na podeželju. Čeprav je podeželje možno razvijati le v okviru njegovega preraščanja kmetijstva, saj na njem že davno ne živijo le tisti, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, to ostaja temeljna gospodarska dejavnost večjega dela podeželja oziroma bo to morala biti tudi v prihodnje, če želimo uresničiti načrte o količinah doma pridelane hrane.

Število kmetov in kmetov, vključenih v socialistično zvezo, opozarja na premajhno zastopnost kmetov v družbenopolitičnem življenju kljub že

poudarjenemu dejstvu, da njihov delež v skupni delovni sili na slovenskih kmetijah narašča vse od osvoboditve dalje. Čeprav je v SZDL včlanjenih 70,7% kmečkih gospodarjev in le 57% gospodaric, pa njihov delež ni tako majhen, da v okviru te družbenopolitične organizacije ne bi mogle uveljaviti svojih interesov in svojih stališč. Ne gre sicer za to, da bi morali prevladovati pogledi žensk, pač pa za to, da bi morali biti upoštevani skupaj s pogledi moških, kajti kot je dejala članica madžarske akademije znanosti, Zsuzsa Ferge, na drugem mednarodnem interdisciplinarnem kongresu žensk, je svet sestavljen iz moških in žensk, med katerimi so biološke in psihološke razlike, zato le skupaj lahko uspešno premagujejo človeške probleme od družine do svetovnega tekmovanja v oboroževanju. Le upoštevanje in usklajevanje različnih pogledov moških in žensk na iste probleme lahko pripelje do optimalnih rešitev na vseh področjih človekovega dela in življenja (Ferge, 1984). Fergova je očitno imela v mislih različne vloge, ki jih opravljajo ženske. Poleg proizvodnega dela so tudi gospodinje, predvsem pa matere, ki so v večini dežel še vedno pretežno, če ne v celoti odgovorne za vzgojo otrok in za zadovoljevanje skupnih družinskih potreb.

Družbena skrb za kmečko mater in kmečko družino

Družbena skrb za kmečko mater in kmečko družino zadeva predvsem zagotavljanje enakih možnosti za opravljanje materinskih in vzgojnih funkcij. Kar zadeva materinstvo, moramo priznati, da do sprejetja Samoupravnega sporazuma o pravicah in dolžnostih združenih kmetov v zvezi z uresničevanjem pravice do porodniškega dopusta leta 1982 kmečka mati in njen novorojenček nista bila izenačena z otroci in njihovimi materami, zaposlenimi v združenem delu. Posledica tega je bila, da so vsaj tista kmečka dekleta, ki so imela možnost zaposliti se zunaj kmetijstva, to tudi storila. Med razlogi za takšno zaposlitev je desetina anketiranih kmetic imenovala prav porodniški dopust (Barbič, 1984: 290).

Omenjeni samoupravni sporazum je naletel na izredno ugoden odmev, saj je o njegovi koristnosti za kmečko mater in njenega otroka prepričanih večina (91,2%) anketiranih kmečkih žensk. Tako upravičeno pričakujemo, da bo tovrstna izenačitev kmetice z ženo-delavko vsaj deloma motivirala mlada dekleta, da se bodo poročala na kmetije. Skupaj z že omenjenimi družbenimi prizadevanji za izenačitev vseh, ki pridobivajo dohodek izključno iz kmetijske dejavnosti, z delavci v združenem delu v vseh pravicah, ki iz dela izvirajo, bo to nedvomno prispevalo k zmanjšanju, če ne že k ustavitvi odliva mladih ljudi iz kmetijstva v druge dejavnosti.

Ob dejstvu, da se večina kmetov reproducira iz kmečkega sloja, je pozornost, ki jo družba v zadnjem času namenja kmetici in kmečki družini, nedvomno utemeljena. Podatki o kmetijah v štirih ljubljanskih

občinah nazorno kažejo, da je delež kmetij, ki so prišle v last družine leta 1940 ali pozneje, zanemarljivo majhen (4,8%). Večina (88,2%) anketiranih kmetij je od nekdaj v lasti družine (Barbič, 1983: 10), ali je bila v njeni lasti že pred letom 1940. Čeprav mnoge kmetice menijo, da obiskovanje vrtca (56,3%) in celodnevne šole (22%) kmečkim otrokom ni potrebno, je takšno mnenje možno razumeti ne zgolj kot odklanjanje vrtcev in celodnevne osnovne šole, temveč tudi tako, da delo v vrtcih in celodnevni šoli ni prilagojeno delu na kmetiji in življenju na podeželju, kajti oboji delujejo po vzorcu mestnih vrtcev in celodnevne šole. Zakaj ne bi z delom v vzgojnovarstvenih ustanovah in osnovni šoli zbudili otrokom in mladim ljudem veselje do kmetovanja, jih seznanjali s prednostmi življenja in dela na vasi, hkrati pa jim pokazali tudi delo v industriji in življenje v mestu? Samo ob ustreznih informacijah o možnostih za zaposlitev zunaj kmetijstva, o pogojih dela in življenja v mestu, ob poznavanju življenjskih razmer na podeželju in možnosti za pridobivanje dohodka iz kmetijstva ter kmetijstvu sorodnih dejavnosti se bodo mladi ljudje samostojno odločali za bodoči poklic, in to ne na podlagi privlačnosti neznanega, temveč ob poznavanju dejanskega stanja in prihodnih možnosti.

Kako kmečki ženski zagotoviti dohodek in sodelovanje v upravljanju in odločanju?

Kljub nespornim pridobitvam glede enakopravnosti z moškimi v kmetijski proizvodnji, pri socialni varnosti in deloma tudi pri odločanju kmetice s svojim položajem niso zadovoljne. Velika večina anketirank sicer priznava, da živijo bolje kot njihove stare mame (89%) ali njihove matere (83%), medtem ko v primerjavi z življenjem svoje sodobnice – delavke ocenjuje svoje življenje kot boljše le 16 odstotkov kmečkih žensk. Več kot polovica (56%) jih je prepričanih, da v primerjavi z ženo-delavko živijo slabše.

Ekonomska neodvisnost žensk je sicer temeljni, ne pa zadostni pogoj za žensko enakopravnost. Kot vse, morajo biti tudi kmečke ženske enakopravno z moškimi vključene v organe upravljanja in procese odločanja, kjer bodo po besedah Lenina kmalu dokazale, da so moškim enakoopravne. Družbena prizadevanja hkrati s pripravljenostjo kmetic, da sodelujejo pri upravljanju svojih interesov, pa je nujno uveljaviti tudi zato, ker je odločanje in upravljanje neodtujljiva pravica, ki izvira iz pravice do dela. Torej ni naključje, da naša družba skupaj z vsemi naprednimi silami sodobnega sveta namenja problemom vključevanja žensk v upravljanje in odločanje posebno pozornost. Na tem mestu naj omenim nedavni, že enajsti mednarodni seminar na temo »Sodelovanje žensk v procesih družbenega odločanja«, ki je bil v Beogradu od 14. do 17. novembra 1982. Na njem je jugoslovanska sociologinja Ruža First govorila o statusu kmečkih žensk pri delu in odločanju ter med drugim ugotovila, da »... naša socialistična družba namenja posebno pozornost hitrejšemu

vključevanju vseh žensk v delo in samoupravne procese, posebej še kmečkih žensk kot (potencialnih) nosilk moderne kmetijske proizvodnje ter hitrejšega socialističnega preoblikovanja družine in uveljavljanja socialističnih odnosov v podeželskih krajevnih skupnostih« . . . (First, 1982: 20).

Seveda pa ni moč pričakovati, da se z razvojem družbe samodejno večajo tudi možnosti za enakopravnejše vključevanje žensk v procese odločanja. Skorajda velja celo nasprotno: čim bolj je neka družba razvita, tem bolj rigidne so njene politične institucije, katerih sprejemljivost za nove ideje in za nove ljudi kot njihove nosilce je vse manjša. Torej pri enakopravnejšem vključevanju žensk v upravljanje in odločanje ne gre le za uveljavljanje pravic, ki izvirajo iz dela, za odpravljanje predsodkov in lomljenje tradicij, temveč marsikje za bolj ali manj zavestno zapiranje možnosti ženskam. Na to je še posebej opozoril drugi mednarodni interdisciplinarni kongres o ženskah, ki je bil leta 1984 v Groningenu in na katerem je nekaj delovnih skupin obravnavalo ženske v politiki. Izkazalo se je, da je, na primer, na Norveškem delež žensk v politiki omejen s splošnimi volilnimi zakoni in kandidacijskimi postopki (As, 1984). Tako so ženske za enakovredno vključevanje v politiko prisiljene uporabljati različne strategije. Ne le, da so se ženske na Norveškem medstrankarsko povezale in s tem občutno povečale zastopanost žensk v političnih telesih, temveč so po sprejetju zakona, ki je omejeval njihov delež v političnih organih, zakon obšle tako, da so začele akcijo za večji delež mladih v politiki in s tem seveda tudi večji delež mladih žensk.

Tudi pri nas z zastopanostjo žensk, v obravnavanem primeru kmečkih žensk, v organih odločanja in upravljanja že v organizacijah združenih kmetov, še bolj pa v organih krajevnih skupnosti, občin, republik in federacije ne moremo biti zadovoljni, saj se marsikje kmečke ženske sploh še niso pojavile. Za izboljšanje stanja bo potrebnih še veliko prizadevanj za ozaveščanje samih žensk, pa tudi moških, ki morajo spoznati, da imajo ženske ne le formalno enake politične pravice, temveč da je njihovo dejansko sodelovanje v politiki kazalnik demokratičnosti doseženih družbenih odnosov. Ker pa se v naši družbi vse prepogosto zadovoljimo zgolj s političnimi parolami, se je to zgodilo tudi v zvezi s politično aktivnostjo žensk. Zato je treba mlade kmete in kmetice posebej aktivirati tudi za politično delo, kajti prihodnost kmetijstva, podeželja in s tem celotne družbe je odvisna od tega, kako se bodo oni lotili odpravljanja problemov kmetijstva in podeželja. Zato je ob aktivnih kmečkih žensk, ki jim pri organizacijskem povezovanju kmetic nedvomno gre pomembno mesto, potrebno nameniti posebno družbeno odgovornost mladim v kmetijstvu, jih organizacijsko povezati in usposobiti za opravljanje proizvodnega in političnega dela predvsem v kmetijstvu in na podeželju.

VIRI

— As, Berit. Women in Politics: A Pilot Study. Referat na *Second International Interdisciplinary Congress on Women*. Groningen, Nizozemska, 17.–21. april 1984.

- Barbič Ana, Rupena–Osolnik Mara, Veselič V.: *Vloga kmetice v razvoju kmetijstva in ohranjanju podeželja*. BF, VTOZD za agronomijo, Zadrúžna zveza Slovenije, Republiški center za pospeševanje kmetijstva, Ljubljana, januar 1985.
- Barbič Ana: *Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja II*. Ljubljana, Univerza E. Kardelja, VDO Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo, 1984.
- Barbič Ana: *Subjektivne možnosti razvoja zasebnega kmetijstva na območju ljubljanskih občin*. Univerza E. Kardelja, VDO Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo, 1983.
- Bole-Kosmač Daša: *Družbena vloga žensk – le žensko vprašanje?* Teorija in praksa št. 10/1984, str. 1086–1095.
- FAO. European Comission for Agriculture: *Technical Consultation on Women in Pluriactivity*. Ljubljana, 13.–17. junij 1983.
- Ferge Zsuzsa: *Biology and Equality Between Sexes*. Plenarni referat na *Second International Interdisciplinary Congress on Women*. Groningen, Nizozemska, 17.–21. april 1984.
- First Ruža: *Status of Women-Farmers in Work and Decision-Making*. Referat na *XI. International Seminar: Participation of Women in Decision-Making Processes*. Beograd, 14.–17. november 1982.
- Kollontaj Aleksandra: *Ženska v socializmu*. Krt, Ljubljana 1982.
- Kovačič Matija: *Radna snaga u individualnoj poljoprivredi SR Slovenije. Ekonomika Poljoprivrede*. Beograd 1984, št. 5, str. 307–313.
- Potthoff Hilde: *The Importance of Pluriactivity for Women*. FAO. European Comission for Agriculture. *Technical Consultation on Women and Pluriactivity*. Ljubljana 13.–17. junij 1983.
- *Samoupravni sporazum o pravicah in dolžnostih združenih kmetov v zvezi z uresničevanjem pravice do porodniškega dopusta*. Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1982, št. 7; 1983, št. 1.
- Veselič Vera: *Kmečka ženska kot proizvajalka in upravljalka*. Diplomsko delo. Univerza E. Kardelja, VDO Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomije, Ljubljana oktober 1984.

JANEZ STREHOVEC

Lepa država, lepo delo

1. Pojem »estetizacija politike«

»Poskus legitimiranja političnega gospostva na podlagi upodobitve v estetskih fenomenih je morda odločilno znamenje fašističnih oblasti 20. stoletja, s katerim se ločijo od drugih avtoritarnih režimskih oblik.«¹ Avtor te izjave Anson G. Rabinbach je pri tem mislil na povezave estetike in politike, estetike in dela, lepote in države ter celo estetike in državne socialne politike v totalitarni družbi kot »celostnem umetniškem delu«, utemeljenem na pojavu estetizirane politike kot temeljnem elementu pri socialni integraciji fašistične družbe. Mišljena je država s svojimi segmenti, ustanovami in mehanizmi reprodukcije, ki je upravičena v svojem obstoju kot praznik, skupščina, parada, miting, olimpijsko slavlje, ekstatični zbor. In mišljena je tudi sintetična moč ikonografsko družbeno enotnost vzpostavljajoče estetike, vpete v pogon pomnožene udomačitve kozmetičnega, videza, halucinatoričnega, atraktivnega in fascinantnega v javnem življenju.

Termin estetizacija politike je prvi vpeljal Walter Benjamin v svojem eseju *Umetniško delo v času svoje tehniške reproduktivnosti* v naslednji zvezi: »Fašizem si prizadeva organizirati novo nastale proletarizirane množice, ne da bi se dotaknil lastninskih razmerij, za ukinitve katerih si prizadevajo. Svoje blagostanje vidi v tem, da dopusti priti množicam do svojega izraza (vendar za nobeno ceno ne do svoje pravice). Množice imajo pravico do spremembe lastninskih razmerij; fašizem jih skuša izraziti v njihovem konzerviranju. *Fašizem si dosledno prizadeva za estetizacijo političnega življenja. (...) Vsa prizadevanja po estetizaciji politike kulminirajo v neki točki. Ta točka je vojna.* Vojna in samo vojna omogoča, da se postavi cilj množičnim gibanjem največjih razsežnosti ob ohranitvi podedovanih lastninskih razmerij.«² In v opombi k temu delu besedila lahko, med drugim, preberemo: »V velikih svečanih sprevodih, ogromnih zborovanjih, na množičnih športnih prireditvah in v vojni, ki jih vse prikazuje danes snemalna naprava, si gleda množica sama sebi v obraz.«³

¹ Anson G. Rabinbach, *Die Ästhetik der Produktion im Dritten Reich* (navajamo iz knjige *Kunst und Kultur im deutschen Faschismus*, 1978), s. 57.

² Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Bd. I. 2, 1974, s. 506.

³ Prav tam.

Jedro teh Benjaminovih misli lahko ugledamo na podlagi komentarja W. F. Hauga v Kritiki blagovne estetike (1971): Na omenjenem mestu teksta se fašistično estetizacijo politike razume kot navidezno razreševanje protislovij lastninskih razmerij, kajti estetsko samouživanje se vzbuja tako, da lahko rabi ohranitvi teženj po spremembah v obstoječem samem. Izraz delavskega gibanja se loči od ciljev tega gibanja na podlagi parcialnega zadovoljevanja njegovih izraznih potreb. In smoter estetizacije politike: politično obladovanje množic z estetsko fascinacijo.

Opraviti imamo s pojavom estetizacije kot fascinacije, utemeljene na atraktivni rabi čutnega, s pomočjo katerega se vzpostavljajo pojavi javnega in političnega življenja ter tudi tisti tehnike, dela in vojne kot lepi videz. V tej zvezi lahko zato govorimo o posebnem namestništvu estetike in lepega, ki prevzemata funkcijo – na primer – političnega in moralnega in ju nevtralizirata v ritualih svoje ekstremne potrošnje. Delo, država, tehnika in vojna kot lepi izgubijo konfliktnost, ki sicer zahteva njihovo socialno mojstrenje, prestavljeni v inscenirani lepi videz učinkujejo kot privlačni, družbeno integrativni, posplošeno vsakdanji. Tu se seveda odpira vprašanje, ali je estetizacija političnega in javnega življenja zgolj iznajdba nemškega nacionalsocializma in italijanskega fašizma, torej posebnih »zlih« nakan njihovih militantnih politikov, ali pa vendarle obstaja tudi v evropski estetski tradiciji dediščina estetizacij in estetike v funkciji političnega namestništva? Kakšna je morebitna zveza estetizacij pojavov javnega življenja z estetiko kot teorijo čutnosti ter naravno in umetniško lepéga oziroma filozofijo umetnosti, kolikor se v njej monopolizira lepo?

Estetika kot posebna filozofska, in sicer predvsem spoznavnoteoretska disciplina se je začela s pristašem Wolfove filozofije Alexandrom Baumgartnom, ki je med leti 1750 in 1758 objavil v Frankfurtu na Odri svojo Estetiko; slednja je imela kot »cognitio sensitiva« funkcijo »analogon rationis«, kar predpostavlja, kot dopolnilo znanstvenemu spoznavanju, tudi svojevrstno samokritiko *ratia*. V Kantovi tretji kritiki (delo Kritika presodnosti) se estetika nahaja na pragu prehoda iz modusa filozofije lepega k filozofiji umetnosti, dokončno pa se ta transformacija dogodi s Heglovimi Predavanji iz estetike: Njihov predmet je samo (še) umetnost. Estetsko kot čutno (v izvornem pomenu grške besede *aisthesis* in njene pridevniške izpeljanke *aisthetikos*) v najširšem pomenu besede je bilo torej le kratek čas ekskluzivni predmet filozofske estetike (celo v okviru Kantove filozofije je bilo v njegovi Kritiki čistega uma evidentnejše prisotno kot v njegovi Kritiki presodnosti). V območju te teorije ga je nadomestila umetnost, v kateri se je monopoliziralo čutno glede na zgodovinski kontekst opozicij med njim in racionalnim v okviru meščanske, na *ratia* utemeljene države.

Estetska umetnost je avtonomna umetnost; kot lepa je v filozofiji umetnosti branjena pred fevdalnimi zahtevami po njeni dvorski funkcionalnosti. Kantova misel o nezainteresiranem ugajanju estetskega je

postala maksima za stoletje in pol dolgo obdobje interpretacij umetniško lepega kot kontemplativnega in ločenega od življenjskih praks, praktičnih interesov, neposredne služnosti in potrošnje v profanih produkcijskih procesih.

Estetsko se pojavlja v tem zgodovinskem kontekstu (meščanske) avtonomne umetnosti kot kontemplativno, neeficientno, osamosvojeno pred kakršnikoli služnostmi in kot tako se monopolizira v lepi umetnosti – branjeni kot avtonomni v njenih estetikah. Tudi umetnost kot umetnost (v današnjem institucionaliziranem in hkrati z avantgardami in neoavantgardami izpodbijanem smislu) je bila mogoča predvsem kot lepa umetnost; njen pojem se je razvil šele v 18. stoletju, prej so z njim opisovali le splošne spretnosti višjega načina. Mislimo na meščanski pojem umetnosti, ki se je oblikoval šele z izločitvijo specifičnega estetskega področja iz empirije vsakdanjih smotrov in potreb. Opraviti imamo z umetnostjo kot idealom, ločenim iz okrožja »proze vsakdanjega življenja«, in drugačnim od področij, za katera sta veljavna znanstveni in religiozni kriteriji resnice. Tu velja omeniti tudi Winckelmannovo napotilo k antiki kot njegov obrat (nazaj) k nekem, do novoveške zgodovine povsem indiferentnem stanju, ki je impliciralo univerzalen in avtoritaren značaj od družbenih smotrov osvobodene umetnosti.

Področje teoretskega ukvarjanja z estetiko postane zato predvsem zgodovinska refleksija, ontologija umetniške dejavnosti ter tematizacija statusa kategorije umetniškega dela in njegovih stilskih umestitev v posameznih epohah zgodovine umetnosti. Vendar pa pozna zgodovina estetike nemške klasične filozofije delo poznega Kantovega sodobnika Friedricha Schillerja, ki je s svojimi pismi o estetski vzgoji (*Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*, 1794–95) oblikoval na pragu 19. stoletja teorijo o zunajumetniški rabi estetskega, o njenem prenosu na politične, državne, moralne in vzgojne fenomene. Estetska pedagogika omenjenih Schillerjevih pisem je eden ključev za razumevanje pojava estetizacije politike in njegovih praktičnih uposebljanj v 20. stoletju.

2. *Exkurs k Schillerju*

Štartna točka Schillerjevih razmišljanj o estetski vzgoji je njegova korenita kritika takratnih političnih in socialnih razreševanj usode meščanskega posameznika. Opraviti imamo z njegovim slikovitim, pesniškim opisom poraznega družbenega stanja, za katerega v svojem petem pismu omenjenega dela ni izbiral besed: »V svojih delih se odseva človek in kakšna oblika je to, ki jo odslikuje drama zdajšnjega časa? Tukaj podivjanost, tam oslabelost: dve skrajnosti človeškega propadanja in obe združeni v eni dobi. V nižjih in številčnejših razredih se nam kažejo surovi nezakoniti nagoni, ki se sproščajo po razpustitvi zveze meščanskega reda

in hitijo z nebrzdano razjarjenostjo k svoji živalski zadovoljitvi. (...) Na drugi strani nam nudijo civilizirani razredi še odvratnejši pogled mlahavosti in pokvarjenosti značaja, ki moti še toliko bolj, ker je njen vir kultura sama.«⁴ Schiller odklanja tudi delitev med znanostmi, delitev na spekulativni in intuitivni um, delitev dela⁵, procese krnitve domišljije, uničevanje posameznikovega konkretnega življenja na račun abstraktne celote države, piše o kulturi kot tisti, ki je zadala rano zdajšnjim ljudem, spoštljiv pogled nameni starim Grkom, pri katerih je povezana »mladost domišljije z moškostjo uma« ter izpostavi vodilo za nadaljni tok svojih razmišljanj: Preko estetskega je potrebno speljati pot, da bi rešili v izkustvu politični problem, kajti »lepota je tista, s pomočjo katere se pride do svobode.«⁶

V besedilih naslednjih, osrednjih pisem o estetski vzgoji (skupaj jih je sedemindvajset) potem svojevrstno uposeblja lepoto kot antropološko, ontološko, socialno, pedagoško in celo državotvorno kategorijo. Schiller pri tem razvije celo samosvojo koncepcijo filozofske antropologije: Uvede namreč tri, za jedro posameznika konstitutivne nagone, in sicer čutno-materialnega, oblikovnega in tistega igre, ki posreduje med obema in nevtralizira njuno konfliktno ekstremnost. Predmet prvega je življenje, drugega lik in zadnjega živi lik (lebende Gestalt), ki lahko rabi kot sinonim za lepoto. V tej zvezi tudi zapiše tisto svojo znamenito misel o igri kot konstitutivni lastnosti človeškosti: »Človek se igra samo, če je v polnem pomenu besede človek, in samo tam je celosten človek, kjer se igra.«⁷ Schiller potem v mojstrsko stiliziranih opisih in primerah, utemeljenih večinoma na psihološkem opazovanju in spekulativnem, v mnogočem z njegovim branjem Kanta povezanim sklepanjem, izpelje povezavo lepega, igre in svobode kot niza pojmov, ki se oblikujejo vmes med nasprotnima nujnostima materije in oblike, čutnega in racionalnega. S pomočjo lepote se čutni človek privede k obliki in mišljenju in z lepoto se duhovni človek povrne k materiji in preda čutnemu svetu.

Schiller se postavi na stališče Kanta iz Kritike presodnosti, ko opredeli estetski odnos kot tisto ugajanje, ki je neodvisno od nujnega zakona in smotra. »V estetskem stanju je torej človek ničla, če se opazuje samo posamezni rezultat«, zapiše pri tem in poudari, da sta lepo in razpoložene, v katerem ga doživljamo, povsem indiferentna in neplodna glede na spoznavanje in mišljenje. Lepoto sicer definira kot predmet za nas in hkrati stanje našega subjekta, ker je njeno občutenje sploh pogoj, da imamo lahko predstavo o njej. »Je torej oblika, ker jo opazujemo, hkrati pa je življenje, ker jo občutimo. Z eno besedo: je hkrati naše stanje in dejanje.«⁸

⁴ F. Schiller, Über Kunst und Wirklichkeit, Leipzig, s. 281, 282.

⁵ O tem razsežnostih Schillerjeve kritike natančneje piše Adolf Bibič v svoji knjigi Zasebnitvo in skupnost, 1984, s. 30, 31.

⁶ Primerjaj Über Kunst und Wirklichkeit, s. 273.

⁷ Isto delo, s. 329.

⁸ Isto delo, s. 374.

Vmesni in posredovalni učinek lepega je značilnost tudi t.i. estetskega stanja v kontekstu avtorjeve socialne in politične pedagogike. Iz estetskega in ne iz fizičnega stanja se lahko razvije moralno. Ni druge poti, da bi naredili posameznika umnega, kot ta, da ga najprej naredimo estetskega. Sledi izjemno pomembno mesto, kjer Schiller eksplicitno potrdi ontološko in antropološko konstitutivno razsežnost estetskega: »Če sta potreba po realnosti in odvisnost od dejanskega zgolj posledici pomanjkanja, sta ravnodušnost do realnosti in interes za videz resnična razširitev človeške narave in odločilna koraka h kulturi.«⁹ V tem spoznanju je namreč zatrjena pomembnost videza kot elementa bogatitve stvarnosti in ne napake, zmote, nečesa, kar je potrebno ukiniti. Lepi videz ima v Schillerjevih nadaljnjih razmišljanjih celo funkcijo učlovečenja: Uživanje v videzu, nagnenja h kičenju in igri so ključ za divjakov vstop med omikano človeštvo.

Sklepna razmišljanja v Schillerjevem zadnjem, sedemindvajsetem pismu o estetski vzgoji sklenejo krog z njegovo uvodno, na problematiko politične in socialne dejanskosti usmerjeno problematizacijo: Sredi strašne države moči in sredi svete države zakonov gradi estetski oblikovni nagon neko tretjo, veselo državo igre in videza, v kateri se človek osvobaja moralne in fizične prisile. V estetski državi se realizira ideal enakosti in v njej je vsakdo svoboden državljan.

Schillerjeva namera v teh nenavadnih »pismih« je sprava lepega videza in dejanskosti meščanske družbe. Ironija in skepsa sta značilnosti Schillerjevih prvih pisem in tudi optimistična razrešitev političnih problemov v svobodni estetski državi poteka pod znamenjem resignacije. Estetske republike imajo elitistični značaj ezoteričnih in ponotranjenih krožkov, kajti meščanska družba je odpovedala pred humanimi zahtevali idealistične estetike. Vsekakor pa je pomembna in nenavadna avtorjeva zastavitel problema: Reševanje političnih in moralnih problemov dobe s pomočjo umetnosti in lepega, torej svojevrstno mojstrenje družbene konfliktnosti z lepim videzom.

Rainer Stollmann, pisec 1978. leta izšlega dela *Estetizacija politike* je zapisal o tej Schillerjevi estetski koncepciji: »Schillerjeva estetska teorija je bila velik sistematičen poskus, približati se družbenim protislovjem s pomočjo umetnosti. (...) *Estetska vzgoja* kaže svoj Janusov obraz: Iz čelnega zoperstavljanja kapitalizmu, s katerim se umetnost ne more združiti, se oblikuje njena politična namestniška funkcija, iz odklanjanja francoske revolucije, politike sploh, vznikne estetizirana, kontemplativnokompenzatorična poteza. Estetska vzgoja namesto politike je »naloge za več kot eno stoletje«. (...) Lepa revolucija mora narediti grdo, politično za nepotrebno. Umetnost mora postati »orodje«, ki z »nagonom igre« pomirja človeško naravo, ki se je trgala v družbenem, gospodarskem in političnem življenju oblikovnega in snovnega nagona. Ideal človeštva se

⁹ Isto delo, s. 377.

lokalizira v individuumu namesto v družbi. Estetsko, polno harmonično razvitje človeških čutov se razmeji kot družbenemu življenju nasproten ideal, vendar ostaneta umetnost in družba kot povsem negativno povezani. Umetnost je koncipirana kot središče upora zoper napačno dejanskost, pa tudi kot refugium pred njo.«¹⁰

Stollmannova kritika meri tukaj na Schillerjev poskus parcialnega reševanja posameznika s pomočjo estetske vzgoje, torej na sprevrnjeno idealizirano avtonomijo lepe duše v svetu, ki ga je moč obvladati dejansko samo s političnim in ekonomskim spreminjanjem. Schillerjev postopek razume kot subjektivizacijo in estetizacijo nekdanj politično-moralnih problemov; za njegovo estetiko velja, da nastopa v funkciji »političnega namestništva«. (Ta izraz je sicer v tekstu K dialektiki meščanskega pojma avtonomije, uvrščenim v zbornik Avtonomija umetnosti, uvedel Berthold Hinz.)

Tu se lahko vprašamo, kakšno je pravzaprav lepo v funkciji političnega namestništva, kaj je z lepoto v koncepciji estetske vzgoje, ki rabi kot »ključ« za svobodo, kot način za razreševanje političnih in moralnih vprašanj? Kaj je z lepim Schillerjeve lepe države same?

Že takoj naj omenimo, da sta Schillerjeva pojma estetske vzgoje in lepe države gotovo ena izmed zgodovinskih »sledi« za umevanje pojma estetizacije politike, ki ga je Walter Benjamin razvil ob premisleku nacionalsocialističnih političnih strategij, vendar pa je Schiller dovolj natančno in tudi izvirno opredelil pojem lepega predvsem v njegovi ontološki in antropološki določenosti, mu pripisal produktivno in konstitutivno funkcijo. Lepo je sicer idealiziral, vendar ga ni osamosvojil od njegove produktivne lastnosti, od zveze s poiesis in katharsis (tudi v smislu Marcusejeve interpretacije lepega in čutnega v njegovem poznem Eseju o osvoboditvi); lepo zato ni nikakršna fascinantna vaba, všečni alibi, kozmetični služnostni element, ki naj napravi forsirano politično voljo privlačno za množice, nasprotno, je konstitutivna razsežnost človekove svobode. Čeprav so Schillerjeve opredelitve lepega sicer polne psihologističnih in spekulativnih abstrakcij, poljubnih in tudi nasilnih konstrukcij, je ta pojav vendarle vpet v strategijo »odčaranja sveta« in posameznikovega notranjega osvobajanja – v smislu reševanja utopičnega meščanskega ideala človeštva. Tudi estetski videz ni, glede na njegovo ontološko modalnost, zasnovan kot napaka ali nižji način eksistence, temveč pomeni moment kvalitativnega širjenja in bogatitve okrožja človekovega sveta.

Schillerjevo vrednostno določitev estetskega lahko zato umestimo v kontekst »nemškega estetskega idealizma«, konkretno v bližino naslednjih Heglovih in Nietzschejevih uposebljanj lepega videza in umetniško lepega: V 1. knjigi svoje Estetike je Hegel kritiziral negativna razumevanja videza kot tistega, ne potrebnega in vrednega obstoja in zapisal, »da je videz sam bistven za *bistvo*, resnice ne bi bilo, če se ne bi videla in

¹⁰ Rainer Stollmann, *Ästhetisierung der Politik*, 1978, s. 15, 16.

pojavnjala¹¹. Zoper nepotešenost narave in »proze« človekovega življenja, ki se izgublja v svetu končnosti in relativnosti je postavil umetniško lepo kot ideal; jedro umetnosti in njena potrebnost se nahajata prav v manku bivajočega samega: »Nujnost umetniško lepega se (potemtakem) izvaja iz pomanjkanja neposredne stvarnosti.«¹²

V Nietzschejevem delu *Rojstvo tragedije iz duha glasbe* je »svetovni temelj« sam zamišljen kot resnični subjekt umetnosti; slednja je interpretirana kot kozmično dogajanje, kajti »samo kot estetski fenomen je večno upravičen svet in obstoj«¹³. Nietzsche tudi piše v tej svoji »estetski kozmologiji« o »praznovanju odrešitve v videzu« in s to sintagmo se zopet vračamo k okolju, ki nas je usmerilo na to pot v zgodovino estetike – k nacionalsocialistični državi in fenomenu estetizacije politike v njej.

3. Lepi videz privlačnega dela

Celostno umetniško delo, wagnerijanski »Gesamtkunstwerk« je dejansko lahko paradigma za mehanizme nivelizirajoče in »homogenizirajoče« oblasti v Tretjem Reichu. Idealiteta umetniškega dela se je eksplicitno postavljala kot zgled za optimalno funkcioniranje države. Sami voditelji NS države so imeli nenehno v mislih postopke nekakšnega genialnega božanskega umetnika, ustvarjajočega veliko ali kar vse iz brezoblične mase vdanega ljudstva. Joseph Goebbels je zapisal: »Tudi državnik je umetnik. Zanj ni ljudstvo nič drugega kot tisto, kar je kiparju kamen. Vodja in množica, to ni prav nič večji problem kot na primer slikar in barve. Politika je oblikujoča umetnost države, kot je slikarstvo oblikujoča umetnost barve. Zato je politika brez ljudstva ali celo zoper ljudstvo nesmisel na sebi. Formirati ljudstvo iz množice in iz ljudstva državo je bil vedno najgloblji smisel politike.«¹⁴ Tudi dejansko delo političnih veljakov naj bi potekalo v nekem umetniškem okolju, vzpostavljenem z učinkom vsem ustanovam, rečem in dogodkom dodanega lepega videza. Slednji je v svojem forsiranem sijaju pripoznan za garanta »boljšega bivanja«: kot lepa je lahko država šele zares država in kot lepo je delo šele zares delo, se ga namreč z veseljem opravlja, je bila njihova maksima. Lepo delo in lepa država pa nista dana po sebi, ampak ju omogoča in celo zahteva estetizirana politika; pri tem je mišljen prenos estetskega na zunajumetniške funkcije, konkretno na politiko, ki rabi estetsko kot šarmantni videz in transmisijo za uspešnejšo realizacijo svoje volje.

Estetizacija političnega življenja v Tretjem Reichu se je kazala že na zunaj, v manifestacijah, ki jih ni mogoče spregledati. Mislimo na estetizirano in ritualizirano javnost, katere vsakdanje življenje prežemajo in intenzivno napolnjujejo prazniki, zborovanja, slavnostne skupščine in

¹¹ Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik I*, 1970, s. 21.

¹² Isto delo, s. 202.

¹³ F. Nietzsche, *Rojstvo tragedije*, 1970, s. 26.

¹⁴ *Ästhetisierung der Politik*, s. 8.

akademije, mitingi, inscenirana folklor, parade in olimpiade, umeščeni v monumentalne prostore neoklasicističnih lepih in »pravilnih« stavb. Omenimo naj samo množico praznikov, različnih izvorov (kot priložnosti za ritualizirana krašenja in ekstatična množična samopotrjevanja obstoječega), med njimi 30. januar (Dan prevzema oblasti NS stranke), 24. februar (Razglas strankinega programa), 20. april (Führerjev rojstni dan), germanski prazniki (na primer Zimski in Poletni sončni obrat), germanizirani krščanski prazniki (Praznik visokega maja, Praznik življenja, Praznik povzdignjene svetlobe). Obstajale pa so tudi bolj rafinirane, vplivnejše, v samo jedro socialne integracije NS države posegajoče oblike, kakršne, na primer, zgledno zrcali dejavnost urada *Lepota dela* kot izjemne ustanove lepega videza v službi socialne politike, z namenom, da zagotovi trajno socialno integracijo nemškega proletariata.

V državi kot celostnem umetniškem delu, torej vse prežemajočem in »homogenizirajočem« organizmu, seveda ni mogoče, da bi bil posameznik prepuščen samemu sebi, niti v prostem času. Tako je v novi NS državi že v prvem letu oblasti delovala nacionalsocialistična organizacija prostega časa »Kraft durch Freude«, katere pododdelek urad *Lepota dela* (Schönheit der Arbeit), je bil ustanovljen 27. novembra 1933. »*Lepota dela* je povezovala socialno in kulturno politiko na skupnem področju upravljanja. Svojo nalogo, ustvarjanje miru med delavci, je morala uresničiti z estetizacijo delovnih razmerij. Estetska iluzija je bila integrirana v konkretne socialne oblike in motivirana s političnimi cilji. Kot takšna je *Lepota dela* paradigma za estetizirano politiko, značilno za nacionalsocializem.«¹⁵ »Olepšajmo nemško vsakdanjost« je bilo prvo udarno geslo te ustanove, ki se je načrtno zavzela za prenovu in preoblikovanje delovišč. Ob koncu 1935. leta so z investicijo 100 milijonov mark temeljito olupili izgled več kot 12000 tovarn, s tem da so odstranili navlako, prebarvali prostore, na novo položili tla, obnovili delavska oblačila, zgradili nove sanitarije in umivalnice. Aktivisti te organizacije so po teh začetnih naporih prešli na prave buditeljske »vojne pohode«; med njimi naj posebej opozorimo na pohod proti preveliki hrupnosti na deloviščih, pohod »Dobra luč – dobro delo«, s katerim naj bi izboljšali razsvetljava v obratih in pohod »Snažni ljudje v snažnih obratih«, ki se je zavzel za obvezno graditev umivalnic.

Sočasno s temi kampanijami so potekala tudi prizadevanja po razvoju estetsko oblikovane standardizirane notranje tovarniške opreme, predloženi so bili celo tipski osnutki za svetila in posodo v obratnih kantinah. Leta 1936 sklenjena pogodba med uradom *Lepota dela* in Državno zbornico za likovne umetnosti je omogočila tudi angažma likovnikov pri oblikovanju stenskih mozaikov v tovarniških »hišah kameradstva« in pri drugih dekoracijskih opravilih. Leta 1938 so izdatki nemških podjetij za olupševalne predloge tega urada narasli že na 200 milijonov mark, izostali

¹⁵ Kunst und Kultur im deutschen Faschismus, s. 59.

pa niso rezultati, kajti koncem istega leta je bilo ustrezno saniranih že 67000 obratov, urejenih 24000 umivalnic in garderob, oblikovanih 1700 zelenic v okolici tovarn in zgrajenih približno 3000 športnih igrišč. Da, najnovejše naloge Lepote dela so vključevale tudi gradnjo športnih naprav, počitniških domov, kuhinj in kantin, kajti interes tega urada je bil v »preoblikovanju obrata v življenjsko celico skupnosti«¹⁶. Njegov drugi, nič manj pomemben cilj pa so bila taktična prizadevanja, da bi delavcu naredili tudi samo delo atraktivno, zanj pomembno in tudi družbeno priznано – v smislu investicij v »novo obličje nemških delovišč«, kot je ta pojav estetizacije delovnega okolja v prid delavčevi motivaciji za delo poimenoval Albert Speer.

Urad Lepota dela je večje povezoval dognanja industrijske psihologije s tehnokratsko estetiko, ki je glorificirala stroje in njihovo sodobno zmogljivost. Njegova dejavnost je tudi zgled za t. i. *nacimodernizem* poznih tridesetih let, ki je presenetljivo zasenčil tradicionalizem in arhaični konservatizem zgodnjih nacionalsocialističnih naziranj, sovražnih iznajdbam moderne epohe in tudi njeni modernistični in avantgardistični umetnosti. Kult nove tehnologije (z lepimi stroji in orožjem) in eficientne produkcije, ki se je uveljavil predvsem po 1936. letu, je tudi presegel in zasenčil temeljno protislovje, ki je bilo prva leta očitno prisotno pri delovanju in ambicijah tega »urada«. Mislimo na teorijo o delavčevi vrnitvi v skupnost obrata, utemeljeno na organski enotnosti podjetnika in delavca, ki pomeni nekakšno obnovo združbe delodajalca in delojemalca v srednjeveškem smislu, in njen spor s tisto strategijo Lepote dela, ki se je zrcalila v integraciji estetike v sodobno industrijsko produkcijo in rabi dognanj sodobne industrijske psihologije.

Lepota okolja je postala po 1936. letu zatorej »nadzidana« še z lepoto novih tehnologij, »lepimi postopki« in tudi lepimi delavčevimi prijemi samimi v okviru racionalizacij, namenjenih večji produktivnosti dela. Urad Lepota dela se je pri tem zgledoval po manifestih in dosežkih gibanja Nove stvarnosti (Neue Sachlichkeit) 20. let, ki je afirmiralo novo estetiko konkretnega, reči na sebi, ločenih družbenih vezi in pomenljivosti. Pri tej novi usmeritvi je pomembno, da ni šlo le za vnos estetskega v območje industrijskega dela, temveč je bila na sodobnih, »lepih« tehnologijah utemeljena industrija sama povzdignjena v zgled in pravilo estetskih vrednosti. Ta obrat je Anson G. Rabinbach komentiral z besedami: »V neposrednem napadu na Kantovo načelo, ki je lepoto definiralo kot »smotrnost brez smotra« in pri tem izvzelo množico reči, ki rabijo potrebam življenja, kot je, namreč mehaničnih, se je izoblikovala nova estetika, ki je praznično slavila mehanične postopke in jih vključila v novo religijo. Seveda so predvsem v Angliji našli romantični slikarji 19. stoletja lepoto v

¹⁶ To primerjavo je izrekel in v svojem časopisu Lepota dela zapisal Wilhelm Lotz, urednik glasila tega urada. Poleg almanaha *Schönheit der Arbeit* je izšla 1938. leta v Berlinu tudi knjiga z istim imenom; te, zelo redko ohranjene vire o tem podjetju pa natančneje obnavljata dve študiji, in sicer že omenjenega Ansona G. Rabinbacha *Estetika produkcije v Tretjem Reichu* in Chupa Friemerta *Das Amt »Schönheit der Arbeit«*, objavljena v reviji *Das Argument* 72.

industrijski pokrajini, celo v najbolj temnih in izkoriščanje najmočnejše odslukujočih delovnih prostorih. Vendar pa še ni postal realni svet dela in strojne produkcije paradigma za estetiko samo.«¹⁷

Nova estetika »lepe tehnike« je vključevala tudi tehnokratsko predstavo, da lahko širjenje tehniške racionalnosti avtomatično privede k racionalnemu družbenemu redu; implicirala je utopično vizijo neke družbe, ki se jo lahko popravi s tem, da se slabo delujoči družbeni stroj zamenja z dovršenejšim. Dejanski družbeni napredek je bil v teh naziranjih omejen zgolj na napredek tehnike; produkcijska razmerja so bila razvrednotena v akcidence, pridane substancialnim ontologiziranim produkcijskim silam. Zagovorniki tehnološke estetike so posegli tudi po teorijah Franza Kollmana, pisca 1927. leta izšlega dela *Lepota tehnike*, v katerih so strojni elementi, industrijske zgradbe, jeklene konstrukcije in podmornice ugledani kot znanilci prihodnje lepote in kulture. Njegovo stališče, da estetska umetniška oblika ni v nasprotju s tehniško obliko smotra, je bila vodilo tudi za vzpostavitev kontinuitete med estetiko Nove stvarnosti in tisto Lepote dela. Notranje oblikovanje in design Lepote dela sta zato pogosto spominjala na stilizacijo Nove stvarnosti in celo konstruktivizma; skrajni, vendar izključno racionalnosti in funkcionalnosti zavezan modernizem pa je bil značilnost tudi nove arhitekture od 1936. leta dalje, ki je prekinila z monumentalnim neoklasicizmom. Arhitektom, ki jih je angažiral ta urad, je bilo naročeno, da združijo v svojih načrtih tehniško dovršenost in umetniške elemente, predvsem pa so morali pustiti ob strani spogledovanje z zgodovinskimi vzori in ornamentaliko. Nacistična propaganda, oblikovana pred letom 1933 in v njem, ki je s pozicij arhaičnega folklornega germanizma napadala modernistične tendence kot »boljševizem v arhitekturi« je bila pri tem nemočna.

In prav ta, presentljiva, modernistična poteza te nenavadne ustanove, ki si je sicer prizadevala za to, da bi naredila delo prijetnejše in privlačnejše in za preoblikovanje obrata v življenjski prostor, pravcato prijazno stanovanje, je verjetno zanjo najbolj značilna. Lepota dela torej nikakor ni forsirala le integracije estetike in produkcije, ampak je iz same produkcije deducirala tehnokratsko estetiko, ki se je zgledovala po tehniški racionalnosti in s tem presegla predindustrijsko in folklorno podobo začetnih nacionalsocialističnih pogledov.

Še nekaj besed o zatonu olepševalnih prizadevanj Lepote dela: Intenzivni boj za večjo produktivnost, ki je bil povezan tudi z vojnimi pripravami, je zahteval od tehniških oddelkov urada v letu 1938 predvsem delo na programih, s katerimi bi zmanjšali količino neizrabljene energije v delovnih procesih in povečali produktivnost. Standardizacija in funkcionalno oblikovanje delovnih procesov in delovnih okolij sta bili odločilni komponenti v novi situaciji. Pri tem pa ni šlo le za novo oblikovanje delovnih mest za doseg maksimalne zmogljivosti, ampak tudi za to, da

¹⁷ Kunst und Kultur im deutschen Faschismus, s. 69.

delavci na pravilen in smotern način opravljajo svoje delo. Pravcati zaton pa je uradu prineslo 1939. leto, ko je njegova pomoč postala zožena samo še na nasvete za prihranek energije, izvedbam zatemnevanj (naenkrat torej, ironično, manj luči!) in informacije pri gradnji bunkerjev.

Dejavnost urada Lepota dela lahko razumemo kot izvirno in temeljito institucionalno obliko aplikacije estetizacije politike na sektorju dela in njegovega okolja. Mislimo na načrtno delo pri razvijanju vseh elementov lepega videza, vpetega v služnostno funkcijo družbene integracije nemškega proletariata in v prid maksimalni produktivnosti dela. Šele kot prevedeni v estetski videz lahko dovršeno funkcionirajo nekateri temeljni momenti družbene produkcije in reprodukcije, je bila temeljna parola njihove strategije. Seveda je ta pojav, ki nikakor ni omejen samo na nekdanjo politično dejanskost Tretjega Reicha, kompleksen, večplasten, nikakor se ne izčrpa zgolj z ugovori, ki mu jih namenja klasično marksistična kritika, ki pa jo bomo vendarle navedli: Nemški nacionalsocializem je privedel vse ustanove, elemente javnega življenja in sestavine psihične ekonomije, nagonse energije in domišljijo v estetski, atraktivni in ritualizirani videz, da bi s tem zakril dejanske vzroke ekonomske in psihične bede ter s tem zagotovil stabilno funkcioniranje obstoječega. Poseben problem, ki se vzpostavlja pri pojavu estetizacije političnega in javnega življenja pa je tudi vprašanje, kaj je estetskim (kot čutnim in lepim) v »estetizacijah«, kako torej vstopa v te zunajumetniške funkcije, in kakšen je ontološki status lepega videza, pomnoženo prisotnega v estetizirani javnosti?

4. Očarljivost požara, suspenz samo videza

V svojem spisu *Pariško pismo I* (André Gide in njegov novi nasprotnik), eseju o fašistični teoriji umetnosti, ki je izšel novembra 1936. leta v moskovski reviji *Das Wort* kot kritika dela *Mythes socialistes*, avtorja Thierryja Maulniera, je Walter Benjamin opozoril na fašistični pogled na tehniko in njen atraktivni image: »Sledil mu je (Marinettiju, op. J. S.), ne da bi si bil svest tega, Maulnier, ko je zoper »Novi humanizem« Gorkega razglašal, da ni glavna vrednost znanstvenih in tehniških odkritij toliko v njihovem rezultatu in možni koristi kot v njihovi poetični vrednosti. Marinetti, je pisal Maulnier, se je opajal nad višino strojev, njihovim gibanjem, jeklom, preciznostjo, hrupom, hitrostjo – skratka nad vsem, kar je na stroju lahko videti kot njegova samostojna vrednost in ni v zvezi z njegovim orodnim značajem . . . Omejil se je in zadržal pogled na njegovi neuporabni strani, se pravi na estetski.«¹⁸ To konstelacijo omenjamo zato, ker je v njej kristalno jasno in nazorno potegnjen enačaj med estetskim in neuporabnim na področju lepe tehnike, vstopajoče v ekstatična naziranja

¹⁸ Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Bd. III, s. 491.

fašistov, lastna tudi voditeljem in ideologom urada Lepota dela. Stroj kot estetski fenomen je stroj, od katerega so odmišljene uporabne lastnosti in vrednosti, vstopa zgolj v svet menjave imaga. Estetsko tehnike je kot sinonim za njen neuporabni, zgolj uživajočem gledanju, poslušanju in čudenju namenjeni aspekt, dejansko inscenirani kozmetični videz. Stališče do njega je podobno tistemu, ki je bilo lastno Neronovemu uživajočemu pogledu na goreči Rim. Opraviti imamo s pojavom samo-lepega, abstrahiranega od dejanskih lastnosti predmeta in vključenega v trivialni pogon fascinantnega olepševanja.

Samo-lepo je lepo kiča; o njegovi naravi in funkciji v ideologiji kiča je takole razmišljal raziskovalec tega fenomena Gert Ueding: »Če je idealistična estetika prenesla lepo v družbo transcendirajoče področje ideala, potem ga je kič zopet privedel nazaj v družbo – ne da bi umestil estetsko spoznanje v družbeno prakso (kar bi ustrezalo postavitvi na noge estetike), temveč da bi omogočil izginjanje družbenih konfliktov in protislovij samih v lepem, k harmoniji privedenem videzu. Vse ima vrednost samo, če je zmožno olepševanja – in s tem je vse enako vredno. Skoraj ni področja posameznikovega in družbenega življenja, ki bi ne bilo pripravno za preobrazbo v lepo kiča. Rojstvo in smrt, vojna in revolucija, bolezen in zločin, ki po svojem predmetnem področju niso ravno motivi lepega, se lahko prav tako predstavijo kot lepi kot tiste, za kič gotovo pomembne snovi ljubezni, poroke, prijateljstva in harmonične družinske sreče.«¹⁹

Samo-lepo, na prvi pogled namenjeno uživanju kozmetičnega leska v atraktivni, praznični državi estetizirane javnosti in njenih ustanov pa nima funkcije zgolj krašenja, naivnega olepševanja v smislu ideologije nekakšnega panestetskega totalitarizma, ampak vstopa v nesporne služnostne funkcije. Dejansko rabi kot vaba, moneta, fascinantna pozlata za institucije realnega samega. K lepemu videzu prignano delo je lepo zato, da se ga rajši opravlja, s praznovanji in zborovanji ritualizirana država je lepa zato, da njeni mehanizmi oblasti lažje funkcionirajo, estetizirana politika se povnanja v fascinantnih oblikah zato, da lažje vključi množice v svoje programe gospostva. K simbolni, ekstatični in ritualizirani izpolnitvi je prevedeno vse, kar je zatrto, odpovedano in odvzeto v realnem samem.

Tudi premislek o ontološkem položaju lepega videza v lepi državi estetizirane javnosti nam razkrije, da je v igri estetizirane politike predvsem videz kot iluzija in fascinantni alibi, ki naj zainteresira za realno samo in se tudi ukinja v tej potrošnji v prid usmerjanja k obstoječemu. Gospostvo imanjanja, politična volja in državne ustanove so hierarhično dvignjene nad samo-lepo videza, ki rabi le kot transmisija političnih strategij. Na tej točki pa se odpira tudi primerjava z lepim videzom umetnosti same. Slednji ni pojmovan kot »napaka« ne kot sredstvo ali prehodna stopnja za ontološko višjo obliko realizacije, ampak je dopuščen in zatrjevan v tem svojem sijajočem obstoju. Tudi kot samo videz je

¹⁹ Gert Ueding, *Glanzvolles Elend*, 1973, s. 61.

zakoniti element resničnosti (tako v smislu Schillerjeve kot Heglove, v tem besedilu že navedene opredelitve). Njegovo jedro je v anticipatoričnih funkcijah, v smislu znane Blochove koncepcije estetskega videza kot zarje oziroma obeta (nemško Vor-Schein), ki transcendirajoč obstoječe usmerja k likom prihodnje, konkretno-utopične realizacije – za razliko od lepega videza estetizirane politike, ki se ukinja v slabi neskončnosti obstoječega, »sije za nazaj«, smemo metaforično reči.

LUCIJAN VUGA

Osimski sporazumi

Deset let kasneje in možnosti za ustvarjalne dograditve

»Na koncu pogajanj med delegacijama SFR Jugoslavije in Republike Italije sta pooblaščenca obeh vlad podpisala danes v Osimu (Ancona)

1. pogodbo med obema državama z desetimi prilogami,
2. sporazum o pospeševanju gospodarskega sodelovanja med obema državama s štirimi prilogami.

Oba sporazuma bosta čimprej ratificirana po ustavnih predpisih, ki veljajo v obeh državah. Ratifikacijske listine obeh sporazumov bodo izmenjane istega dne, sporazuma pa bosta začela veljati hkrati na dan, ko bodo izmenjane ratifikacijske listine. Sestavljeno v Osimu (Ancona) dne 10. novembra 1975 v dveh izvornikih v francoskem jeziku.

Za vlado SFRJ: M. Minić

Za vlado RI: M. Rumor

Tako so se rodili Osimski sporazumi, kot jih običajno imenujemo.

Res je minilo še nekaj časa, da so bile izmenjane ratifikacijske listine, šele 2. aprila 1977 se je to zgodilo v Beogradu. Medtem so že stekli potoki črnila o pomenu in perspektivah osimskih sporazumov, začele pa so se tudi politične igre, ki še danes niso končane, saj nekaterim silam duh sporazumevanja ni bil in ni pogodu. Vendar pa ne le to, nekaterim nasploh ni razumljivo, da so bili sporazumi doseženi po dolgem obdobju spremenljivih odnosov med sosednjima državama, da zahteva obmejna problematika izredno veliko dobre volje in političnega poslušanja, če naj bo dejavnik miru. Obmejni odnosi med Jugoslavijo in Italijo imajo svojo zgodovino, ki se ni začela po drugi svetovni vojni in tudi ne šele po prvi, ta predel Evrope je od nekdaj silno pomemben.

Vendar ne bi razglabljali o tem, kako so se pripravljali osimski sporazumi, koliko je bilo truda na lokalnih in višjih ravneh, kdaj so se začeli prvi stiki, ki so napovedovali končni sporazum, kako se je občasno hudo zapletalo na meji itd., poskušajmo ugotoviti, kaj se je od tistega, kar so sporazumi predvidevali, že uresničilo oziroma kako se je uresničilo in koliko je še razvojnih možnosti v teh sporazumih.

Včasih se sliši, da je bistvena sestavina osimskih sporazumov ureditev meje; nedvomno je to res, vendar niso nič manj pomembne tudi druge sestavine. Zato si najprej na kratko pogledjmo vsebino pogodbe in sporazuma:

- pogodbenici izhajata iz načel aktivnega mednarodnega sodelovanja;
- menita, da so že sklenjeni sporazumi ustvarili ugodne pogoje za nadaljnji razvoj in krepitev medsebojnih odnosov (mišljeni so videmski, goriški in tržaški sporazumi);
- potrjujeta svojo privrženost načelu največjega možnega varstva državljanov-pripadnikov manjšin, ki izvira iz njihovih ustav in njune notranje zakonodaje;
- želita razširiti že dosežene dobre sosedske odnose in miroljubno sodelovanje;
- in sta prepričani, da bo podpis te pogodbe prispeval h krepitvi miru in varnosti v Evropi.

Zato sta pogodbenici sporazumni, da se:

- uredi meja, za kar sta bila izdelana podroben opis in karta, s čimer so bili opravljeni tudi določeni premiki meje;
- uredi državljanstvo oseb, ki so bile do 10. junija 1940 italijanski državljani in možnost za preselitev pripadnikov manjšin;
- čimprej sklene sporazum o pravični in za obe strani sprejemljivi globalni in pavšalni odškodnini za dobrine, pravice in interese italijanskih fizičnih in pravnih oseb, prizadetih z jugoslovansko nacionalizacijo, razlastitvijo ali kako drugače;
- sklene sporazum o ureditvi socialnega zavarovanja in pokojnin, kar še ni bilo rešeno s splošnim protokolom dne 14. novembra 1957;
- še naprej pospešuje medsebojno gospodarsko sodelovanje, pri čemer bosta zlasti pazili na izboljšanje življenjskih razmer obmejnega prebivalstva obeh držav, s tem namenom je bil hkrati s to pogodbo podpisan sporazum o pospeševanju gospodarskega sodelovanja;
- sporazumeta o prenehanju veljavnosti londonskega memoranduma o soglasju z dne 5. oktobra 1954 in da se ohrani manjšinam enaka raven varstva, kot jo je predvideval specialni statut, priložen memorandumu;¹

¹ Priloga 1: Podrobno opisuje mejo.

Priloga 2: Zemljepisna karta z včrtano mejo.

Priloga 3: Opis mejne črte na morju.

Priloga 4: Zemljepisna karta z vrisano mejo na morju.

Priloga 5: Izjava ministra za zunanje zadeve RI o upoštevanju ženevske konvencije o teritorialnem morju pri razmejevanju teritorialnih voda v Tržaškem zalivu.

Analogno pismo zveznega sekretarja za zunanje zadeve SFRJ.

Priloga 6: Izjava zveznega sekretarja za zunanje zadeve, da vlada SFRJ prevzame obveznost za odpust iz državljanstva SFRJ tistim pripadnikom italijanske manjšine, ki bodo v enem letu od uveljavitve pogodbe to hoteli.

Analogna izjava ministra za zunanje zadeve RI.

Priloga 7: Izjava ministra za zunanje zadeve RI, da lahko osebe iz priloge 6 pri preselitvi vzamejo s seboj premičnine ali denarna sredstva.

Večji del teh določil iz pogodbe in prilog je že uresničen, razen tistih, ki se nanašajo na restitucijo kulturnih dobrin in priznavanje fakultetnih diplom. Če sodimo po tem, je bila pogodba za obe strani zelo pomembna in tudi dokaj realno zastavljena. Pogodba je tudi posebej zavezala obe strani za posebno zaščito manjšin. Ne glede na to, da sta v dinamiki razvoja katerekoli družbe tudi za manjšinsko zaščito potrebni stalno preverjanje in prilagajanje, je le res, da bo v Italiji vsebinsko rešeno to vprašanje šele z zakonom o celoviti zaščiti manjšine, ki je že zelo dolgo v obravnavi, in zaradi italijanske volilne geometrije se lahko zgodi, da bo še dolgo trajalo, preden bo sprejet.

Lahko rečemo, da s temi še nerealiziranimi elementi Pogodba ni kršena ali drugače poškodovana, ker formalno vsi postopki, pogajanja itd. tečejo in nobena stran ni z ničemer nakazala, da ni volje po dokončni uresničitvi njenih določil ali namer in izjav iz priloženih dokumentov. Drugo je seveda, da smo z nekaterimi stvarmi nezadovoljni in bi jih radi pospešili, vendar je bilo treba s tem računati že pri podpisovanju in ratifikaciji pogodbe.

Sporazum

Dasi imenujemo vse listine skupaj osimski sporazumi, je prvi formalno imenovan Pogodba, naslov drugega pa je Sporazum o pospeševanju gospodarskega sodelovanja med SFRJ in Republiko Italijo. Temu je dodan še Protokol o prosti coni kot priloga 1, v prilogi 2 je zemljevid z vpisano indikativno traso ceste Brda–Solkan, priloga 3 je zemljevid z vpisano indikativno traso ceste Ravne–Kambreško, v prilogi 4 sta izjavi obeh zunanjih ministrov o združljivosti videmskega, goriškega in tržaškega sporazuma s tem Sporazumom, kar vse tvori t. i. gospodarski dodatek k osnovni pogodbi.

Značilen je že prvi uvodni odstavek Sporazuma, katerega cilji so bolj ali manj natančno obdelani kasneje v posameznih členih:

»V želji, da pospešita medsebojno gospodarsko in tehnično sodelova-

Analogna izjava zveznega sekretarja za zunanje zadeve SFRJ.

Priloga 8: Analogne izjave zunanjih ministrov obeh strani kot v prilogi 7, ki se nanašajo na osebe, ki bodo zapustile eno ali drugo državo zaradi dokončne ureditve državljanstva in ne bodo odujile svojih nepremičnin, da jim bo zagotovljen tretman iz sporazuma o pravični, globalni in pavšalni odškodnini med SFRJ in RI.

Priloga 9: Analogni izjavi obeh ministrov v zvezi z nepretrganimi izplačili socialnega in pokojninskega zavarovanja.

Priloga 10: Analogni izjavi obeh ministrov, da bosta pojma »manjšina« in »etnična skupina« prevedena v jugoslovanske jezike z izrazom »manjšina«.

Podpisana je bila tudi sklepna izjava, ki smo jo v tem prispevku navedli na začetku, in ministra sta si izmenjala še štiri pisma:

– da se za osebe, ki so si po tej pogodbi dokončno uredile državljanstvo, šteje, kot da niso izgubile na novo pridobljenega državljanstva;

– da bosta obe strani začeli v šestih mesecih pogajanja o priznavanju fakultetnih diplom;

– da se bosta sestali delegaciji, ki bosta obravnavali vprašanja, ki se nanašajo na kulturne dobrine, umetniška dela, arhive ter katastrske in zemljiške knjige z ozemlja, ki je bilo prej pod Italijo in sedaj pripada Jugoslaviji;

– da se čimprej odpreta mednarodni prehod prve kategorije v Vrtojbi–Štandrežu in prehod druge kategorije na Erjavčevi cesti – Via del Monte di S. Gabriele v Gorici.

nje, zlasti pa zboljšata življenjske razmere obmejnega prebivalstva obeh držav, sta se pogodbenici sporazumeli o naslednjem:« temu bomo v nadaljevanju namenili posebno pozornost.

Prvi člen govori o tem, da bo vsaka stran na svojem ozemlju namenila zemljišče za prosto cono, na katero bo razširjen blagovni režim »Punti franchi di Trieste«, kot predvideva poseben protokol. O posledicah tega člena se je največ govorilo ob gibanju »Lista za Trst«, ki je nadstrankarsko kot množično gibanje nasprotovalo v prvi vrsti prosti coni, za tem pa so bile tudi sile, ki so bile in so še danes protislovenske, protijugoslovanske, desničarske, nazadnjaške, čeprav je res, da so bili tudi pravi ekologi vmes in, da ne pozabimo, del Slovencev, ki so videli v prosti coni sredstvo za legalizacijo razlaščevanja slovenske zemlje in klin, ki bo razdelil slovensko etnično ozemlje v zaledju Trsta. Na jugoslovanski strani smo sprejeli vrsto ukrepov, ki naj bi zagotovili realizacijo proste cone, vendar je vse zamrznilo spričo položaja v Trstu in na izrecno željo italijanskih dejavnikov, strank in same vlade.

V prvem obdobju po Osimu (s tem je mišljen datum podpisa sporazumov) je vladala pri nas prava histerija proti vsakomur, ki je izražal kakršnekoli pomisleke o prosti coni. In teh pomislekov je bilo nekaj prav tehtnih: od naravovarstvenih (saj je Kras izredno krajinsko in ekološko občutljiv in nihče ni prav verjel, da se bo dala zagotoviti dejanska zaščita, kot bi bila potrebna in – na žalost – nas izkušnje uče, da predpisi še ne zagotavljajo varovanja) do demografskih, saj bi se na ta prostor zgrnilo na tisoče novih delavcev, ki jih ta predel Krasa nima in bi jih morali pripeljati od drugod. Ne nazadnje je bil tehten tudi gospodarski preudarek zaradi velikih stroškov, ki bi jih terjala ureditev za gradnjo neugodnega kraškega zemljišča itd. Namesto koncentracije proste cone na enem kraju, so se spontano pojavljale že kaj kmalu zamisli o več prostih conah ali o t. i. disperzirani prosti coni. Prav zanimivo pa bi bilo vedeti, zakaj pogajalci in načrtovalci proste cone niso razvijali ideje o razširitvi in skupnem jugoslovansko-italijanskem razvoju že obstoječe cone Punti franchi di Trieste, ki je bil vzor in je navedeno v samem Sporazumu?! Edina realna možnost izpeljave zamisli o prosti coni bo torej novelacija zakonodaje o prostih conah v Jugoslaviji, ki se s tako muko pripravlja že toliko let in se nam vsakič tik pred zdajci izmuzne. Ta »Protokol o prosti coni« je sklenjen za obdobje tridesetih let, s tem da se molče podaljšuje vsakič za pet let, razen če se ne odpove tri leta pred iztekom tridesetletnega roka ali eno leto pred iztekom podaljšane roka.

Ustanovljene so bile tudi s Sporazumom predvidene različne komisije, tudi za vodno gospodarstvo. Pritem so pripisali poseben pomen urejanju voda porečij Soče, Idrijce in Timave ter predvideli celo skupna vlaganja (joint ventures) pri skupni graditvi in uporabi naprav za pridobivanje električne energije – izrecno so omenjene hidroelektrarna Solkan in zapornice na Soči. V začetku je kazalo, da bo to enoten objekt, s čimer bi poleg pridobivanja elektrike zagotovili tudi namakanje polj na italijanski

strani Goriške ravnine. Vendar so kasneje Italijani sprejeli sklep, da bodo sami zgradili zapornice nekoliko nižje na Soči že na italijanskem ozemlju. Pri tem pa niso imeli srečne roke, saj se je razvnela prava politična vojna zaradi ekoloških in ekonomskih vidikov gradnje. Iz nekaterih italijanskih krogov se danes slišijo pripombe, da niso ravnali modro, ko niso privolili v skupna vlaganja za izgradnjo solkanske hidroelektrarne, češ da bi bilo s tem veliko manj političnih težav na njihovi strani in tudi gospodarjenje bi bilo. Še en projekt je predviden v vodnem gospodarstvu, to sta ureditev in akumulacija voda Glinščice in njena uporaba za tržaško gospodarstvo; če sodimo po nekaterih gibanjih, tudi tu niso imeli srečne roke, saj je Glinščica naravovarstveno zaščiten. Preskrba Gorice s pitno vodo je bila rešena že z mirovno pogodbo, zato se to tu ne obravnava obširneje, vendar je bilo črpališče Mrzlek rekonstruirano in razširjeno hkrati z izgradnjo hidroelektrarne Solkan, ker se je vodna raven Soče dvignila zaradi zaježitve in bi nastale bistvene motnje, če ne bi preuredili črpalk. Sedaj elektrarna in črpališče že delujeta, seveda zgrajena z našimi sredstvi brez sovlaganja Italijanov, kakor je Sporazum predvideval.

Vodna pot Tržič–Gorica–Ljubljana je stvar prihodnosti. Sporazum je bil zelo stvaren, ni govoril o izgradnji te vodne poti, ampak le o ustanovitvi mešane komisije, ki bo usklajevala proučevanja, potrebna za presojo tehnične in ekonomske upravičenosti in možnosti za izgradnjo tega kanala, ki naj bi povezal zgornji Jadran z omrežjem plovnih poti Srednje Evrope in s Črnim morjem. O tej vodni poti so razmišljali že mnogi veleumi (če odmislimo z legendo o Argonavtih sporočeno vednost Grkov – in s tem verjetno tudi drugih narodov tistega časa – o možnem prehodu med zgornjim tokom Save in Jadranom), med njimi Leonardo da Vinci. Ta je leta 1500 izdal v Codice Atlantico študijo, ki je bila v zvezi z obrambnimi pripravami proti Turkom. To je obnovil 1950. leta naš znani arhitekt Maks Fabiani v študiji o vodni povezavi Trsta z Dunajem, da ne omenjamo zelo resnih in poglobljenih študij, ki so jih opravili v sedemnajstem in osemnajstem stoletju med vzponom avstroogrske monarhije in s tem hitre rasti Trsta kot prvega pristanišča vsega cesarstva. Seveda najnovejša proučevanja potrjujejo tehnično izvedljivost projekta, vendar je to finančno izredno zahteven podvig, ki ga ne bi zmogli Jugoslavija in Italija sami.

Veliko bliže so nam ceste, ki jih taksativno našteva Sporazum: »Da bi olajšali cestni promet, bosta strani povezali avtomobilsko cesto Benetke–Trst–Gorica–Trbiž s cestami Nova Gorica–Postojna–Ljubljana, Fernetiči–Postojna in Herpelje–Kozina–Reka.« Kako je s temi cestnimi povezavami, je vsakemu Slovencu znano; ne le da ni pametne mednarodne cestne povezave proti Italiji in s tem med jugozahodno Evropo in evropskim ter Bližnjim vzhodom, celo za vso severnopriforsko regijo imamo le kolovoz na plazovitem terenu po pobočju Nanosa. To je eden najbolj perečih nerealiziranih problemov iz Sporazuma. Kljub najrazličnejšim govoricam še danes nihče ne ve, kdaj se bo ta cestna povezava začela.

Dograjena je cestna povezava Brd z Novo Gorico, ki jo je v dolžini poldruga kilometra financira in gradi Italija. In zgrajen je cestni makadamski odsek na Kolovratu, spet z italijanskimi sredstvi, kot nadomestilo za cesto, ki je postala italijanska po premaknitvi meje.

Luke severnega Jadrana stalno in tesno sodelujejo, tako kot je predvideno, vprašanje pa je, če se zato realizirajo tudi tista določila iz Sporazuma, ki govore: »da bi se na racionalen in koordiniran način, s specializacijo in drugimi oblikami sodelovanja zboljšale naprave in opremljenost teh luk, povečala njihova zmogljivost, zmanjšali poslovni stroški in skladno povečala njihova konkurenčnost za oskrbovanje tretjih držav«. Kar se tiče morja, pa naj bi obe strani tudi sodelovali pri reševanju ekoloških vprašanj Jadrana.

Z ozirom na uvodni odstavek bi morala biti najpomembnejša prav člena o gospodarskem sodelovanju, vendar sta najmanj dorečena in le približno podajata možnosti. Deveti člen npr. določa, da bosta strani skupaj izdelali potrebne študije za zboljšanje gospodarskega sodelovanja na mejnih območjih. O čem podobnem ni ne duha ne sluha. Res je bilo več osamljenih poskusov, zlasti posameznikov, da bi nekaj takega napravili, uspelo je sklicati tudi nekaj simpozijev, konferenc in okroglih miz na obeh straneh meje, bodisi da so dale pobudo posamezne stranke (posebej socialisti, komunisti v Italiji) ali gospodarske zbornice. Dalj od tod nismo prišli.

Zlasti je to nenavadno, ker sta strani v Sporazumu izrecno izrazili skupno zanimanje za hitrejši razvoj ekonomskih odnosov, zlasti z uresničevanjem dolgoročne industrijske kooperacije v vseh oblikah, tudi skupna vlaganja (joint ventures), z razvijanjem širšega sodelovanja pri izmenjavi tehnologije, skupnih raziskovanjih in uporabi osnovnih gospodarskih bogastev in energetskega virov. Čeprav sporazum navaja, da bo to potekalo po posameznih sporazumih v mešanem medvladnem komiteju za gospodarsko, znanstveno in tehnično sodelovanje, je to ostalo na začetku poti. Nedvomno bi kazalo realizirati zamisel, da se ustanovi strokovna institucija za proučevanje, razvijanje in promocijo skupnih zamisli, ki jih gospodarstvu obeh strani tako potrebujeta. Večina skupnih zamisli se je na italijanski strani razvila v povezavi z našo manjšino tudi zato, ker je pokazala poseben interes in lažje razume našo stvarnost. Skratka, v tem primeru je manjšina odigrala svojo vlogo mostu med narodoma. Na naši strani pa pobud z Italijani skoraj ni – to je pa tudi že druga pesem, ki jo pojemo v zvezi z zakonom o tujih vlaganjih v Jugoslaviji.

Mogoče bi na koncu omenili še sporazum med EGS in SFRJ, ki je bil podpisan pred petimi leti. Ta pravi v svoji preambuli:

»V želji, da bi prispevali k uresničevanju ciljev sporazumov, ki sta jih v Osimu 10. novembra 1975 podpisali SFRJ in RI, zlasti pa ciljev, ki jih vsebujeta protokol o prosti coni in sporazum o izboljšanju gospodarskega sodelovanja med tema dvema državama; . . . so se odločili skleniti ta sporazum. . . Ta sporazum med EGS in SFRJ ima cilj izboljšati celotno

gospodarsko sodelovanje med pogodbenima stranema, zato da bi prispevali h gospodarskemu in socialnemu razvoju SFRJ ter spodbudili krepitev njihovih medsebojnih odnosov.«

Taka vključitev obstoječega, veljavnega in delujočega bilateralnega sporazuma v multilateralni sporazum je vsekakor zanimiva in ne prav vsakdanja, saj so s tem osimski sporazumi dobili širšo mednarodno garancijo in posebno akcijsko moč, ki so jo sicer že itak imeli med državama. Kolikšna je uresničljivost vseh teh sporazumov, pa ni več stvar samo papirja, ampak ustvarjalne sposobnosti zainteresiranih.

Med različnimi pobudami za ustvarjalno iskanje rešitev tistega dela, ki izrecno meri na gospodarsko sodelovanje, je prav posebno vredna pozornosti tista, ki izhaja že iz tržaškega in goriškega sporazuma, katerega slednji ima natančen naslov (ta je edini dokument, ki ureja obmejno sodelovanje, pisan v originalu v slovenščini): Sporazum med Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo in Italijansko republiko o lokalni izmenjavi med obmejnima področjema Gorica–Videm in Sežana–Nova Gorica–Tolmin. Analogen temu je tržaški: Sporazum između Federativne narodne republike Jugoslavije i Italijanske republike o lokalnoj razmjeni između pograničnih zona Trsta, s jedne strane, i Buja, Kopra, Sežane i Nove Gorice s druge strane. V čl. 4 piše:

»Carinarnica v Gorici bo direktno dovoljevala začasni uvoz:

a) jugoslovanskih strojev, naprav in prevoznih sredstev, poslanih v »italijansko področje« zaradi popravil,

b) jugoslovanskih surovin in polproizvodov, poslanih v »italijansko področje« zaradi predelave.

Vendar gornji uvoz ne bo dovoljen, če bi bil v nasprotju s splošnimi predpisi o začasnem uvozu, ki so v veljavi v Italiji.«

In naprej v 5. členu:

»Blago, vključno z dodatnimi stroški in storitvami, navedenimi v členu 4 tega sporazuma, bosta obe strani računali v italijanskih lirah (Op. V. L.: Predsednik italijanske delegacije je s posebnim pismom, ki ga je priložil plačilnemu sporazumu, obvestil predsednika jugoslovanske delegacije, kako se obračunavajo druge valute EGS).

Tako se bo plačevalo na temelju postopka, ki je predviden v jugoslovansko-italijanskem Plačilnem sporazumu preko avtonomnega brezobrestnega kompenzacijskega računa v italijanskih lirah, ki ga je goriška filiala Banca d'Italia odprla na ime Narodna banka FLRJ, centrala za LR Slovenijo na osnovi člena 4 Sporazuma med FLRJ in Italijansko Republiko o izmenjavi lokalnih proizvodov nekaterih obmejnih področij, podpisanega v Vidmu 3. februarja 1949. Obe imenovani banki se bosta sporazumeli o tem, kar je potrebno za apliciranje odredb tega člena.«

Za nas je posebej zanimivo določilo v 4. čl., da je možen začasen uvoz jugoslovanskih strojev, naprav in prevoznih sredstev zaradi popravil, še bolj pa, da je začasen uvoz možen tudi za jugoslovanske surovine in polizdelke, da bi se na italijanski strani predelali.

To določilo je nastalo zaradi takratnega dejanskega stanja, ki je terjalo take rešitve. Pri nas smo bili v velikih škripcih zaradi opreme, ki je bila zastarela in potrebna obnove, pa tudi tista, ki smo jo kupovali na Zahodu, je terjala popravila, rezervne dele itd., zato je naša delegacija predlagala vstavek tega določila v sporazum. Italijani pa so nasprotno videli možnost, da dobijo iz Jugoslavije surovine in polproizvode, ki bi jih na svoji strani predelali. Italija pač ni imela in tudi danes nima surovin, tare jo pa vseskozi nezaposlenost in so zato skušali zagotoviti nova delovna mesta za svoje delavce.

Ta določila pa niso nikoli zaživela. Res si je italijanska stran zadržala pravico, da tega začasnega uvoza ne dovoli, če bo v nasprotju s splošnimi predpisi o začasnem uvozu. Vendar pa je drugje vzrok za to, da je ta del sporazumov ostal le mrtva črka na papirju; obe strani je zadovoljilo le to, da se je nemoteno odvijala trgovina. Druge oblike sodelovanja so si že takrat in si tudi danes s težavo utirajo pot. Shema takega načina dela, kot je bil zastavljen že v goriškem in tržaškem sporazumu pred tridesetimi leti, je v tem, da bi izvabili komparativne prednosti obeh strani; to ne pomeni, da bi se to odvijalo kot v brezcarinskih conah, ampak naj bi obveznosti in dajatve veljale le za novo dodano vrednost, ne pa za celotno vrednost blaga. Stvar je namreč v tem, da sta sedaj začasni izvoz ali uvoz popolnoma izenačena, ne glede na to, ali imamo opravka z generalnim zunanjetrgovinskim prometom ali z obmejnimi.

Seveda ima tak predlog v tem trenutku malo možnosti, da bi bil sprejet, saj so tudi na naši strani zlasti v zadnjih letih huda nasprotovanja obmejnemu sodelovanju, čeprav korenini že v daljnem letu 1949, ko je bil 3. februarja v Vidmu podpisan prvi sporazum med sosednjima državama o lokalni izmenjavi med obmejnimi področji.

Osimski sporazumi vsebinsko obravnavajo višje oblike gospodarskega sodelovanja, za katero ugotavljamo, da se ne razvija po pričakovanjih. Morda bi bilo zanimivo analizirati, zakaj se ni razvila ideja, ki je stara trideset let. Iz tega bi izluščili vzroke za današnjo mlačnost pri razvijanju netrgovinskega sodelovanja.

Lahko rečemo, da kakšne velike podpore tudi z vrha nikoli ni bilo. Vselej se je končalo z načelnimi, političnimi spodbudami. Konkretno pa stvari tečejo zelo počasi in so v krempljih birokratskega aparata, ki dobiva včasih celo samoupravno obliko in podporo (npr. pobuda delegata Batriča Jovanovića, da se presodi ustavnost obmejnih sporazumov.)

Nadaljnji razvoj odnosov med Jugoslavijo in Italijo ne bo mogel mimo tega, kar je doslej pokazala izkušnja, ki izvira iz formalno pravno veljavnih meddržavnih aktov kakor iz življenja, ki gre svoja pota. In prav pazljiva in strpna razčlenitev ter presoja življenja v preteklih desetletjih mora biti temelj za nove pobude, ki pa naj imajo značilnosti konkretizacije že sprejetih načelnih izhodišč. Ne bi nas smela ovirati ozkost kakršnekoli narave, saj s tem izgubljammo priložnosti, ki jih zgodovina ne ponuja vsak dan.

DAVID MCLELLAN

Marxovi Očrti (Grundrisse)

Uvod*

V zadnjem stoletju, odkar je bila Marxova misel predmet široke pozornosti in močno komentirana, so se tudi zelo razhajala mnenja glede tega, kaj tvori jedro njegovega nauka. Še daleč v našem stoletju so videli v Marxu predvsem ekonomista, avtorja *Kapitala*, ki da je trdil, da je s svojo analizo nasprotij kapitalistične družbe pokazal njen neizogibni propad. Ta poudarek je bil produkt ne le intelektualnega ozračja na koncu 19. stoletja, temveč tudi narave tistih Marxovih del, ki so bila dostopna občinstvu. Toda v dvajsetih letih je spet oživel zanimanje za Hegla, Lukacs in Korsch sta dala novi interpretaciji Marxa v luči te oživitve, povrh vsega pa je okoli leta 1930 objava Marxovih zgodnjih del – doktorske disertacije »Kritika Heglove filozofije države« in posebno *Pariških rokopisov* – povzročila občuten premik tega poudarka. Široka razprava o zgodnjih delih pa je bila možna šele po vojni in prva angleška verzija *Pariških rokopisov* ni izšla vse do konca petdesetih let. To ponovno ovrednotenje je bilo morda počasno, toda v glavah nekaterih ljudi je bilo radikalno, in ugotovili so, da je bil Marx v resnici humanist, eksistencialist, celo »duhovni eksistencialist«. ¹ To je seveda sprožilo vprašanje po razmerju med Marxovimi zgodnjimi in poznimi spisi: ali je bil en Marx ali sta bila dva? Izoblikovale so se šole: bržkone številnejša je trdila, da je mladi Marx bolj bogat od starega, ki da je izgubil velik del svoje prvotne humanistične vizije; ² drugi so trdili, da je res mogoče najti temeljno inspiracijo Marxove misli v *Pariških rokopisih*, da pa so njegovi poznejši spisi razvijanje te inspiracije ³, spet drugi, večinoma pravoverni komunisti, pa so trdili, da so *Pariški rokopisi* prehodno obdobje v Marxovem razvoju in da so jih poznejša dela napravila nepotrebne. ⁴ Najnovejši predlog pa je

* David McLellan: *Marx's Grundrisse*, Macmillan Press, London 1972, uvod v knjigo (str. 1–15) je iz angleščine prevedla Doris Debenjak.

¹ E. Fromm, *Marx's Concept of Man*, (New York, 1961), str. 5.

² Ta je posebno močno zastopana v Nemčiji in sledi interpretaciji, ki sta jo podala Landshut in Mayer v svojem uvodu k Marxovim *Frühschriften* (Stuttgart, 1932). Morda je najboljši primer H. Popitz, *Der entfremdete Mensch* (Basel, 1953).

³ Ta interpretacija je najbolj popularna v Franciji, dober primer zanjo bi bil J. Y. Calvez, *La Pensée de Karl Marx* (Paris, 1956); ali zgoraj citirana Frommova knjiga.

⁴ Na primer E. Bottigelli, *La Genèse du socialisme scientifique* (Paris, 1967)

bil, da je treba Marxa razdeliti na štiri faze: 1840–44, zgodnja dela; 1845, prehodna dela; 1845–57, dela zorenja; in 1857–83, zrela dela.⁵

Ta razprava postaja vedno bolj nekoristna in sicer na isti način, kot so to postajale interpretacije Marxovih del pred letom 1930. Prav tako kot te niso mogle upoštevati celega korpusa Marxovih zgodnjih spisov in so zato nepopolne, prav tako so nepopolne zgoraj omenjene interpretacije zato, ker zanemarjajo tisto, kar je v nekem smislu najbolj temeljno od vseh Marxovih del – *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*.⁶ Ta tisoč strani obsegajoči rokopis (ki ga Engels očitno ni poznal) je prvi omenil David Rjazanov, direktor Instituta Marxa in Engelsa v Moskvi, ki je Socialistični akademiji v Moskvi leta 1923 naznanil najdbo rokopisa. Nemški prevod tega sporočila je natisnjen v *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, zv. 11 (1925). Sprva naj bi bili Očrti izšli v izdaji MEGA, ki so jo začeli leta 1927, ki vsebuje zgodnja dela. Toda MEGA ni bila speljana do konca in *Grundrisse* so bili konec koncev izdani leta 1939 v Moskvi kot posebna izdaja z dodatnim zvezkom, ki je izšel 1941. Čas in kraj te izdaje sta povzročila, da nihče ni postal posebej pozoren nanjo. Šele leta 1953, ko je v založbi Dietz izšla izdaja v enem zvezku, so *Očrti* postali dostopni Zahodu. Še vedno pa ni angleškega prevoda.⁷ Toda *Očrti* so osrednje delo Marxove misli: vsak izbor Marxovih spisov, ki ne citira prilično obsežno iz *Grundrisse*, mora veljati kot resno nezadosten;⁸ in vsaka razprava o kontinuiteti Marxove misli, ki ne bi upoštevala Očrtov, bi bila že od vsega začetka obsojena na propad. V razumevanju Marxa se je zgodovina res ponavljala in vse oznake, ki so jih Marxovi eksegeti uporabljali za *rokopise* – »Razkritje avtentičnega marksizma . . . Osrednje Marxovo delo, odločilna faza v razvoju njegove misli«⁹ itd. – zvenijo dosti bolj verjetno, če jih uporabimo za *Grundrisse*.

Marxova korespondenca (in do določene mere tudi njegova objavljena dela) je posuta z načrti in projekti za objavo. Prve lahko najdemo v predgovoru, ki ga je skiciral za *Pariške rokopise*. Tu je ugotovil:

»Zato bom v različnih samostojnih brošurah drugo za drugo napisal kritiko prava, morale, politike itn. in poskusil na kraju v posebnem delu

⁵ L. Althusser, *For Marx* (London, 1970), str. 27. Ta knjiga, ki je morda globoka, ki pa je nedvomno nejasna, na dolgo in široko razpravlja o tem, ali je Marxovo misel mogoče periodizirati, in o pomenu Heglovega vpliva na Marxa, kar naj bi pripomoglo k odgovoru na vprašanje. Toda Althusser niti enkrat v tej tezi ne omenja *Očrtov*! Kljub vsemu njegovemu zmanjševanju Heglovega vpliva na Marxa ima Althusserjev pristop le neko določeno podobnost s Heglom – in to ne le v neki zavistosti stila: Althusserjeva struktura funkcionira precej podobno kot Heglova »ideja« – kot neodvisna entiteta, ki določa ravno tisto, iz česar je nastala.

⁶ Pozabiti ne smemo, da ta naslov ni Marxov, temveč izvira od prvih izdajateljev rokopisov. Lahko bi zavajal, ker je bila *Kritika politične ekonomije* podnaslov *Kapitala* in ker so, kot bom dokazoval pozneje, *Očrti* dosti več, kot pa le groba skica *Kapitala*.

⁷ Marcuse je eden od maloštevilnih avtorjev, ki so obširno citirali iz *Očrtov*, katerih pomen je v angleškem jeziku prvi poudaril Martin Nicolaus, »The Unknown Marx«, *New Left Review* (1968). Popoln prevod teksta bo objavljen v angleški izdaji del Marxa in Engelsa, toda ta še nekaj let ne bo na razpolago. Obstoji dober angleški prevod zaključnega razdelka o *Predkapitalističnih ekonomskih formacijah* z odličnim uvodom E. J. Hobsbawma (London, 1964). Pred kratkim je bil objavljen francoski prevod celotnega dela (Paris 1967–1968), toda ta ni zvest originalu, ker sistematično poskuša izključiti ali minimalizirati heglovski odtенок Marxovega dela.

⁸ Tako je treba soditi vsak izbor, ki ga poznam – tudi Bottomorov in Rubelov, ki je v mnogih ozirih najboljši.

⁹ K. Marx, *Die Frühschriften*, ed. Mandshut in Mayer, str. XIII.

podati spet povezanost celote, odnos posameznih delov in nazadnje kritiko spekulativne obdelave te snovi. Iz tega razloga se v pričujočem spisu dotikam zveze nacionalne ekonomije z državo, pravom, moralo, občanskim življenjem itn. samo toliko, kolikor se nacionalna ekonomija sama ex professo dotika teh predmetov.«¹⁰

V resnici je Marx seveda rabil celo življenje za to »prvo brošuro«. Januarja 1845 je Marx podpisal pogodbo z založbo Leske v Darmstadtu za *Kritiko politike in ekonomije*. Engels je pisal Marxu: »Pazi, da boš skočil svojo knjigo o ekonomiji, čeprav sam nisi zadovoljen z mnogimi rečmi v njej; vseeno je, ozračje je zrelo in železo je treba kovati dokler je vroče.«¹¹ Toda knjiga ni bila takoj končana, kajti Marx je čutil potrebo, da bi »najprej poravnal račune z našo poprejšnjo filozofsko zavestjo«¹², kar je storil v *Sveti družini* in v *Nemški ideologiji*. Poleti 1846 je Leskeja minilo potrpljenje in preklical je Marxovo pogodbo: Marx je odgovoril z besedami, ki so pozneje postale kaj dobro znane, da bo rokopis kmalu pripravljen in da bo veliko daljši, zato ker mora vključiti vanj nov material. Marx tu govori o dveh zvezkih, »za prvega od obeh so rokopisi – skoraj dokončani – že dolgo časa pri meni«.¹³ Pri tem ima lahko v mislih samo Pariške rokopise. Drugi zvezek, o politiki, ki ga Marx označuje kot prilično historičnega, bi se bil med drugim ukvarjal s francosko revolucijo in vanj bi bila vključena tudi *Kritika Heglove politične filozofije* iz leta 1843.¹⁴ Toda pozneje v istem letu se je Marx pridružil Zvezi pravičnih in tako začel obdobje aktivne udeležbe v politiki, ki ni ničesar doprinesla k tistemu, kar je označeval kot svojo *Ekonomijo*, čeprav sta bila rezultat tega angažmaja *Beda filozofije* in *Komunistični manifest* – dve knjigi, ki ju je Marx priporočal kot uvod v *Kapital*.

Po porazu revolucije leta 1848 se je Marx spet vrnil k svojim ekonomskim študijem. Še vedno je bil prepričan, da je revolucija pred vrati, toda bil je mnenja, da bo odvisna od izbruha ekonomske krize. Poleti leta 1850 si je Marx preskrbel vstopnico za čitalnico Britanskega muzeja in v celem letu 1851 opravil ogromno količino branja: januarja je preučeval knjige o dragih kovinah, denarju in kreditih; februarja ekonomske spise Huma in Lockeja, pa še dodatne knjige o denarju; marca Ricarda, Adama Smitha in knjige o valutah; aprila spet Ricarda in knjige o denarju; maja Careya, Malthusa in načela ekonomije; junija vrednost, bogastvo in ekonomijo; julija literaturo o tovarniškem sistemu in o poljedelski ekonomiji; avgusta prebivalstvo, kolonizacijo in ekonomijo rimskega sveta; v jeseni knjige o bančništvu, agronomiji in tehnologiji. Vse skupaj ja Marx napolnil svoje beležnice z dolgimi odlomki iz približno 80 avtorjev in jih še dosti več prebral. Vse to delo je imelo za cilj dokončanje njegovega dela o ekono-

¹⁰ K. Marx, Friedrich Engels, Izbrana dela, I. zvezek, CZ Ljubljana 1977.

¹¹ K. Marx, F. Engels, Werke (Berlin, 1957 ff.) (odslej citiram kot MEW) XXVII 16.

¹² K. Marx, F. Engels, Izbrana dela (Moskva, 1962), I 364.

¹³ MEW XXVII 449.

¹⁴ Glej zanimivi pregled vsebine, ki ga je Marx skiciral za to knjigo, preveden v *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society*, iz. Easton in Guddat (New York, 1967), str. 399 i sl.

miji. Že januarja 1851 je Engels Marxa priganjal, »naj pohiti z dokončevanjem in izdajo svoje *Ekonomije*¹⁵ Aprila je Marx pisal:

»Prišel sem že tako daleč, da bom v petih tednih dokončal ves ekonomski drek. In ko bo to končano, bom doma predelal svojo *ekonomijo* in se v muzeju vrgel na kako drugo znanost. Počasi je imam že dovolj. Pravzaprav ni ta znanost nič napredovala od A. Smitha in D. Ricarda, najsi je bilo še toliko storjenega v individualnih, pogosto zelo tenkočutnih raziskavah.«¹⁶

Marxovi prijatelji so knjigo željno pričakovali. Maja je pisal Lassalle: »Slišal sem, da bo tvoja *Ekonomija* končno zagledala luč sveta. . . . Kar gorim od pričakovanja, da bi na svoji mizi pregledoval ogromno delo v treh zvezkih, v katerem bo Ricardo postal socialist in Hegel ekonomist.«¹⁷

Toda Engels, ki je dobro poznal svojega prijatelja, je izjavljal, da »... dokler nisi prebral še kake knjige, ki se ti zdi pomembna, se ne boš pripravil k pisanju«.¹⁸

Toda junija je bil Marx slej ko prej optimističen, ko je pisal Weydemyerju:

»Večinoma sem od devetih zjutraj do sedmih zvečer v muzeju. Snov, na kateri delam, ima toliko prekletih razvejitev, da kljub vsem naporom še 6 do 7 tednov ne bom mogel končati.«¹⁹

Čeprav je Marx dojel, da »mora človek na neki točki nasilno prekiniti«²⁰, pa je julija dobil v roke Proudhonovo novo knjigo *The General Idea of Revolution in the Nineteenth Century* in takoj je svoje energije preusmeril v kritiko vsebine te knjige. Kljub njenemu antijakobinizmu se je Marxu zdelo, da se knjiga ukvarja samo s simptomi kapitalizma in ne z njegovim bistvom. Toda do oktobra je Marxovim prijateljem uspelo, da so pri izdajatelju Löwenthalu zbudili zanimanje za Marxovo delo. Marxov načrt za to delo je obsegal tri zvezke: »*Kritiko ekonomije*«, »*Socializem*« in »*Zgodovino ekonomske misli*«. Löwenthal je imel željo, da bi začel s tretjim zvezkom in potem pač videl, kako bo šlo. Engels je priganjal Marxa, naj ta predlog sprejme, da pa naj to »*Zgodovino*« razširi v dva zvezka:

»Potem bi kot tretji zvezek prišli socialisti in kot četrti kritika – kar bi je še ostalo – in slavno pozitivno, kar ‚resnično‘ hočeš . . . Za ljudi z zadostno inteligenco bodo indikacije prvih zvezkov – Anti-Proudhon in Manifest – zadoščali, da bodo našli pravo sled. Velika množica kupcev in bralcev pa bo izgubila vsako zanimanje za »*Zgodovino*«, če bo velika skrivnost razkrita že v prvem zvezku. Rekli bodo, tako kot Hegel v

¹⁵ MEW XXVII 171.

¹⁶ N.n.m. 228

¹⁷ Lassalle Marxu, 12. maja 1851.

¹⁸ MEW XXVII 233 isl.

¹⁹ MEW XXVII 560.

²⁰ N.n.m.

Fenomenologiji: prebral sem predgovor in to je mesto, kjer človek najde osnovno misel.«²¹

Engels je Marxu svetoval, naj knjigo razširi tako, da bo »Zgodovina« obilnejša in zaključil: »Pokaži tokrat malo trgovskega smisla.« V začetku decembra je prišel Bonapartejev državni udar, zaradi katerega je Engels predvideval težave z Löwenthalom in čeprav je Marx ostal z njim v stikih še dovršen del naslednjega leta, se ni iz pogajanj nič izcimilo. Celo Marxov srditi sovražnik Kinkel si je želel »pozitivno osnovo« za Marxovo *Ekonomijo* in Lassalle je predlagal, da bi ustanovili družbo, ki bi izdala delnice za financiranje te publikacije; toda Marx je dvomil, da bi ta podvig bil uspešen, sploh pa nikakor ni hotel obešati svoje revščine na veliki zvon. Januarja 1852 je Marx v pismu prosil Weydemeyerja, da bi »zaradi neuspeha v Nemčiji« našel založnika v Ameriki.²² Toda Marx je delo na svoji *Ekonomiji* že opustil. Krajši čas je delal s svojimi beležnicami še poleti 1852 in kot zadnje upanje založniku Brockhausu predložil projekt knjige z naslovom *Moderna ekonomska literatura v Angliji od 1830 do 1852*, toda Brockhaus je projekt zavrnil in Marx je za več let opustil svojo *ekonomijo*.

Toda leta 1857 je končno prišla že dolgo napovedovana kriza in pripravila Marxa do tega, da se je spet vrnil k svojim ekonomskim študijam. Prva omemba tega v njegovem dopisovanju je pismo Engelsu iz decembra 1857, v katerem pravi: »Noro delam vse noči na sintezi svojih ekonomskih študij, tako, da bi končno glavna načela (Grundrisse) rešil pred povodnijo.«²³ Razen tega je ves čas krize pisal izredno podroben dnevnik o dnevnikih dogodkih;²⁴ »Sintezo«, o kateri Marx tu govori, je začel že avgusta 1857 s sestavljanjem splošnega uvoda. Ta uvod, že v tonu preizkušajoč in tudi nepopoln, razpravlja o problemu metode pri študiju ekonomije in poskuša upravičiti nezgodovinsko razporeditev razdelkov, ki naj bi jih vsebovalo delo, ki naj bi predgovoru sledilo.²⁵ Načrt teh razdelkov se nahaja na koncu uvoda, sledeče bi bila njegova rahlo skrajšana verzija:

1. Splošna abstraktna karakterizacija, ki je več ali manj uporabna za vse tipe družb.

2. Kategorije, ki konstituirajo notranjo zgradbo meščanske družbe in ki služijo kot osnova za temeljne razrede. Kapital, mezno delo, zemljiška posest. Njihova medsebojna razmerja. Mesto in podeželje. Trije veliki socialni razredi. Izmenjava med njimi. Cirkulacija. Kredit (privatni).

3. Sinteza meščanske družbe v obliki države. Država gledana na sebi. »Neproductivni« razredi. Davki. Javni dolg. Javni kredit. Prebivalstvo. Kolonije. Izselsjevanje.

²¹ N.n.m. 373 isl.

²² MEW XXVIII 486.

²³ MEW XXIX 225.

²⁴ Glej isto 232.

²⁵ Ponatisnjeno kot dodatek k MEW XI. V razpravah o Marxovih delih, pisanih v angleščini, posvečajo temu delu premalo pozornosti.

4. Mednarodni odnosi produkcije. Mednarodna delitev dela. Mednarodna menjava. Izvoz in uvoz. Stopnje menjave.

5. Svetovni trg in krize.

Ta uvod ni bil objavljen. Marx je leta 1859 zapisal v svojem predgovoru h *Kritiki politične ekonomije*: »Opuščam splošni uvod, ki sem si ga zapisal, ker se mi zdi, če malo natančneje premislim, vsako anticipiranje rezultatov, ki jih je treba šele dokazati, moteče, in bralec, ki mi želi v celoti slediti, mora biti odločen, da bo napredoval od posebnega k splošnemu.²⁶

Toda načrt je v preprostejši obliki v tem istem predgovoru ponovil: . . . kapital, zemljiška posest, mezдно delo; država, zunanja trgovina, svetovni trg.²⁷

Ohranjeni rokopisi, ki so bili napisani od oktobra 1857 do marca 1858 pa ne pokrivajo vseh teh razdelkov v enaki meri. Očitno so v večini skica prvega razdelka *Ekonomije*: celota je razdeljena na dva dela, enega o denarju in drugega, dosti daljšega, o kapitalu. Drugi del je razdeljen na tri razdelke o produkciji kapitala, cirkulaciji in konverziji presežne vrednosti v dobiček. Toda te ekonomske razprave so neločljivo povezane z digresijami, ki so dosti širše narave – o snoveh, kot so individuuum in družba; narava dela, vpliv avtomatizacije na družbo, problemi večjega prostega časa in odprava delitve dela; narava odtujitve in višje stopnje kapitalistične družbe; revolucionarna narava kapitalizma in njegova inherentna univerzalnost, in tako dalje. Ravno te digresije dajejo *Očrtom* njihov primarni pomen in kažejo, da so le bežna skica dosti širšega dometa, kot pa je bil pozneje vključen v *Kapital*. Razdelki, ki so posvečeni takim temam, kot sta zunanja trgovina in svetovni trg kažejo, da je Marx do določene mere skiciral obseg temeljnih lastnosti ostalih petih knjig svoje *Ekonomije*. Marx sam tako pravi: »V rokopisu (ki bi bil kar zajetna knjiga, če bi bil natisnjen) je vse nametano povprek in marsikaj v njem je namenjeno poznejšim delom.«²⁸

Shema v šestih delih, ki je podana v splošnem uvodu in predgovoru, očitno ni ista kot shema *Kapitala*, knjiga 1, ki je izšel leta 1867. Kautsky je sklepal, da je Marx gotovo spremenil načrt svoje *Ekonomije*, in to je bilo do danes prevladujoče mnenje. Mislili so, da je *Kapital* s svojimi končnimi štirimi knjigami tista oblika *Ekonomije*, za katero se je Marx nazadnje odločil, in da je Marx v njem, če citiramo Engelsa, »povedal na en ali drug način vse, kar je želel«. To vprašanje je očitno kar najbolj pomembno. Če to drži, potem bi *Očrti*, naj so še tako zanimivi, bili samo drugotnega pomena, da bi nam namreč pomagali razumeti genezo *Kapitala* in s tem tudi pomagali pri interpretaciji njegove vsebine. Če pa bi, po drugi strani, Marx ohranil prvotni načrt in bi bil *Kapital* samo izdelava prvega od šestih razdelkov, potem je Marxovo delo na dramatičen način nedokončano in

²⁶ Marx-Engels, *Izbrana dela* (Moskva, 1962) I 360.

²⁷ N.n.m.

²⁸ MEW XXIX 330.

trditi bi bilo mogoče, da so *Očrti*, kolikor so *Očrti* več kot prvi razdelek, najbolj temeljno delo, ki ga je Marx kdajkoli napisal.

Tezo, da je Marx spremenil načrt za svoje glavno delo, je zelo nadrobno razdelal Henryk Grossmann.²⁹ Datum spremembe načrta postavlja v leto 1863, ko je Marx pisal Engelsu, da je bil prisiljen »uničiti celo zgradbo«. ³⁰ Toda ugotovitev te vrste je dosti preveč pogosta v Marxovem dopisovanju, da bi lahko na njeni osnovi prišli do pomembnih sklepov. Grossmannov glavni in bistveni argument je, da je bil načrt iz leta 1863 metodološko drugačen. Dva vira sta, ki kažeta na to, da je to naziranje zmotno:³¹

1. *Marxova korespondenca*. Ta sestoji v prvi vrsti iz pisem Lassalleu, ki je nastopal kot literarni agent pri pogajanjih z močnim izdajateljem Dunckerjem. Februarja 1857 je Marx prvič naštel šest razdelkov svoje *Ekonomije*: kapital, zemljiška posest, mezdnno delo, posest, zunanja trgovina in svetovni trg, in dodal, da bo prvi razdelek o kapitalu vseboval »nekaj preliminarnih poglavij«. ³² Z Dunckerjem je bilo dogovorjeno, naj bi rokopis bil predan in natisnjen v razdelkih in naslednji mesec je Marx sporočil Lassalleu, da bo prva pošiljka vsebovala »(1) vrednost, (2) denar, (3) kapital na sploh«. Tretji razdelek naj bi bil členjen na »produkcijski proces kapitala, proces kroženja kapitala, in enotnost obeh, kapitala in dobička, obresti.« ³³ Z drugimi besedami, ti razdelki so natanko kasnejše tri knjige *Kapitala*. Sprememba ni sprememba metodologije, temveč sprememba obsega; ko je bilo dejansko treba napisati prvega od šestih zvezkov, ki ga označuje Marx v svojem pismu Lassalleu enostavno kot »brošuro«, se je tako razširil, da so nastale tri knjige *Kapitala*.

2. *Očrti (Grundrisse)*. V svojem marčnem pismu je Marx obljubil, da bo imel prvo pošiljko pripravljeno do »konca maja«. ³⁴ Temeljila da bo na materialih, ki »so samo v mojih beležnicah v obliki monografij, ki so pogosto zelo nadrobne; to bi izginilo v trenutku zlaganja«. ³⁵ Ti materiali so *Očrti*, in Marx je upal, da bo njihovih 800 strani lahko stisnil v »prvo pošiljko«. *Očrti*, ki Grossmannu, ko je pisal svoj članek niso bili dostopni, vsebujejo še eno kazalo, ki naj bi bilo temelj prvega dela Marxove *Ekonomije*. To kazalo vsebuje: (1) vrednost, (2) denar (z zelo nadrobnimi podnaslovi), (3) kapital, ki je spet razdeljen na proces produkcije in na proces cirkulacije. To kazalo povsem nedvomno dokazuje, da je imel Marx že leta 1857/58 v mislih načrt *Kapitala* kot prvega od šestih zvezkov

²⁹ Henryk Grossman. »Die Änderung des Aufbauplans des Marxschen Kapital«, *Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* XIV (1929).

³⁰ MEW XXX 368.

³¹ Za tisto, kar sledi, glej tudi Baselsko disertacijo Otta Morfa, *Das Verhältnis von Wissenschaftstheorie und Wirtschaftsgeschichte bei Karl Marx* (1951) str. 75 isl. Razen tega tudi M. Rubelov uvod h K. Marx, *Oeuvres*, II (Paris 1968), kaerih sem se tu, kot tudi drugje, veliko posluževal.

³² MEW XXIX 554.

³³ N.n.m.

³⁴ N.n.m.

³⁵ N.n.m.

svoje razprave o *ekonomiji*; in da *Kritika politične ekonomije* iz leta 1859 vsebuje tisto, kar on imenuje »nekaj uvodnih poglavij«.

Do novembra 1858 »prva pošiljka« še vedno ni bila pripravljena, toda Marx je mislil, da bo trajalo samo še štiri tedne. Bolezen in pisanje za časopise sta mu vzela tako veliko časa, težave z jetri pa so prav posebej kvarile njegov stil (kot je trdil sam). Želel je, da bi vse spravil v red, ker (je) 1) »moje pisanje rezultat petnajstih let raziskovanja, torej najboljšega obdobja mojega življenja; 2) ker je to prvo delo, ki na znanstven način postavlja pomembno koncepcijo odnosov v družbi«³⁶. Toda, kot bi bil lahko predvideval, Marx ni mogel vključiti vsega, kar je imel povedati o »kapitalu nasploh«, v eno samo brošuro: »Verjetno je, da bo prvi del, ‚Kapital nasploh‘, že zavzel dva zvezka, kajti pri skiciranju tega dela ugotavljam, da bi stvar postala za občinstvo nerazumljiva, če bi najabstraktnejše dele ekonomije obdelal preveč na kratko.«³⁷ Obenem pa je Marx vztrajal, da morata oba zvezka iziti skupaj: »Notranja povezava to terjaja, ves učinek je odvisen od tega.«³⁸ Toda pomanjkanje časa je Marxa sililo, da ali pošlje prvi zvezek v Berlin ali opusti celotni načrt. Engelsu je razlagal:

»Kljub naslovu ‚Kapital nasploh‘ te strani še ne vsebujejo ničesar o kapitalu, temveč le dve poglavji: (1) blága, (2) denar ali enostavni obtok. Vidiš torej, da detajlno izdelani del (maja, ko sem bil pri Tebi) še ne bo objavljen.«³⁹

Naslov tega prvega zvezka je bil: »Knjiga I. O Kapitalu. Prvi oddelek: Kapital nasploh«. Načrt v *Očrtih* razkriva, da je imel Marx namen, da bi najprej končal oddelek s poglavjem »Kapital nasploh« in potem dodal nadaljnja poglavja o bolj specifičnih aspektih kapitala – obtoku, kreditu, delnicah itd., preden bi se lotil drugih knjig o zemljiški lastnini, mezdnem delu in tako dalje. To je še bolj jasno povedano v pismu Weydemeyerju iz februarja 1859.⁴⁰

Še oktobra 1859 je Marx upal, da bo lahko dokončal drugi zvezek, »resnično bitko«, do konca leta. Toda časnikarstvo, domače zadeve in politični spori – posebno obskurni spopad s Karlom Vogtom – so mu požirali čas.

Leta 1861 se je Marx dejansko lotil svojega »tretjega poglavja« toda ugotovil je, da je v dveh letih napisal okoli 3000 strani, od teh je velik del objavil Kautsky kot neke vrste četrti zvezek h *Kapitalu* pod naslovom *Teorije presežne vrednosti*. Leta 1863 se je Marx še enkrat lotil dela na osrednji tezi svoje Ekonomije, toda še sedem let je preteklo, preden je ta material izšel kot *Kapital, prva knjiga*, ki sta ji po Marxovi smrti sledili 2.

³⁶ MEW XXIX 566.

³⁷ N.n.m. 567.

³⁸ N.n.m.

³⁹ N.n.m. 383.

⁴⁰ Glej N.n.m. 572 isl.

in 3., pri čemer celota obsega samo prvi del *Ekonomije*, ki jo je Marx leta 1857 nameraval napisati.

Najbolj primerno bi torej bilo, če bi na Marxovo misel gledali kot na nenehno razglabljanje o osrednjih temah, načetih leta 1844, ta razglabljanja pa so dosegla višek v letih 1857/58. Kontinuiteta med *Rokopisi* in *Očrti* je očitna. Marx sam je označeval *Očrte* kot »rezultat petnajstih let raziskovanja, torej najboljšega obdobja mojega življenja«. ⁴¹ To pismo je bilo napisano novembra 1858, natanko petnajst let po Marxovem prihodu v Pariz v novembru 1843. Razen tega pravi v predgovoru iz leta 1859: »Celotni material je pred menoj v obliki monografij, ki sem jih napisal v močno različnih obdobjih, zato da bi si sam nekatere stvari razjasnil, ne za objavo, koherentna obdelava teh delov v skladu z načrtom pa bo odvisna od zunanjih okoliščin.« ⁴² To se lahko nanaša samo na *Pariške rokopise* iz leta 1844 in Londonske zabeležke iz let 1850–52. Marx je nenehno uporabljal in istočasno revidiral material, ki ga je napisal prej: pri pisanju *Kapitala* ⁴³ je uporabljal svoje beležnice iz let 1843–45.

Začetek poglavja o kapitalu skoraj dobesedno reproducira pasaže iz *Rokopisov* o človeških potrebah, človeku kot vrstnem bitju, kot individualnem socialnem bitju, misli o naravi kot, v nekem smislu, človeškem organizmu, vzporednice med versko odtujitvijo in ekonomsko odtujitvijo itd. Obema deloma so razen tega skupne utopične oziroma skoraj tisočletne težnje. Ena točka prav posebej poudarja to kontinuiteto: *Očrti* so prav tako »heglovski« kot *Pariški rokopisi*. Nekateri so trdili, da je to površinsko heglovstvo in citirali Marxovo pismo Engelsu iz januarja 1858: »Kar se *metode* tiče, mi je bilo v veliko korist, da sem čisto po naključju prelistal Heglovo *Logiko* – Freiligrath je našel nekaj zvezkov ki so bili nekoč Bakuninovi, in mi jih poslal v dar.« ⁴⁴ Da je bral Hegla, je bilo morda res naključje, toda Heglov vpliv je bil globlji: nekateri najbolj heglovski deli *Očrtov* – in posebej vsebina knjige o Kapitalu – so bili napisani *preden* je dobil Freiligrathovo darilo. Marx sam je v zabeležki o *Očrtih* novembra 1858 zapisal: »Pozneje, preden se lotim drugega problema, bo treba korigirati idealistični način te analize.« Upravičeno je bila postavljena paralela med Marxovim obnovljenim zanimanjem za Hegla in Leninovim prebiranjem Hegla preden je napisal *Imperializem ter Državo in revolucijo*. Enako je mogoče trditi glede termina »odtujitev«, ki se dosti pogosteje pojavlja v Kapitalu, kot nekateri pisci mislijo, in ki ima osrednji pomen v večini najpomembnejših pasaj *Očrtov*.

V *Očrtih* naredi v tem oziru največji vtis skica načrta za Marxovo *Ekonomijo*, ki je formulirana v jeziku (recimo glede razlike med bistvom in videzom), ki bi bil lahko prišel naravnost iz Heglove *Logike*. ⁴⁵ Ker so ti

⁴¹ MEW XXIX 556.

⁴² Marx-Engels, *Izbrana dela* (Moskva, 1962) I 361.

⁴³ Glej MEW XXIX 330.

⁴⁴ N. n. m. 260. Freiligrathovo pismo, v katerem Marxu ponuja te knjige, datirano z 22. okt. 1857, je bilo objavljeno v zadnjem času v *Freiligraths Briefwechsel mit Marx und Engels* (Berlin 1968) I 94.

⁴⁵ Za razliko od *Pariških rokopisov*, kjer Marxa najbolj zanima Heglova Fenomenologija.

odlomki značilni za velik del *Očrtov*, moramo danes ugotavljati, da so zmotne mnoge presoje Marxovega dela, posebej tiste, katerih avtorji pripadajo starejši generaciji – Daniel Bell, Sidney Hook, Lewis Feuer.⁴⁶ Ti pisci so zastopali tezo, da obstoji med mladim in starim Marxom radikalna cezura; in glavni dokaz naj bi bilo dejstvo, da koncepta odtujitve, ki je za zgodnja dela osrednjega pomena, v zrelih delih naj ne bi bilo. Razen tega bodo morali revidirati svoje predstave tudi tisti pisci, ki so želeli čim bolj zmanjšati Heglov vpliv na Marxa – to bi se lahko nanašalo na Rubela v nekaterih njegovih zgodnejših delih.

Bogatejši zgodovinski kontekst razen tega implicira, da *Očrti* sicer nadaljujejo teme, ki so bile osrednje v *Pariških rokopisih*, da pa jih obdelujejo na dosti »zrelejši« način, kot pa je bilo mogoče, preden je Marx dosegel sintezo svojih predstav o filozofiji in o ekonomiji. Tako so tiste interpretacije, ki so postavile *Pariške rokopise* v središče njegovega dela, postavile poudarek res na napačno mesto. Erich Fromm in – v manjši meri – Robert Tucker sta primera za to tendenco.⁴⁷ Ravno tako bodo tisti Marxovi kritiki, ki včasih pišejo tako, kot da bi bil Marxov povzetek »vodilne niti« njegovega študija v predgovoru h »*Kritiki politične ekonomije*« (1859) dokončno in izčrpno poročilo o njegovem gledanju, morali še opraviti malo branja.⁴⁸ Kajti tako kratek povzetek, kot ga lahko poda nek predgovor, je mogoče primerno interpretirati samo z upoštevanjem ogromne količine premišljevanja, ki mu je za podlago.⁴⁹

Marx ni nikoli preklical kakega svojega pisanja. Seveda je res, da piše, da mu je bilo zelo nerodno, ko je spet bral *Sveto družino*. Toda to drži za vse njegove spise: »Samo ob sebi je umevno«, je zapisal leta 1846, »da pisec, ki nadaljuje svoja raziskovanja, ne more *dobesedno* objaviti tistega, kar je napisal pred šestimi meseci.«⁵⁰ Ali leta 1862: »Delo, ki sem ga napisal pred štirimi tedni, se mi zdi nezadovoljivo in napišem ga povsem na novo.«⁵¹ Leta 1851 je bil Marx povsem pripravljen pristati na ponatis tako starih člankov, kot so tisti iz *Rheinische Zeitung* iz leta 1842 in celo za *Komunistični manifest* ugotavlja, da ga je bilo treba popravljati, ko je preteklo nekaj časa. Marxov intelektualni razvoj je proces »samo-izčiščevanja« (da uporabimo njegov lastni izraz), ki ga ni mogoče niti razdeliti na obdobja niti obravnavati kot monolitno celoto. Osrednja točka tega procesa pa niso niti *Pariški rokopisi*, niti *Kapital*, temveč *Očrti (Grundrisse)* iz let 1857–58, delo ki v večji meri kot katerokoli drugo zajema sintezo različnih elementov Marxove misli.

⁴⁶ Daniel Bell, »The Debate on Alienation«, *Revisionism* (1962); Sidney Hook, *From Hegel to Marx*, 2. izdaja (1962); Lewis Feuer, »What is alienation? The Career of a Concept«, *New Politics* (1962).

⁴⁷ Eric Fromm, *Marx's Concept of Man* (1961); Robert Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx* (1961).

⁴⁸ John Plamenatz, *German Marxism and Russian Communism* (1954); H. B. Acton, *The Illusion of the Epoch* (1955).

⁴⁹ Glej prispevek A. Prinza v *Journal of the History of Ideas* (1969), ki argumentira, da je bil predgovor napisan edinole zato, da bi knjiga šla skozi cenzuro. Meni se to stališče zdi nevdržno, dobro pa kaže na vidike, ki jih je treba upoštevati, kadar komentiramo tak tekst.

⁵⁰ MEW XXVII 449

⁵¹ MEW XXX 622.

BORIS JESIH

Manjšinsko predavanje na celovški univerzi

V okviru tedna razvojnopolitičnih razprav, ki je pod geslom »Solidarno ravnanje – pomoč tretjemu svetu«, potekal od 22.–29. marca 1985 v Celovcu, je celovška univerza del programa namenila tudi položaju narodnih manjšin. S tem je samo potrdila, da se zaveda resnosti manjšinske problematike na Koroškem, ki jo sicer izpričuje tudi s svojo strokovno in znanstveno dejavnostjo. Naj omenimo samo dve prireditvi iz lanskega leta. V juniju in juliju je pripravila izredno uspel ciklus javnih razprav pod naslovom »Ima dvojezičnost na Koroškem prihodnost?«, na kateri so kot referenti in razpravljalci sodelovali predstavniki koroških Slovencev, koroške deželne vlade, strokovnjaki s celovške ter ljubljanske univerze (prof. dr. Vladimir Klemenčič). Kot zelo uspešno lahko ocenimo tudi strokovno zasedanje 11.–12. decembra lanskega leta, ki je potekalo pod naslovom »Skupno živeti – skupno se učiti«. Na zasedanju so obravnavali sedanjost in prihodnost učenja in življenja na Koroškem. Omenimo naj, da so bile vse prireditve dobro obiskane, ter da so bili med udeleženci po pravilu ugledni mednarodni strokovnjaki, tudi iz drugih delov sveta. Vsekakor je bil pobudnik večine akcij »Delovna skupina za narodnostna vprašanja« (Arbeitsgemeinschaft für Volksgruppenfragen), ki jo sestavljajo mlajši univerzitetni profesorji in asistenti, večinoma priseljeni na Koroško, pa seveda tudi nekaj mlajših univerzitetnih asistentov – Slovencev, ki se vse uspešneje uveljavljajo v okviru univerze.

Tudi na tokratni prireditvi je bila seveda v ospredju problematika Koroške. 22. marca je predaval profesor za splošno šolsko peda-

gogiko na berlinski univerzi in direktor Inštituta za interkulturno vzgojo in izobraževanje dr. Jürgen Zimmer, in sicer na temo: »Razvojne strategije manjšin – razumevanje, varstvo in pospeševanje«. 23. marec pa je bil v celoti posvečen manjšinam. Delovna skupina za razvojno politiko in vprašanje narodnih skupin je popoldan obravnavala aktualni politični položaj večine oz. manjšine na Koroškem. Podlaga za diskusijo je bila študija, ki jo je izdala C.E.D.R.I. (Evropski komite za obrambo beguncev in tujih delavcev) oz. točneje povedano – Mednarodna opazovalna komisija, ki se je v okviru C.E. D.R.I. konstituirala, sestavljali pa so jo tudi člani drugih organizacij.¹

Študijo, ki nosi naslov »Gemeinsam oder getrennt? Die Situation der slowenischen

¹ V delegaciji so bili:

iz ZRN:

– Prof. dr. Heiner van Bömmel, svetovalec za problematiko tujih jezikov pri evropskem parlamentu in zvezni nemški vladi;

– Kristina Heinhold-Klichowski; delegirali sta jo organizacija Inicijativa bayernskih advokatov in Republikanska zveza advokatov ZR Nemčije;

iz Francije:

– Michelle Meyer, honorarna profesorica likovne zgodovine, direktorica izdaje Perspektive 21, nagrajena francoske akademije, članica raziskovalnega tima na nacionalnem pedagoškem inštitutu za dinamiko skupin;

iz Švice:

– Traugott Biedermann, novinar, urednik severnošvicarskega Arbeiter Zeitung; delegirala ga je komisija za gorska področja pri švicarski socialdemokratski stranki;

– Jacques Guidon, učitelj in slikar; delegirala ga je Liga romantsch (organizacija Retoromanov v Švici);

– dr. Hans Hehlen, psihoanalitik in pisatelj;

– dr. med. Christoph Lindenmaier; delegirali so ga Evangelistična tiskovna služba v Švici, Gibanje proti apartheidu in Švicarska zveza socialnodemokratskih vzgojiteljev;

– René Lehnerr, delegat C.E.D.R.I.

– Bartholomäus Tschärner, župan mesta Trans, pripadnik Retoromanov;

iz Finske:

– dr. jur. Vivan Storlund, pripadnik švedske manjšine, delegat in sodelavec Svetovne učiteljske organizacije WCOTP; delegirali sta ga F.I.A.I. in S.P.R. (Mednarodna inštitutska federacija in retoromanska pedagoška organizacija v Švici).

Minderheit in Kärnten am Beispiel der Schulfrage« (Skupno ali ločeno? Položaj slovenske manjšine na Koroškem kot šolski primer) je na kratko predstavil član komiteja Rene Lehner. Delegacija je obiskala Koroško jeseni 1984. Ob tej priložnosti so imeli stike tako s slovenskimi organizacijami kot s predstavniki strank in cerkve, obiskali pa so tudi nekatere dvojezične šole in ustrezne urade. V teh štirih dneh so po besedah referenta spoznali, da koroško manjšinsko vprašanje zasluži pozornost, ki presega avstrijske okvire. Da pa na podlagi prvega vtisa rezultat ne bi bil nekakšno »senzacionalno poročilo«, so se konstituirali kot opazovalni komite, predvsem z namenom, da bi svoje delo lahko poglobili in usmerili na daljši čas. Kljub tovrstni previdnosti in zadržanosti je delegacija na Koroškem naletela pri sredstvih obveščanja in političnih organih na čustvene reakcije, ki se niso mogle izogniti tudi napačnim informacijam o delu delegacije in škodoželjnim popačenjem.

Publikacijo so predstavili v začetku marca v Bernu in sicer na dobro obiskani tiskovni konferenci. Opazovalni komite načrtuje še nekaj drugih akcij, ki so deloma že bile ali pa še bodo opravljene:

1. predstaviti položaj na Koroškem evropski javnosti;
2. informirati mednarodne organizacije, katerih član je Avstrija in jih opozoriti, katera njihova določila so na Koroškem kršena;
3. pritegniti tudi druge strokovnjake k spoznavanju razmer na Koroškem;
4. spodbuditi naslavljanje odprtih pism, npr. pismo 20 švicarskih poslancev avstrijskemu kanclerju Sinowtzu, prav tako pismo nevladnih organizacij pri evropskem svetu.

Publikacija obsega nekaj manj kot sto strani in prikazuje vtise, ki so jih člani delegacije dobili ob jesenskem obisku Koroške, poleg tega pa tudi glavne slabosti današnjega šolskega sistema, protislovenske propagandne in posamezne organizacije, odmeve na njihovo delo ter pozitivne odmeve v širšem evropskem prostoru. Ob predstavitvi publikacije, pa tudi ob prvem bežnem pregledu smo dobili vtis, da je delo *solidno in korektno* napravljeno. Lahko bi celo rekli, da so sklepne ugotovitve skoraj popolnoma identične tistim, do katerih prihajamo tudi sami. Verjetno pa bo učinek študije glede na široko paleto problemov, na katere odgo-

varja in ugled, ki ga imajo posamezne organizacije v Evropi in v svetu, ki so imenovalle svoje člane v komisijo, izredno velik.

Na dobro obiskani prireditvi, kar na univerzi sicer ni posebnost, se je razvila diskusija, ki je presegla samo vsebino študije. Po daljšem času se je takšne prireditve udeležila tudi skupina predstavnikov koroškega Heimatdiensta, ki so predvsem s provokativnimi vprašanji poskušali speljati diskusijo na stranski tir. Vendar je vse ostalo zgolj pri poskusu. Načeta so bila predvsem naslednja vprašanja:

– opozorjeno je bilo, da kljub izredno široki javni podpori, ki jo je dvojezična šola deležna v Avstriji in v svetu, to še ne pomeni, da po politični logiki ne bi prišlo do njene ukinitve;

– teoretična vprašanja o dvojezičnosti, njene pozitivne in negativne strani, pomen funkcionalne dvojezičnosti, problematika socializacije in emancipacije slovenskega jezika, dvojezičnost kot pogoj za sožitje in razumevanje itd.;

– pomen čim širšega informiranja o položaju koroških Slovencev, tudi v smislu medsebojnega spoznavanja narodov, saj se le tako znebimo predsodkov enega naroda do drugega. V tem smislu so poskušali izoblikovati tudi nekaj konkretnih predlogov. Tako naj bi npr. poskušali vzpostaviti tesnejše povezave med dvojezičnimi šolami na Koroškem in nekaterimi dunajskimi šolami. Pri tem so nekateri opozorili, da problem ni vedno samo pri šolski in drugi oblasti, ampak da je ovira tudi lastna neiznajdljivost;

– večerni referat Langer je ponudil tudi tesnejše sodelovanje z Južno Tirolsko.

Poslanec v južnotirolskem deželnem zboru, izvoljen na zeleni Alternativni listi za drugačno Tirolsko, *Alexander Langer*, je govoril o »*Alternativah za prevladajočo narodnostno politiko*«. Že uvodoma je opozoril, da je Južna Tirolska eden najboljših primerov zaščitenosti narodnostne skupine v Evropi. Opredelil je naslednje posebnosti položaja na Južnem Tirolskem:

– nemška manjšina je kompaktna; pri svojem vztraju zavestno, z željo po preživetju, obenem pa je dobro varovana;

– Južna Tirolska ima sicer v nefederalno urejeni Italiji vse kompetence zvezne dežele, v nekaterih primerih celo večje kot npr. avstrijske dežele;

– enakopravnost nemškega jezika z itali-

janskim je dosegla to stopnjo, da se lahko nemško govoreči Južni Tirolec skozi celotno življenje prebije samo z maternim jezikom (nekoliko slabše je z ladinskim jezikom);

– tako italijanski kot nemški jezik sta enakovredna evropska jezika;

– nemška manjšina se je v zadnjem času enormno okrepila tako na gospodarskem in socialnem področju;

– vladajočo južnotirolsko ljudsko stranko voli 90% vseh Nemcev;

– etnično sorazmerje in zakonodaja v bistvu onemogočata, da bi volilci volili še po katerem drugem kriteriju, razen narodnostnem;

– po štetju 1981 so uvedli nekakšen »etnični kataster«, saj posameznik dobi zaposlitev le na podlagi potrdila o pripadnosti določeni narodnosti in na podlagi etničnega porpca v vseh javnih službah;

– tako izoblikovana politika je privedla do skoraj popolne ločitve med različno govorečim prebivalstvom, še več, privedla je do skoraj rasističnih predsodkov enega na-

roda do drugega, in to vse, kot je bilo že uvodoma poudarjeno, ob optimalnih možnostih za to, da bi vse tri narodnosti enakopravno živele druga ob drugi.

Vsekakor so organizatorji s podrobnejšo predstavitvijo »malo drugačne« Južne Tirolske, kot jo po navadi orisujejo nemškonacionalni mediji v Avstriji naredili odlično potezo. S prikazovanjem stanja na Južnem Tirolskem namreč samo še bolj utemeljujejo zahteve koroških Slovencev, negativne rešitve pa prav tako opozarjajo, kako se ne bi smelo delati.

Za manjšinski dan v celoti tako lahko rečemo, da je bil rezultat spodbudnega razvoja znanstvene in strokovne dejavnosti celovške univerze na tem področju. Mogoče bi lahko pripomnili, da organizatorji na takšnih prireditvah še vedno znova preveč časa namenijo neposredni predstavitvi razmer, verjetno z željo, da se o njih informira tudi tisti krog udeležencev, ki mu je problematika tuja. To bi se mogoče lahko učinkoviteje opravilo s strnjanim informativnim uvodom.

Politična znanost v svetovnih razsežjih

(*International Handbook of Political Science*, William G. Andrews (ed), Greenwood Press, Westport, Connecticut-London 1982)

Ena od značilnosti razvoja družbenih ved po drugi svetovni vojni je nastanek novih znanstvenih disciplin. Med njimi je treba vsekakor na prvem mestu omeniti politično znanost.

Kot je znano, se znanstveno ukvarjanje s politiko ni začelo šele v našem času. Sistematično obravnavanje tega fenomena se je začelo – če se omejimo le na evropski prostor – že v antični Grčiji, Aristotelova *Politika* pa je dala tej vedi ime in tudi eno prvih razčlenjenih konceptualizacij. Kot posebna disciplina družbenih znanosti, institucionalizirana na univerzah in njim sorodnih visokošolskih ustanovah pa se je politična znanost afirmirala v mednarodnih razsežnostih šele v zadnjih tridesetih letih. Nekatere države, kot sta na primer Švedska in Združene države Amerike, so vpeljale politično znanost kot samostojno akademsko disciplino že zdavnaj prej (Švedska leta 1622, ZDA leta 1876), medtem ko je velika večina drugih držav, ki so nasploh sprejele idejo o politični znanosti kot samostojni disciplini, to storila v glavnem v desetletjih po drugi svetovni vojni. Po letu 1949, ko je bila v Parizu ustanovljena Mednarodna asociacija za politično znanost (IPSA), se ta disciplina pojavlja v vse večjem številu držav, tako da je postala po številu politoloških institucij (fakultet, raziskovalnih inštitutov), znanstvenih publikacij (časopisov, knjig, raziskovalnih poročil) in po razvoju mednarodnih komunikacij ena od najbolj propulzivnih disciplin družbenih znanosti 20. stoletja.

Prav zaradi kvantitativnega in kvalitativnega, institucionalnega in geografskega, nacionalnega in internacionalnega razvoja se je že dalj časa čutila potreba po nekem obsežnejšem mednarodnem pregledu razvoja dis-

cipline. Obsežna knjiga, ki jo je pred domala 35 leti o tej disciplini objavila UNESCO (*Contemporary Political Science*, Pariz 1950), je spričo politične znanosti v sodobnem svetu bistveno zastarela.

Glede na povedano priteguje posebno zanimanje knjiga, ki govori prav o sodobni politični znanosti v mednarodni perspektivi in ki jo je uredil William G. Andrews, profesor političnih znanosti na State University New York (Brockport) in jo naslovil z *International Handbook of Political Science* (Mednarodni priročnik politične znanosti). V tem kratkem prikazu bi rad bralce vsaj bežno seznanil z vsebino knjige, medtem ko je globlja analiza naloga, ki jo bo treba še opraviti.

Da bi dobil kolikor toliko primerljivo analizo stanja politične znanosti v posamičnih deželah, je poskušal urednik – glede na specifične politične znanosti v posamičnih deželah – spodbujati avtorje k pisanju prispevkov po zamišljenem modelu, ki naj bi zajel naslednje glavne točke:

1. Uvod
2. Stanje politične znanosti do leta 1945
3. Razvoj politične znanosti po letu 1945
  - a) Intelktualna struktura discipline
  - b) Pouk politične znanosti
  - c) Raziskovanje v politični znanosti
  - d) Dejavnost profesionalnih združenj politologov
  - e) Politična znanost in politična praksa
4. Sedanje stanje in prihodnje perspektive politične znanosti.

Vsak avtor je bil tudi zaprosen, da sestavi kratko bibliografijo.

Tako nastala knjiga ne vsebuje v bistvu le prispevkov o politični znanosti o posamičnih deželah, marveč je njena struktura precej širša. Razen *Predgovora* in *Uvoda* profesorja Andrewsa in dveh glavnih delov vsebuje tudi dodatne informacije.

V prvi del knjige z naslovom *Mednarodna politična znanost* so uvrščeni štirje teksti znanih politologov, ki obravnavajo politično znanost v mednarodni perspektivi (str. 9–62). Tako razčlenjuje Karl W. Deutsch v

obsežni študiji intelektualni razvoj. John E. Trent pa institucionalni razvoj. Andre Philipart razpravlja o položaju politične znanosti v sodobnih družbenih znanostih, Raul Bejar Navarro, Francisco Casanova Alvarez in Lian Karp S. pa obravnavajo pouk političnih znanosti v deželah v razvoju.

Drugi del knjige (str. 63–412) z naslovom *Politična znanost v posamičnih deželah* je najboljširnejši. V njem so nanizane po angleškem abecednem redu dežel analize problemov politične znanosti v 27 državah vseh kontinentov: Argentine (Segundo V. Linares Quintana in drugi), Avstralije (Colin Tatz in Greame Starr), Avstrije (Peter Gerlich, Emmerich Talos in Karl Ucakar), Belgije (Andre Philipart), Brazilije (Themistocles Brandao Cavalcanti ob asistenci Lidice Aperecida Pontes Maduro), Kanade (Michael Stein in John E. Trent), Danske (Peter Nannestad in Øystein Gaasholt), Finske (Erik Allardt), Francije (Rierre Favre), Zvezne republike Nemčije (Klaus von Beyme), Nemške demokratične republike (Karl-Heinz Röder in Jörg Franke), Islandije (Ólafur Ragnar Grímsson), Indije (Iqbal Narain in P.C. Mathur), Japonske (Takashi Inoguchi), Južne Koreje (Ke Soo Kim), Nizozemske (Andies Hoogenwerf), Nove Zelandije (Ray Goldstein in John Halligan), Norveške (Stein Kuhnle), Pakistana (A. Saleem Khan), Poljske (Kozimierz Opalek), Švedske (Olof Ruin – raziskovanje; Nils Elvander – pouk), Švice (Monika Wemegah v sodelovanju z Danielom Friekom), Sovjetske zveze (»Socialistična politična znanost« – V. E. Čirkin, »Naloge fakultet političnih znanosti« – V. Eliutin, »Sovjetska asociacija političnih znanosti« – William Smirnov), Združenega kraljestva (Jack Hayward), Združenih držav Amerike (Evron M. Kirkpatrick in William G. Andrews) in Jugoslavije (Adolf Bibič).

Razen tega obsega *Handbook* še pet *Dodatkov*, ki vsebujejo: 1. podatke o političnih znanostih v posameznih deželah (začetek pouka, leto ustanovitve profesionalne asociacije politologov, število politologov, dominanten pristop k politični znanosti); 2. podatke o mednarodnih kongresih Mednarodne asociacije političnih znanosti; 3. poročila o finančnem stanju Mednarodne asociacije političnih znanosti 1955–1980; 4. listo generalnih sekretarjev mednarodne asociacije političnih znanosti; 5. informacije o

profesionalnih asociacijah politologov v posameznih državah (ime, funkcionarji, publikacije, sestanki).

Razen tega so v knjigo še vključeni: bibliografija o politoloških delih v deželah, ki niso zajete v to knjigo (Bolgarija, ČSSR, Izrael, Italija, Portugalska, Romunija, Španija, Tajska, Turčija, Urugvaj in Venezuela) ter indeks in podatki o piscih in uredniku.

Kot sem že dajal, nimam namena ocenjevati tega pomembnega in obsežnega dela o sodobni politologiji. To nalogo bi lahko opravilo le več avtorjev skupaj. Pa tudi to, da je avtor tega prikaza hkrati koavtor knjige, pomeni določeno prepreko za ocenjevanje – posebej tistega dela, kjer je govor o politični znanosti v naši državi.

Kljub temu bi pa poskušal poudariti nekaj značilosti te publikacije, pri čemer se seveda ne bo mogoče povsem izogniti nekaterim vrednostnim aspektom.

Predvsem je treba poudariti, da je ta knjiga – kolikor mi je znano – doslej najbolj reprezentativno delo v svetovni literaturi o sodobni politični znanosti kot akademski disciplini. In četudi uredniku ni uspelo zagotoviti tekstov iz vseh držav, ki naj bi bile v knjigi zajete (od 34 držav mu je uspelo dobiti prispevke iz 27 držav) in četudi vsi teksti niso napisani kot izvorni prispevki za to knjigo (npr. teksti o politični znanosti v Indiji, Sovjetski zvezi in Švedski), daje knjiga dovolj korekten vpogled v stanje sodobne politične znanosti, v njen intelektualni in institucionalni razvoj, v odnos med politično znanostjo in politično prakso in v perspektivo razvoja sodobne politologije. Seveda je iluzorno pričakovati, da bodo vsi ocenjevalci enotni glede vseh v knjigi zajetih kvalifikacij sodobne politične znanosti nasploh in politične znanosti v posameznih državah. Ne bi mogli npr. trditi, da je v knjigi v celoti zajeta vsa dramatična dialektika politične znanosti, sodobne »domače« in svetovne politike. To velja posebej za razmerje med ekonomijo in politiko, politiko, sodobno ekonomijo in družbeno krizo. To so stvari, o katerih bo treba temeljiteje razpravljati in se tega lotevati tudi interdisciplinarno. Toda kljub možnim kritičnim pripombam ni moč oporekati temu, da vsebuje knjiga doslej najbolj kompetenten in dokumentiran vpogled v rast in strukturo politologije kot znanstvene discipline. Ta disciplina je dejansko, kot pravi urednik W. Andrews v svoji uvodni študiji, v

stanju neprestane »krize identitete«, vendar pa hkrati izpričuje, kar je najbolj razvidno iz prispevkov Karla W. Deutscha in Johna E. Trenta pa tudi avtorjev monografskih prikazov politične znanosti v posamičnih deželah, v zadnjih desetletjih pomemben metodološki in tematski prodor in afirmacijo v sklopu družbenih znanosti in družbene prakse. O intelektualni, institucionalni in geografski rasti politične znanosti priča tudi bogata bibliografija o sodobni politični znanosti.

Kar zadeva poglavje, v katerem je govor o politični znanosti v Jugoslaviji, seveda ni stvar avtorja, da ga ocenjuje. V njem sem poskušal podati kar najbolj verodostojno podobo glavne tematike, notranje strukture ter pedagoške in raziskovalne sfere politične znanosti pri nas. Kvantitativno je poglavje o politični znanosti v Jugoslaviji eno od najobširnejših poglavij v knjigi (str. 383–412). Sam čas (tekst je bil redigiran leta 1979) more k posamičnim trditvam kaj dodati ali odvzeti, najbolj nepristransko sodbo o tem poglavju pa bo lahko izrekla naša širša znanstvena politološka javnost.

International Handbook of Political Science prinaša prepričljive argumente v prid politologije kot discipline sodobnih družbenih znanosti. Vendar pa knjiga priča tudi o tem, da je politična znanost kot akademska disciplina v sodobnem svetu neenakomerno razvita in da v nekaterih deželah celo še danes zastavljajo vprašanje (po mojem mnenju povsem neupravičeno), ali je politična znanost sploh mogoča kot samostojna disciplina (gl. npr. tekst Čirkina o razpravah o politični znanosti v Sovjetski zvezi). Hkrati pa internacionalizacija politične znanosti, o kateri posebej razpravlja tekst Johna Trenta, zastavlja vprašanje njenega »policentrič-

nega« razvoja, njene nove vloge v procesih politične in socialne emancipacije.

Prispevki v knjigi ne ugotavljajo le različnih pristopov k politični znanosti v sodobnem svetu oziroma v posamičnih državah (marksistični, behavioralni, tradicionalni pristopi ter kombinacija teh), marveč opozarjajo tudi na to, da je potrebna nova, kritična, dialektična sinteza različnih pristopov in njihova bogatitev s konceptualnimi inovacijami. Lahko rečemo tudi, da kolikor politična znanost resneje pojmuje svoj predmet, toliko hitreje v njej dozoreva spoznanje o prispevkih različnih šol k razumevanju posamičnih vidikov sodobne politične stvarnosti. S tem razredni pristop v obravnavanju politike v ničemer ne zgublja pomena, marveč postaja še sposobnejši za analitične raziskovalne projekte, za zgodovinsko konkretnije raziskovanje odnosov socialnih, političnih in vojaških sil v sodobnem svetu, s tem pa tudi za učinkovitejšo zavestno intervencijo v preobražanju odnosa med vladajočimi in vladanimi v domačih in svetovnih razsežjih.

Knjiga pa ni zapolnila le veliko vrzel v sodobni politologiji. Daje tudi prepričljiv odgovor vsakomur, ki morda iz tradicionalističnih, holističnih, ideoloških ali pragmatičnih razlogov še vedno sumi v upravičenost politične znanosti kot posebne discipline; po izidu te knjige bi vsakršno sprožanje vprašanja o utemeljenosti samostojne politične znanosti samo sebe diskvalificiralo kot provincialistična slepota. Po drugi strani spodbuja knjiga k novim raziskavam, med katerimi bi moralo imeti osrednje mesto vprašanje: kakšno politično znanost danes potrebujemo?

Adolf Bibič

Pogledi (Skopje) št. 5/1985

Članki in prispevki: VASIL TUPURKOVSKI: Kolektivna varnost in mednarodni mir; DUŠAN POPOVSKI: Britanska diplomacija in ASNOM; SLAVKO KULIĆ: Naraščajoča vloga znanstveno-tehnološkega, izobraževalno-kulturnega, informacijsko-komunikacijskega kompleksa v socialističnem samoupravljanju; LAZAR KITANOVSKI: Zgodovinske specifičnosti nastajanja socio-ekonomske strukture socialistične družbe; BLAGA PETROSKA: Raven in trendi reprodukcije makedonskega prebivalstva v SRM; KATARINA ČAKMAKOVA-MANOVA: Aktualni problemi delovanja deviznega sistema v Jugoslaviji; MILAN STAVREV: SR Makedonija in njeno ekonomsko sodelovanje s sosednjimi državami; TOMISLAV OSMANLI: Kriza sistema vrednot; DANKO MALESKI: Zunanja politika ZDA v delih ameriških radikalov; *Prikazi.*

Politička misao (Zagreb) št. 1-2/1985

Federalizem in mednacionalni odnosi: ZVONKO LEROTIĆ: Teoretična neutemeljenost kritike jugoslovanskega federalizma; ZVONKO TOMAC: Ali so potrebne spremembe koncepcije družbenopolitičnih skupnosti; JOVAN MIRIĆ: Reafirmacija federativnega načela zgradbe in funkcioniranja sistema; HEINZ LAUFER: Federalizem v kritiki; ŠTEFICA DEREN-ANTO LJAK: Vidiki ameriškega federalizma; MARIANO NOBILO: Nacionalno vprašanje v Etiopiji: avtonomija, separatizem, dekolonizacija; IVAN ŠIBER: Psihološki vidiki mednarodnih odnosov; Mednarodni odnosi: RADOVAN PAVIĆ: Hitlerjevi govori: 1922-1939-1943. Prispevek k razumevanju geopolitičnih vidikov nacizma; VLATKO MILETA: Politične implikacije ekonomskih odnosov v SEV; *Vidiki:* DAVOR RODIN:

Marxov pojem meščanske družbe; TENA MARTINIĆ: Lasswellova paradigma množičnega komuniciranja; *Pogledi, prikazi, recenzije.*

Pregled (Sarajevo) št. 4/1985

Članki: VOJIN SIMEUNOVIĆ: Spoznanje in delovanje; DUŠAN KECMANOVIĆ: Prislilna hospitalizacija duševno prizadetih ljudi in kritiki psihiatrije; DRAGO BAGO: Ekonomske in pravne vsebine lastnine; JOVICA J. GRUBAČIĆ: Planiranje v samoupravnem gospodarskem sistemu; NEVENKA PETRIĆ: O aktualnih vprašanjih družbenega položaja žene; *Iz kulturne zgodovine BiH:* ZDRAVKA RADULOVIĆ: Tiskarsko-založniška dejavnost Židov (v 19. in 20. stoletju); *Pogledi:* DRAGOJE ŽARKOVIĆ: O vzrokih krize in nasprotovanja spremembam; *Prikazi.*

Savremenost (Novi Sad) št. 7/1985

Jubileji: ČEDOMIR POPOV: Zgodovinska izkustva zmage nad fašizmom – prispevek Jugoslavije; *Družba in čas:* IVO PERIŠIN: Naš inflacijski defekt; JANEZ STANOVNIK: Jugoslavija – zadolženost in stabilizacija; BRANKO ČOLANOVIĆ: Dolgovi Jugoslavije – resnica in mistifikacija; DUŠAN BOGDANOV SENKO: Osebni dohodek kot motiv pospeševanja proizvodnje, dohodka in razvoja; GAVRO ALTMAN: Upanja in iluzije iz Helsinkov; MILUTIN MILENKOVIĆ: Zgodovinski vzroki spopada v Libanonu; *Pogledi in mnenja:* VASA MILIĆ: Strategija znanstvenega in tehnološkega razvoja; ĐORĐE PETROVIĆ: Nekatere predpostavke protislovij v družbenolastninskih odnosih pri nas; *Prikazi; Prevod:* MARIJA HOLLO: Tehnika in družba (3. del); *Moralni problemi v sodobni jugoslovanski družbi* – izbrana bibliografija (Dobrilo Aranitović).

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja v Ljubljani)

I. MARKSIZEM

- ADORNO W. Theodor: The Idea of Natural History. Telos (1984)60.
- DÖRR Gerlinde idr.: Kontrolle durch Informationstechnologien in Gesellschaft und Betrieb Leviathan (1983)5.
- KLEMENC Andrej: Pojedinaec ne sme biti skriven opštim pojmovima. Socijalizam 28(1985)3.
- LENHARDT Gevo: Klassenverhältnis und Staat als Strukturelemente des Professionalisierung prozess. Leviathan (1983)5.
- LOCKWOOD David: Das schwächste Glied in der Kette? Prokla 15(1985)1.
- LUCAS Yvette: Avtomatizacija in kapitalistični proizvodni odnosi. Časopis za kritiko znanosti (1985)73-74.
- OFFE Claus: Bemerkungen zur spieltheoretischen Neufassung des Klassenbegriffs bei Wright und Elster. Prokla 15(1985)1.
- SOVJETSKA društvena teorija danas. Marksizam u svetu (1985)4-5.
- SOVREMENNAJA marksistsko-leninskaja filosofija v zaružnih stranah. Moskva, Nauka 1984.
- SPRINGBORG Patricia: Karl Marx on Democracy, Participation, Voting and Equality Political Theory 12(1984)4.
- ŠEŠERKO Leo: Marxova kritika socialističnih iluzij v Očrtih kritike politične ekonomije. Časopis za kritiko znanosti (1985)73-74.

II. FILOZOFIJA

- GUSEJNOV A. A.: Vvedenie v etiku. Moskva, Izdatel'stvo moskovskogo universiteta 1985.
- HUSSERL Edmund: Kriza evropskih nauka i transcendentna fenomenologija. Treci program (1984)62.
- JUGAJ Gerasim Andreevič: Obščaja teorija žizni. Moskva, Mysl' 1985.
- KLINE David: Transference and the Direction of Causation. Erkenntnis 23(1985)1.
- PANOV Mihail Ivanovič: Metodologičeskie problemy intuicionistskoj matematiki. Moskva, Nauka 1984.
- PAVLOVSKIJ Aleksej Il'ič: Sovetskaja filosofskaja poezija. Leningrad, Nauka 1984.
- PEČENKIN Aleksandr Aleksandrovič: Matematičeskoe obosnovanie v razvitii fiziki - filosofskie problemy. Moskva, Nauka 1984.
- PERSSON Ingemar: Phenomenal Realism. Erkenntnis 23(1985)1.
- STEGMÜLLER Wolfgang: Neue Wege der Wissenschaftsphilosophie. Berlin, Springer Verlag 1980.
- ŠALJUTIN Solomon Mihajlovič: Iskusstvennyj intellekt: gnozeologičeskij aspekt. Moskva, Mysl' 1985.

III. SOCIOLOGIJA - OBČA

- ALLERBECK Klaus R., Hoag Wendy J.: Umfragereplikation als Messung sozialen Wandels. Jugend 1962-1983. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)4.
- BENDIX Ralph Force, Fate and Freedom. Sociology 19(1985)2.
- BUEHL Walter L.: Die Dynamik sozialer Konflikte in Katastrophentheoretischer Darstellung. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)4.
- HAFERKAMP Hans: Interaktionsaspekte, Handlungszusammenhänge und die Rolle des Wissenstransfers. Eine handlungstheoretische Kritik der Theorie des Kommunikativen Handelns. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)4.
- HUMMELL Hans J., Sodeur Wolfgang: Interpersonelle Beziehungen und Netzstruktur. Bericht über ein Projekt zur Analyse der Strukturentwicklung unter Studienanfänger. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)3.
- KAPPELHOFF Peter: Strukturelle Äquivalenz in Netzwerken: algebraische und topologische Modelle. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)3.
- LEONARD P.: Personality and Ideology. Sociology 19(1985)2.
- VINCENT Jean-Marie: Frankfurtska škola i društvena teorija. Kulturni radnik 38(1985)1.
- WAGNER David G.: The Growth of Sociological Theories. Beverly Hills, London, New Delhi, Sage Publications 1984.
- WHALLEY Peter, Crawford Stephen: Locating Technical Workers in the Class Structure. Politics and Society 13(1984)3.

POSEBNE SOCIOLOGIJE

- BLACKER Frank, Brown Colin: Evaluation and the Impact of Information Technologies on People in Organizations. Human Relations 38(1985)3.
- BOOTH Alan, Edwards John N.: Age at Marriage and Marital Instability. Journal of Marriage and the Family 47(1985)1.
- CLEEK Margaret Guminski, Pearson Allan T.: Perceived Causes of Divorce: An Analysis of Interrelationships. Journal of Marriage and the Family 47(1985)1.
- FERBER Marianne A., Green Carole A.: Homemakers' Imputed Wages: Results of the Heckman Technique Compared with Women's own Estimates. The Journal of Human Resources 20(1985)1.

FISHMAN Joshua: Mother Tongue Claiming in the United States Since 1960: Trends and Correlates Related to the »Revival of Ethnicity.« International Journal of Sociology of Language (1984)50.

FLOGE Liliane: The Dynamics of Child-care Use and Some Implications for Women's Employment. Journal of Marriage and the Family 47(1985)1.

GODWIN Deborah D.: Simultaneous Equations Methods in Family Research. Journal of Marriage and the Family 47(1985)1.

GREIF Geoffrey L.: Single Fathers Rearing Children. Journal of Marriage and the Family 47(1985)1.

HAMM Bernd: Aktuelle Probleme sozialökologischer Analyse. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)2.

KALOGJERA Damir: Attitudes Toward Serbo-Croatian Language Varieties. International Journal of Sociology of Language (1985)52.

KLAGES Helmut: Wertorientierungen im Wandel. Frankfurt am Main, Campus Verlag 1985.

KRITZER Herbert M.: Mothers and Fathers, and Girls and Boys: Socialization in the Family Revisited. Political Methodology 10(1984)3.

KUPRIJAN Aleksandr Petrovič: Problema eksperimenta v sisteme obščestvenoj praktiki. Moskva, Nauka 1981.

MELOTTI Umberto: La sociobiologie comme »antidiscipline« de l'anthropologie culturelle. Cahiers Vilfredo Pareto 23(1985)69.

SCHLUCHTER Wolfgang: Max Webers Religionssoziologie. Eine werkgeschichtliche Rekonstruktion. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 36(1984)2.

SIDER Hal: Work-related Accidents and the Production Process. The Journal of Human Resources 20(1985)1.

Les SUISSES entre la mobilité et la sédentarité. Lausanne, Presses polytechniques 1985.

TOMASIC Roman: The Sociology of Law. Current Sociology 33(1985)1.

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

BAYART Jean-Francois: L'énonciation du politique. Revue française de science politique 35(1985)3.

BOBBIO Norberto: The Future of Democracy. Telos (1984)61.

DIRMOSER Dietmar: Drogen und Politik: Kokainproduktion. Leviathan 13(1985)2.

FREITAG Peter J.: Class Conflict and the Rise of Government Regulation. Insurgent Sociologist 12(1984)4.

JAY Martin: The Radical Implications of a Conservative Idea. Telos (1984-85)62.

MATZ Ulrich: Bemerkungen zur Lage der deutschen Politikwissenschaft. Zeitschrift für Politik 32(1985)1.

OFFE Claus: Družbena moč in politična oblast: protislovoja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma. Ljubljana, Delavska enotnost 1985.

OFFE Claus: The Future of the Labour Market. Telos (1984)60.

SCHOECK Helmut: Das Recht auf Ungleichheit. München, Wilhelm Goldman Verlag 1979.

SCHRASTETTER Rudolf: Rationalität und Irrationalität der Friedensbewegung. Zeitschrift für Politik 32(1985)1.

SIMON Jeffrey D.: Political Risk Forecasting. Futures 17(1985)3.

WOLIN Richard: Modernism vs. Postmodernism. Telos (1984-85)62.

DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEMI

ARTISIEN Patrick F. R.: Albania in the post-Hoxa era. The World Today 41(1985)6.

HORATSI Miklas: The Hungarian Independent Peace Movement. Telos (1984)61.

MORAWSKA Eva: Civil Religion vs. State Power in Poland. Society 21(1984)4.

MRATOVIĆ Veljko: Da li je Jugoslavija zaista konfederacija? Politička misao 2(1984)4.

STOJANOVIĆ Svetozar: Reforms in Yugoslavia. Telos (1984)61.

VISHER Mary G., Remøe Svend O.: A Case Study of a Cusko Nestling: The Role of the State in the Norwegian Oil Sector. Politics and Society 13(1984)3.

WORTHINGTON Richard: Socialism and Ecology: An Overview. New Political Science (1984)13.

ZASLAVSKY Victor: The Neo-Stalinist State: Class, Ethnicity, and Consensus in Soviet Society. New York, Brighton, The Harvester Press 1982.

POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA

POLITIČNE MISLI

SALDERN Adelheid: Permanente Krise? Prokla 13(1983)3.

ZASTENKER Naum Efimovič: Očerki istorii socialističeskoj mysli. Moskva, Mysl' 1985.

MEDNARODNI ODNOSI

AMERICA and the World 1984. Foreign Affairs 63(1985)3.

BHATIA B. M.: World Food Security and Non-Aligned Countries. India Quarterly 40(1984)1.

EGE Konrad: Die neuen Genfer Gespräche: Abrüstungsverhandlungen oder Aufrüstungsalibi? Blätter für deutsche und internationale Politik 30(1985)2.

FALK Rainer: Die Nord-Süd-politik der Reagan-Administration. Eine Zwischenbilanz zu Beginn der zweiten Amtsperiode. Blätter für deutsche und internationale Politik 30(1985)1.

GARFINKLE Adam M.: U. S. Decision Making in the Jordans Crisis: Correcting the Record. Political Science Quarterly 100(1985)1.

GEMAYEL Amine: The Price and the Promise. Foreign Affairs 63(1985)4.

GREINER Bernd: Zwanzig Argumente gegen den »Krieg der Sterne«. Blätter für deutsche und internationale Politik 30(1985)3.

HAUMANN Klaus: Aufforderung zur Normalität. Blätter für deutsche und internationale Politik (1985)6.

PIREC Dušan: Hipoteze o mednarodnom ekonomskom poretku. Marksistička misao (1985)1.

SHULTZ George P.: New Realities and New Ways of Thinking. Foreign Affairs 63(1985)4.

AMBROŽIČ-POČKAR, dr. Marija: Vloga drobnega gospodarstva pri razvoju razvitih in manj razvitih območij
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. XXII, št. 10, str. 1119–1216

Avtorica študije se loteva aktualne teme: vloge drobnega gospodarstva v nacionalnih ekonomijah razvitih in manj razvitih dežel. V opredelitvi pojma drobnega gospodarstva ugotavlja, da so merila zanj v svetu različna in odvisna od razvitosti države, spodbujevalnih mehanizmov ekonomskega sistema in ciljev pospeševanja manjših obratov. Primerja predvsem položaj in funkcijo drobnega gospodarstva v Jugoslaviji (študija je operta na bogato empirično gradivo, ki razkriva specifično v posamičnih republikah in pokrajinah) z razvojem tovrstnega gospodarstva v ZDA in Italiji (in nekaterih drugih članicah OECD). Ugotavlja, da so razmere, v katerih se razvija drobno gospodarstvo v posamičnih območjih Jugoslavije zelo različne in niso v skladu z doseženo splošno stopnjo razvitosti; pri tem opozori na pogumnejšo usmeritev k razvoju drobnega gospodarstva v SAP Kosovo, kar je ob sočasnem pomankanju akumulacije in delovnih mest izredno pomembno.

UDK 2(497.12)

ROTTER, dr. Zdenko: Vera in nevera v Sloveniji 1968–1983 (I., II.)
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. XXII, št. 10, str. 1217–1224

Esej o veri in neveri v Sloveniji 1968–1983 je le del dajše študije, v kateri se ukvarjam s primerjalno analizo empiričnih podtkov o (ne)religioznosti v sloveniji v desetletju 1968–1978 in petletju 1978–1983. Medtem ko je za prvo obdobje značilno hitro padanje religioznosti (od 67.8% na 45.3%) in naraščanje nereligioznosti (od 29.6% na 42.8%), se v petletju 1978–1983 razmerja umirijo oziroma nastopajo prvi znaki obratnih procesov: naraščanje religioznosti in padanja nereligioznosti. V prvem delu eseja podrobno interpretiram statistične trende v opazovanem desetletju, poskušam pojasniti socialne in psihološke osnove nastalih sprememb v religiozni situaciji pa tudi socialne implikacije (ne)vernosti posameznih družbenih slojev. V drugem delu pa se ukvarjam z odmevi, ki jih je doživela objava statističnih podatkov v katoliški in marksistični publicistiki. Posebej podrobno predstavljam in komentiram okroglo mizo med marksisti in teologi o tem vprašanju, ki jo je organiziral in objavil slovenski verski list »Družina«.

UDK 329.13(430.1)

BERGANT, Boris: Imajo zeleni tudi prihodnost?
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. XXII, št. 10, str. 1225–1237

Avtor prispevka se sprašuje o posledicah in učinkih naglega prodora gibanja »zelenih« v politične institucije Zvezne republike Nemčije (v občinske in okrožne uprave, v deželne parlamente in končno tudi v Bundestag). Leta 1985 pa je gibanje zelenih doživelo na volitvah prvi zastoj, kar je čas za premislek o strategiji in taktiki te najmlajše stranke in njenem političnem programu. Stranka je notranje razcepljena na fundamentaliste, ki pripisujejo največji pomen neparlamentarnemu delovanju, zagovarjajo nepsoredno akcijo množic in nasprotujejo paktiranju z etabliranimi strankami: realisti izražajo dvom v spontanost strankinega gibanja in zagovarjajo politiko postopnosti in delovanja prek ustanov sistema, partnerstvo z SPD oz. tako imenovano rdeče-zeleno zvezo. Kljub mladosti in politični zaletavosti je gibanje vneslo v politično življenje ZRN oz. v okosteneli meščanski parlamentarizem nov utrip in prisililo stare stranke k reformam njihovih programov.

AMBROŽIČ-POČKAR, Dr. Marija: Role of small-scale industries in the development of developed and less developed regions

Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. 22, No. 10, p. 1199-1216

The author of this study chose a topical subject: the role of small-scale industries in national economies of developed and less developed countries. When defining the actual meaning of the word "small-scale industry" the author concludes that criteria differ in the world, and are dependant on the development stage of a particular country, the incentive mechanisms of the economic system and the goals set in order to stimulate small-scale industries. The author primarily compares the position and role of small-scale industries in Yugoslavia (the study substantiates its statements with ample empirical examples, showing specific characteristics of individual republics and regions) with the development of such industries in USA and Italy (and some other OECD countries). The author states that the conditions for development of small-scale industries vary considerably in different regions of Yugoslavia and are not congruent with the over-all stage of development; in this context she calls attention to the rather bold course which the development of small-scale industries took in the autonomous province of Kosovo, which is, considering the current lack of their own investment resources and employment a very important experience.

UDC 2(497.12)

ROTAR, Dr. Zdenko: Religion and atheism in Slovenia from 1968 to 1983 (I, II)

Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. 22, No. 10, p. 1217-1224

The article on religion and atheism in Slovenia from 1968 to 1983 is only a part of a longer study, where I undertake a comparative analysis of empirical data on religion and atheism in Slovenia firstly, in the period of ten years from 1968 to 1978, and secondly, in the period of five years from 1978 to 1983. Whilst for the first period is characteristic that the number of believers was sharply falling (from 67.8% to 45.3%) and the number of atheists was growing (from 29.6% to 42.8%) in the latter period these relations became more equal, and even early signs of an reverse process became discernible: growth of the number of believers and fall of the number of atheists. In the first part of my article, I examine in more detail the first period under review, and try to identify the social and psychological causes for changes in the religious situation, and also social implications for (a)theism in some social strata. In the second part, I examine the reactions in the catholic and marxist publications after these statistical data became public. Particular attention I have given to describing and commenting the round table of marxists and theologians on these questions, which was organized by the Slovenian religious journal "Family" (Družina), which later also published the proceedings of this round table.

UDC 329.13(430.1)

BERGANT, Boris: Do the Greens have any future?

Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. 22, No. 10, p. 1225-1237

The author of this article examines the consequences and effects of the sudden break-through of the Greens in to the political institutions in F.R. Germany (in the municipal and district administration, the Land diets and finally also in the Bundestag). At the 1985 elections the Greens experienced their first stagnation, in support which calls for analysis of the strategy and tactics of this youngest political party and their political programme. The party is internally split between fundamentalists - who believe that priority should be given to activities outside the parliament, advocate direct crowd action and are against collaboration with institutionalized parties, the realists - who have doubts regarding the spontaneity of the party's movement, advocate the policy of gradual actions, feel that their influence could become instrumental through established institutions of the system, and propagate collaboration with SPD, i.e. the so called red-green coalition. In spite of their youth and political inexperience, the movement has set a new pace to the political life in FRG, i.e. to the ossified and bourgeois parliamentary system, and has forced old parties to revise their programmes.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Aleksander Bajt: Trg kot podlaga gospodarskega sistema

Katja Vadnal: Kmetijstvo 2000

Miroslav Glas: Notranji dejavniki poslovne uspešnosti v slovenskem gospodarstvu

Danijel Pučko: O planiranju v združenem delu in ekonomski učinkovitosti

Tatjana Pirc: Protestne ustavitve dela

Bogdan Kavčič: Problemi poslovodne funkcije v samoupravni organizaciji

Janez Škerjanec: Osebni dohodki in akumulacija

Polemika: Alessandro Natta: Glejmo na katoliški svet v vsej njegovi kompleksnosti; Giulio Girardi: Vera in politika — kristjani na levici (Naš prevod)